

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNAY MİR NATİQ qızı MİRZƏYEVA

HƏNİF KUREYŞİNİN “QƏSƏBƏDƏN OLAN BUDDA” ROMANINDA
ŞƏXSİYYƏTİN ÖZÜNÜDƏRKETMƏ PROBLEMİ

060201- Filologiya - Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: *A.A.İsmayılova*

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKI - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-6
I FƏSİL. Multikulturalizm və müasir ingilis ədəbiyyatı	7-35
<i>1.1. İngilis multikultural ədəbiyyatının yaranma tarixi</i>	7-15
<i>1.2. Multikultural romanların səciyyəvi xüsusiyyətləri</i>	15-19
<i>1.3. İngilis ədəbiyyatında multikultural yazıçılar</i>	19-35
II FƏSİL. Hənif Kureyşinin yaradıcılığında milli özünüdərkətmə mövzusu (“Qəsəbədən olan Budda” romanı əsasında)	36-78
<i>2.1. Hənif Kureyşinin həyat və yaradıcılığı</i>	36-48
<i>2.2. “Qəsəbədən olan Budda” romanında avtobiografik elementlər</i> ...	48-55
<i>2.3. Romanın əsas qəhrəmanlarının təhlili</i>	55-65
<i>2.4. Romandakı stereotiplər - irq, mühit və məqam faktorları</i>	65-78
NƏTİCƏ	79-82
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	83-90

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə əsas bəşəri problemlərdən olan şəxsiyyətin özgüləşməsi, cəmiyyətdə narahat olan, ona uyğunlaşa bilməyən, sosial mühitə inteqrasiya edə bilməyən fərd problemi XX əsrdə, xüsusilə postkolonial və multikultural ədəbiyyatda da aktuallaşmışdır. XX əsrin II yarısında Böyük Britaniya tarixində baş verən bir sıra mühüm sosial-iqtisadi, siyasi və ictimai hadisələr, imperiyanın süqutu kimi radikal tarixi dəyişiklik, mədəni və psixoloji dislokasiya, kimlik böhranı, şəxsiyyətin özünüdərkini çətinləşdirən amillər mədəniyyət və ədəbiyyat arealında öz əksini tapmışdır. Britaniya ədəbiyyatında yeni bədii tendensiya kimi bərqərar olan multikultural ədəbiyyat ədəbi “axın”ının istiqamətini dəyişdirir. Avropamərkəzcilik ideyasının sarsılması ilə bərabər Şərqi Ənənələrinin Qərbi ədəbiyyatına intensiv şəkildə nüfuz etməsi ədəbiyyatın hibrid modelinin yaranmasında mühüm rol oynayır.

Multikultural sənətkarların əsərlərində müxtəlif mentalitetin ideyaları, dil və mədəniyyəti sintez olunur, dövrün və mühitin ideologiyası ilə mədəni kodlar çulğalaşır. V.S.Naypol, S.Rüşdi, K.İşiquro, B.Okri, V.Set, H.Kureyşi kimi Şərqi Ənənələrinin ədəbi ənənələrini sintez edən multikultural müəlliflərin əsərləri fərqli dünyagörüşü və düşüncə tərzini təcəssüm etdirir, çünki bu sənətkarlar iki fərqli mədəni və tarixi təcrübəyə malikdirlər və bu, mətnin arxetipik modellərində ifadə olunur.

Pakistan əsilli ingilis yazıçısı, dramaturqu, ssenaristi və kinorejissoru Hənif Kureyşi postkolonial reallığa yönələrək tarixi ziddiyyətlər, milli və mədəni konfliktlər, hibrid identiklik kimi fundamental və aktual problemlərə toxunaraq Britaniya ədəbiyyatına postkolonial mövzu və motivlər gətirən müəlliflərdəndir. Mədəniyyətlərarası dialoq, milli özünüdərk fenomenlərinə yeni mənalar yükləyən yazıçı monolit mədəniyyətin hibrid, multikultural modelinin yaradılmasında müstəsna rol oynayır.

Yazıcının yaradıcılığı dekolonizasiya prosesinin nəticələrini, postkolonializmin immiqrantların həyatına təsirini sosial-siyasi, mədəni və psixoloji aspektlər

baxımından tədqiq edir. Onun əsərlərində mədəniyyətlərarası ziddiyyətlər, iki müxtəlif tarixin və etnik mənsubiyyətin yaratdığı problemlər, Şərqi-Qərbi stereotiplərinin qarşıdurması, obrazların kimlik böhranı və milli özünüdərk kimi mövzular əsas yer tutur. Bundan əlavə, H.Kureyşinin yaradıcılığı müstəmləkəçilikdən qalan “miras”; irq, sinif, cins və seksuallıq kimi anlayışların transformasiyası; qlobalizasiyanın nəticələri; multikulturalizmin ziddiyyətləri kimi müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən sosial və mədəni məsələləri tədqiq etməsi ilə öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Hənif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Buddha” romanı müasir qloballaşmış dünyada multikultural cəmiyyət üçün xarakterik olan mədəni identiklik məsələlərinin tədqiqi baxımından, insan mahiyyətinə fərqli perspektiv təklif etməsi, postkolonial dünyada kimlik məsələsinə fərqli rəqursdan yanaşması nöqtəyi-nəzərindən, eləcə də multikultural məkanda müasir dövr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən mədəniyyətlərarası dialoq, mədəniyyətlərin bir-birinə təsiri prinsiplərini tədqiq etmə baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir. Kureyşinin romanı haqqında dissertasiya işinin əhəmiyyəti həmçinin onun ədəbi aləmdəki nüfuzu və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiq olunmaması ilə müəyyənleşir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Multikulturalizm ədəbi fenomen qismində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında konkret tədqiqat obyektı olmamışdır. İngilis ədəbi tənqidində E.F.Qordon, D.Qoldberq, S.Hol, S.Konnor və s. nəzəriyyəçilər tərəfindən multikulturalizm probleminə dair aparılan araşdırmalar kitab şəklində müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuşdur. Rus ədəbi tənqidində isə M.V.Tlostanovanın, S.P.Tolkaçyovun və O.Q.Sidorovanın dəyərli tədqiqatları ədəbiyyatşünaslığa öz töhfəsini vermişdir.

Hənif Kureyşinin həyat və yaradıcılığı Azərbaycanda tədqiqata cəlb olunmamış, onun romanları milli ədəbi tənqid tərəfindən araşdırılmamışdır. Qərbi nəzəriyyəçiləri və ədəbi tənqidçilərinin yazığının həyatı və ədəbi fəaliyyətinə dair ərsəyə gətirdikləri müxtəlif kitablar və tədqiqat işləri bu baxımdan mühüm mənbə rolunu oynayır. K.Kaletanın “Hənif Kureyşi: Postkolonial Təhkiyyəçi” (Hanif Kureishi: Postcolonial Storyteller, 1998) adlı kitabı yazığının həyatına həsr olunmuş

ilk tənqidi bioqrafiyadır. Hənif Kureyşinin yaradıcılığı ilə bağlı B.M.Gilbert, S.Tomas, R.Ranasinha, B.Byukenen, S.E.Fişer kimi postkolonial Britaniya ədəbiyyatının tənqidçiləri və nəzəriyyəçilərinin araşdırmaları yazıçının ədəbi irsinin tədqiqi baxımından mühüm mənbələrdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı multikultural ingilis ədəbiyyatı, Hənif Kureyşinin yaradıcılığı və əsas etibarilə, “Qəsəbədən olan Budda” romanıdır. Tədqiqatın predmeti isə “Qəsəbədən olan Budda” romanı əsasında Hənif Kureyşinin yaradıcılığında şəxsiyyətin özünüdərk etmə problemidir. Bu, yalnız bədii-estetik təsvir və təhlildə deyil, eləcə də sosial-siyasi düşüncədə, multikultural cəmiyyətə dair baxışlarda və ədəbi-fəlsəfi mühakimələrdə ifadə olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi multikultural ingilis ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və Hənif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Budda” romanı kontekstində yazıçının ədəbi yaradıcılığında şəxsiyyətin özünüdərk etmə problemini təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Multikulturalizm anlayışını bədii və mədəni fenomen qismində şərh etmək;
- Multikultural əsərlərin ideya-məzmun xüsusiyyətlərini, mövzu və motivlərini, səciyyəvi xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- V.S.Naypol, S.Rüşdi, K.İşiquro, B.Okri, V.Set kimi ingilis əsilli olmayan müasir Britaniya yazıçılarının yaradıcılıqlarını nəzərdən keçirmək;
- Hənif Kureyşinin həyat və yaradıcılığını araşdırmaq, əsərlərinin əsas problematikasını müəyyən etmək;
- Hənif Kureyşinin həyat təcrübəsi ilə “Qəsəbədən olan Budda” romanını qarşılıqlı şəkildə müqayisə edərək əsərdə avtobioqrafik elementləri üzə çıxarmaq;
- “Qəsəbədən olan Budda” romanında milli özünüdərk problemini təhlil etmək;
- Mədəni-tarixi prinsip nöqtəyi-nəzərindən romandakı stereotipləri, irq, mühit və məqam faktorlarını şərh etmək.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqatda avtobioqrafik və mədəni-tarixi təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. İşin nəzəri əsaslarının öyrənilməsində M.M.Baxtin, Y.M.Lotman, S.P.Tolqaçyov, Q.Çxartşvili, Homi K.Bhabha, E.Səid,

C.Bakli, T.K.Parker, B.M.Gilbert kimi Qərb filosofları, nəzəriyyəçiləri və ədəbi tənqidçilərinin mülahizələrinə və nəzəri fikirlərinə üstünlük verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təqdim olunan dissertasiya multikultural ingilis ədəbiyyatının mədəni-tarixi və bədii kontekstdə təhlilinə həsr olunmuş ilk irihəcmli araşdırmaadır. Bundan əlavə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Hənif Kureyşinin yaradıcılığının araşdırılması istiqamətində yazılan ilk tədqiqat işidir. Ayrı-ayrı dövrlərdə yazıçının əsərləri Qərb tədqiqatçıları tərəfindən müxtəlif aspektlərdə tədqiq olunsada, Azərbaycan ədəbi tənqidində ilk dəfə təhlilə cəlb olunmuşdur. Bütün bunlar tədqiqatın elmi yeniliyini müəyyən edir.

Tədqiqatın elmi və praktik əhəmiyyəti. Təqdim olunan tədqiqat işindən müasir ingilis ədəbiyyatının tədrisi üçün nəzərdə tutulan dərs vəsaitlərinin, tədris proqramlarının, metodik vəsaitlərin hazırlanmasında, ingilis ədəbiyyatının tarixi və müasir Britaniya ədəbiyyatına dair mühazirələrdə, mədəniyyətlərarası dialoq kontekstində multikultural ədəbiyyat məsələlərinə həsr olunmuş seminarların keçirilməsində istifadə oluna bilər. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və ümumiləşdirmələr, çıxarılmış nəticələr bu mövzunu araşdıran tədqiqatçılar, ali məktəblərdə xarici ölkə ədəbiyyatını tədris edən müəllimlər, habelə xarici dil fakültələrində təhsil alan tələbələr üçün əhəmiyyətli mənbə rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmiş, kafedranın iclaslarında müzakirə edilmiş və müsbət rəy əldə etmişdir. Dissertasiyanın mövzusunə uyğun və təhlil prinsiplərinə əsaslanan əsas müddəaları Azərbaycan Dillər Universitetinin 2015-ci il üçün nəzərdə tutulan “Dil və ədəbiyyat” jurnalının 1-ci nömrəsində “Multikulturalizm və müasir ingilis ədəbiyyatı” və 2-ci nömrəsində “Hənif Kureyşinin ‘Qəsəbədən olan Budda’əsərində avtobioqrafik elementlər” adlı elmi məqalələrində nəşr olunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

MULTİKULTURALİZM VƏ MÜASİR İNGİLİS ƏDƏBİYYATI

1.1. İngilis multikultural ədəbiyyatının yaranma tarixi

Məlumdur ki, ədəbi prosesin formalaşması və ümumiyyətlə, ədəbiyyatın inkişafı ictimai-siyasi mühitlə, sosial-tarixi və mədəni şəraitlə bağlıdır. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi-bədii nümunələrin bədiilik meyarlarından biri də onun konkret tarixi mühitin, ideoloji-bədii mühitin təsəvvürləri ilə əlaqəli olmasıdır. XX əsr dünya ədəbiyyatında və incəsənətində radikal dəyişikliklərlə müşayiət olunan bir dövrdür. Bir sıra mühüm sosial-iqtisadi, siyasi və ictimai proseslərin baş verdiyi bu dövrdə imperiyanın süqutu Britaniya üçün əsas hadisə hesab olunur. İngilis koloniyalarının tədricən siyasi azadlıq əldə etməsi, ölkələrin bir-birinin ardınca imperiyadan ayrılması onillərlə davam etsə də, 1947-ci ildə Hindistanın müstəqillik əldə etməsindən sonra imperiyanın süqutu qaçılmaz oldu. Hindistanın imperiyadan ayrılması nəticəsində ölkə iki hissəyə - Hindistana və Pakistana parçalandı. Dini inanc və etiqadların ziddiyyət təşkil etməsi bütpərəst hindlilərlə müsəlman pakistanlılar arasında çoxillik qanlı konfliktə səbəb oldu və nəticədə milyonlarla əhali köç etməyə, yaşayış yerlərini dəyişməyə məcbur qaldı.

Ümumiyyətlə, XX əsrdə ədəbiyyatın və ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, eləcə də mədəniyyətin inkişafında miqrasiya mühüm rol oynayır. Əsrin əvvəlində müxtəlif qitələrdən Avropaya kütləvi insan axını, imperiyaların süqutu, totalitar rejimin bərqərar olması, dünya və vətəndaş müharibələri, kapitalizm və sosializm sisteminə qlobal qarşıdurma, iqtisadi və sosial böhranlar və s. bu kimi tarixi səbəblər miqrasiya üçün əsas yaratmışdır. P. Uayt kütləvi köçlərin şahidi olmuş XX əsri “miqrasiya dövrü” [49, s. 1] kimi xarakterizə etmişdir. Bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində miqrasiya mühüm fenomen olmuşdur, lakin müasir dövrdə beynəlxalq və etniklərarası miqrasiya aktualdır. Bu mənada miqrasiyaya yalnız coğrafi yerdəyişmə kimi deyil, o cümlədən etnik, psixoloji və mədəni aspektlər nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır.

Qeyd olunan tarixi hadisələr həm ingilislər, həm də keçmiş koloniyalardan olan milyonlarla insan üçün kifayət qədər çətin və əzablı bir təcrübə oldu. Böyük Britaniyanın imperiyadan ölkəyə çevrilməsi yalnız sosial-iqtisadi cəhətdən deyil, milli psixologiya baxımından da dəyişikliklərə səbəb oldu. Postkolonializm dünyanın coğrafi xəritəsini, eyni zamanda millətlərin və xalqların etnik və mədəni vəziyyətini tamamilə dəyişdirdi. Beləliklə, müstəmləkə sisteminin dağılması, milli dövlətlərin və ənənəvi geopolitik sərhədlərin pozulması, keçmiş müstəmləkə ölkələrindən metropoliyalara qlobal kütləvi miqrasiyalar və postkolonial məkanının formalaşması nəticəsində “multikulturalizm” adını almış xüsusi mədəniyyət və ədəbiyyat yarandı.

XX əsrin II yarısından etibarən ingilis ədəbi kanonları öz qüvvəsini itirdi və Britaniya ədəbiyyatında yeni bədii tendensiya - postkolonial və multikultural ədəbiyyat bərqərar olaraq ədəbi “axın”ın istiqamətini dəyişdirdi. Postkolonializmin ingilis ədəbiyyatında hibridləşmə dövrünə yol açdığını vurğulayan E.Boehmer bu müddətin “bir zamanlar İngilis ədəbiyyatı adlanan şeyi artıq dağa doğru bir şəkildə İngilis dilində ədəbiyyat olaraq əsaslı şəkildə” [17, s. 226] dəyişdirdiyini qeyd edir. “İngilis müstəmləkəsinin əsas və istəmədən meydana gələn nəticəsi müstəmləkəçiliyi və onun nəticələrini öz nöqteyi-nəzərləri ilə yazan, torpaqlarını geri istəyən və İngilis dili və ingilis ədəbi ənənələrini yenidən yaratmaq üçün bədii əsərlər, teatr və şeir kimi təmsil üsullarından istifadə edən postkolonial yazıçıların İngilis ədəbiyyatındakı çoxalmalarıdır” [44, s. 8]. Avropamərkəzçilik ideyasının sarsılması ilə bərabər Şərq ənənələrinin Qərb ədəbiyyatına intensiv şəkildə nüfuz etməsi ədəbiyyatın hibrid modelinin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Postkolonial ədəbiyyatın və mədəniyyətin yaranmasında müstəmləkə asılılığında olmuş bütün ölkələrin ortaq tarixi, onların metropoliyalar ilə əlaqəsi, müstəmləkə hakimiyyəti dövründə milli ədəbiyyatın və mədəniyyətin inkişafı üçün oxşar şəraitin olması, sənətkarların kolonial sistemin hakim mövqeyindən xilas olma səyləri, öz fərdiliklərinin təsdiqi və etno-mədəni xüsusiyyətlərini qoruyub saxlama cəhdləri əsas amil kimi çıxış edir. Həqiqətən, “incəsənət növləri içində ən çox ədəbiyyat həyatları müstəmləkəçilik tarixi ilə formalaşan insanlara gündəlik həyatın gerçəkliklərini əks etdirməyə imkan yaradır” [13, s. 1].

Qeyd etmək lazımdır ki, imperiyanın süqutundan sonra metropoliyalara gələn keçmiş koloniya sakinləri iki mədəni ənənənin daşıyıcısına çevrilirlər. Bu problemin bədii və mədəni fenomen qismində tədqiq olunması və şərhə Eduard Səid, Homi K.Bhabha, Frantz Fanon kimi görkəmli nəzəriyyəçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. E.Səidin fikrincə, emiqrasiya fenomeninin xarakterik olduğu postkolonial dünya üçün yeni intellektual nəsil meydana gəlir. “Kolonial və ya uzaq regionlardan olan, imperiya dilində yazan intellektuallar tənqiddin bir zamanlar yalnız avropalılar üçün əlçatan olan texnologiyalarından, diskurslarından və vasitələrindən istifadə edərək qarşılıqlarına belə bir kritik, revizionist məqsəd qoyurlar ki, metropoliyanın mədəniyyəti ilə münasibət qursunlar” [80, s. 243].

Mühacirətdə olduğu müddətdə özünü “kənar” şəxs kimi hiss edən, ərəb dünyasına tamamilə zidd olan mədəni mühitdə müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşan E.Səid emiqrasiyanın pozitiv aspektini ön plana çəkir: “Lakin mən ‘sürgün’ dedikdə kədərli və ya məğmun nəyisə nəzərdə tutmuram. Əksinə, imperiyal bölgünün hər iki tərəfinə aid olma onları daha asanlıqla anlamağa imkan verir” [80, s. 27].

Postkolonial məkanda yaranan yeni intellektual nəslə professor Revati Krişnasuami müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçisi, hibrid şəxsiyyət tipi kimi xarakterizə edir: “Postmodernizmin və postkolonializmin çarpaz təsirinə məruz qalmış, Üçüncü Dünya intellektualının yeni bir tipi meydana gəlir: ərəzi mənsubiyyəti olmadan keçinən miqrant çiyinlərində yalnız postmodernliyin və postkoloniallığın fraqmentar və qeyri-sabit vəziyyətini dəyişdirən unikal və mötəbər həssaslıq yükünü daşıyaraq dünya mədəniyyətlərinə sərbəst şəkildə səyahət edir. Periferiyalardan metropoliya mərkəzinə səyahət edən bu səyyar intellektual özünü heç yerdə və eyni zamanda hər yerdə evindəki kimi hiss edən beynəlxalq bir fiqura çevrilir... Bu səyyar postkolonial intellektualın ideoloji nəslə hibriddir” [51, s. 125]. Bu mənada Stüart Hol postmodern mühitin yaratdığı qeyri-müəyyənlik və parçalanmanın “ən başdan bəri bir kəşf” [39, s. 115] olan kimliyin fraqmentarlığının dərk edilməsinə imkan yaratdığını iddia edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, postkolonial məkan dedikdə yalnız coğrafi deyil, həmçinin mədəni mühit, müxtəlif mədəni (etnik, dini, milli) faktorların bir-birinə

qarşılıqlı şəkildə təsir etdiyi mühit nəzərdə tutulur. İki fərqli mədəniyyətin qarşılıqlı təsirə və transformasiyaya məruz qaldığı postkolonial məkanda üzə çıxan “öz”-“özgə” binar oppozisiyası mədəniyyətlərin özünüdərkində mühüm rol oynayır. Buna müvafiq olaraq, postkolonial ədəbiyyat tabe edilmiş ölkələrin mədəniyyəti ilə qarşılıqlı təsir və vəhdətdədir.

Postkolonial məkanın yaranması ilə bağlı olaraq koloniya və mədəniyyət anlayışları arasındakı əlaqə XX əsrin II yarısında özünü aydın şəkildə biruzə verir. H.Bhabhanın fikrincə, bu günə qədər imperiya və millətlər arasındakı əlaqə özünü müasirliyin təcəssümü olaraq, müvəqqəti “parçalanma” şəklində göstərir. Tədqiqatçı “müvəqqəti” ifadəsini “müstəmləkələrin, kolonial subyektlərin, inzibati rasist strukturların, dövlətin ayrışdırıcılıq siyasətini həyata keçirmə üsullarının yaranması ilə eyni zamanda formalaşan vətəndaş cəmiyyətinin, dövlətin, millət məfhumunun, vətəndaş məfhumunun ambivalent və antaqonist quruluşu” [50, s.1] mənasında şərh edir.

Multikultural ədəbiyyatın təhlilinə keçməzdən əvvəl “multikulturalizm” termininə aydınlıq gətirmək lazımdır. XX əsrin son onilliyindən etibarən bir çox tədqiqatçılar tərəfindən geniş və ətraflı şəkildə şərh olunan “multikulturalizm” anlayışı ədəbi hadisələr qismində müəyyən bir ölkənin həyatının çoxmillətli konteksti mənasında işlənir. İngilis intellektual ənənəsi və etnik, irqi, milli, mədəni identiklik məsələləri ilə bağlı olan fənlərarası mədəni tədqiqatlar multikulturalizmi şərh edən mühüm sahələrdəndir. “Mədəni tədqiqatlar” müasir dünyanın sinfi, irqi, etnik, mədəni müxtəliflikləri özündə ehtiva edən ümumi çoxluq olması ideyasına əsaslanır. Bu araşdırmalar əvvəllər tədqiq olunmamış etnik azlıqlar, pop musiqisi, müasir ticarət mərkəzlərinin semiotikası və s. bir çox fenomenləri öz tədqiqat sahəsinə cəlb etmişdir. Müasir multikultural Britaniya ədəbiyyatı etnik cəhətdən ingilis olmayan, lakin müxtəlif səbəblərdən dolayı öz ölkələrini tərk edərək ingilis mühitinə yerləşən və nəticədə iki fərqli mədəniyyətin daşıyıcısına çevrilən, ingilis dilində yazıb-yaradan müəlliflərin mətnlərini özündə ehtiva edir.

Ədəbiyyatın multikultural konteksti əsas etibarilə, mədəni kimliyin heterogen təsvirini tələb edir. Multikultural məkanda Britaniya mühiti əhalinin etnik

mənsubiyyətinin müxtəlifliyi ilə səciyyələndiyi kimi, mədəniyyət baxımından da heterogenliyi, rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Multikultural yazıçıların əsərlərində müxtəlif mentalitetin ideyaları, dil və mədəniyyəti sintez olunur. Onların yaradıcılıqlarında öz dövrünün və mühitinin ideologiyası, mədəni kodların çulğalaşması hiss olunur. Keçmiş koloniyalarda yaranan, müstəmləkəçinin və ona tabe edilən xalqların mədəniyyətinin elementlərini özünə götürən postkolonial mədəniyyət Homi Bhabhanın təyininə görə, hibridlik xüsusiyyətinə malikdir. Hibridlik və “özgəlik” ideyalarını müəllif Toni Morrisonun “Sevgili” və Salman Rüşdinin “Şeytan ayələri” əsərlərinin təhlili əsasında ifadə etmişdir. O, belə bir nəticəyə gəlir ki, mədəniyyətin postkolonial durumu müasir mədəniyyətin heterogenliyinin mühüm göstəricisidir. “Mədəniyyətin yeri” (The Location of Culture, 1994) adlı kitabında tədqiqatçı “saf” mədəniyyətin mövcud olmadığını qeyd edir və vurğulayır ki, “homogen milli mədəniyyət anlayışı yenidən təyin olunma mərhələsindədir” [16, s. 5]. Bu baxımdan Ania Lumba və Herbert Spenserin hibridlik ilə bağlı fikirləri də Bhabhanın təyini ilə uzlaşır. Belə ki, A.Lumba hibridliyi “müstəmləkəçiliyin yaratdığı identikliklərin və ideyaların kəsişməsi” [57, s. 173] kimi, H.Spenser isə “homogenlikdən heterogenliyə keçid” [93, s. 4] kimi şərh etmişdir.

Müasir postkolonial və multikultural ədəbiyyatın ikili xüsusiyyətini Qriqoriy Çxartişvili bu cür izah edir: “Yeni Şərq-Qərb ədəbiyyatı açıq-aydın androgin əlamətərə malikdir: bir başda onun iki üzü (biri gün çıxan tərəfə, digəri isə gün batan tərəfə yönəlib), iki ürəyi, ikili görmə qabiliyyəti və maksimal dərəcədə möhkəm dayaq-hərəkət aparatı vardır” [7, s. 258].

Multikultural aləmdə əsas rolu miqrant yazıçılar oynayır. Onlar bu və ya digər səbəbdən öz mədəni mühitlərini dəyişir, yeni mühitdə yaşamağa məcbur olur və bu mühitdə kifayət qədər çətinliklə müşayiət olunan uyğunlaşma prosesini, yaşadığı hiss və duyğuları öz ədəbi-bədii yaradıcılıqlarında inikas etdirirlər. Mühacir yazıçılar ictimai və şəxsi həyatda yeni identiklik yaradır və əcnəbi məkana adaptasiya prosesi zamanı öz ideologiyalarını yenidən dəyərləndirərək təəssüratlarını əsərlərində ifadə edirlər. Nəticə etibarilə, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan və “multikultural

ədəbiyyat” anlayışı ilə ifadə olunan ədəbi əsərlər meydana gəlir. Miqrant yazıçılar yerləşdikləri mühitdə yeni, yad dildə yazıb-yaratmaq məcburiyyəti ilə qarşılaşırlar. Milli mənşə ilə bağlı məsələlərin yenidən sərf-nəzər edilməsi, fərqli qanunlarla idarə olunan siyasi, mədəni və ədəbi məkan multikultural sənətkarlar üçün doğma mühitdən yad mühitə keçidi mürəkkəbləşdirən amillər sırasına daxildir. Mərkəz və kənar mühit arasındakı emosional, metafiziki tərəddüd, doğma vətən həsrəti mühacir yazıçıların yaradıcılığında özünü biruzə verən ümumi cəhətlərdən biridir. Multikultural müəlliflərin əsərləri fərqli dünyagörüşü və düşüncə tərzini təcəssüm etdirir, çünki bu sənətkarlar iki fərqli mədəni və tarixi təcrübəyə malikdirlər və bu, mətnin arxetipik modellərində ifadə olunur.

Müasir ingilis ədəbiyyatına yeni bir nəfəs gətirən, “tarixi keçmişin qalıqları və xatırladıcıları” [62, s. 7] kimi dəyərləndirilən miqrant yazıçılar müxtəlif mədəniyyətin daşıyıcıları qismində hibrid identikliyə malik olurlar. Mühacir yazıçıların ədəbiyyatdakı mövqeyini görkəmli postkolonial nəzəriyyəçi Homi K. Bhabhanın irəli sürdüyü “aralıq məkan” [16, s. 3] anlayışı ilə ifadə etmək mümkündür. Belə ki, müxtəlif mədəniyyət və millətlər arasında yerləşən miqrant yazıçılar “iki dünyaya aid olduqları halda onlardan heç birinə tamamilə mənsub olmurlar” [80, s. 30]. Öz şəxsi təcrübələrinə əsaslanaraq E.Səid “aralıq məkan”da qalma hissini bu şəkildə təsvir edir: “Məndən asılı olmayan, obyektiv səbəblərdən dolayı mən qərb təhsili almış ərəb olaraq böyüdüm. Xatırladığım qədəriylə, mən həmişə iki dünyaya aid olduğumu və onlardan heç birinə tamamilə aid olmadığımı hiss etmişəm” [80, s. 26].

Mühacir yazıçılar sərhəd zonalarında yaratdıqları əsərlərdə insanlar, irqlər və dillər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri fərqli rəqursdan dəyərləndirərək təhlilə cəlb edirlər. Britaniyada ədəbi mühitin iştirakçısına çevrilən multikultural sənətkarlar öz şəxsi hibridliklərini yeni varlıq kimi qəbul edir və cəmiyyətin mədəni təbəqəsində öz yerlərini tutmağa çalışırlar. “İngilisləşmə” ilə öz etnik-mədəni kimliyini qoruyub saxlama cəhdləri bir-birilə paralel şəkildə gedir və bu proses yeni hibrid identikliyin formalaşması ilə nəticələnir. Avropa əsilli olmayan Britaniya yazıçılarının gənc nəsli multikultural cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü kimi yerli əhəlinin mövqeyində qərar

tutmağa, “həqiqi mənada çeşidli və fərqliliyin həm tolerantlıqla qarşılandığı, həm də dəyər verildiyi bir ingilis cəmiyyəti yaratmağa” [90, s. 95] çalışırlar. Tarixçi Tomas Babinqton multikultural yazıçıların asiyalı ingilislər cəmiyyəti yaratma cəhdini dəstəkləyir: “Hal-hazırda bizimlə idarə etdiyimiz milyonlarla insanlar arasında tərcüməçi vəzifəsini həyata keçirən bir sinif yaratmaq üçün əlimizdən gələni etməliyik; irqi və rəngi Hindli olan, zövqdə, düşüncədə, əxlaqda və zəkada isə ingilis olan bir qrup” [61, s. 3]. Bu da danılmaz bir faktdır ki, milli və mədəni mənsubiyyət baxımından immiqrantların əksəriyyəti özlərini milli diasporaya aid etsələr də, eyni zamanda Britaniya cəmiyyətinə mənsub olduqlarını və daxilində “ingilislik” duyğusunu yaşadıklarını hiss edirlər. Bu isə onların ikili identikliyinə dəlalət edir. S. Holun yeni diaspora yazıçıları kimi dəyərləndirdiyi multikultural yazıçılar “iki kimliyə sahibdirlər... iki mədəni dildə danışirlər... hər ikisinə assimilyasiya olmadan və kimliklərini tamamilə itirmədən... bunları bir-birinə çevirir və bunlarla uzlaşırlar... Bundan əlavə, onlar formalaşdırdıqları müəyyən tarixlərin, mədəniyyətlərin və dillərin izlərini özlərində daşıyırlar” [69, s. 135-136].

Multikultural yazıçılar postkolonial reallığa yönələrək tarixi ziddiyyətlər, milli və mədəni konfliktlər, hibrid identikliyi kimi fundamental problemlərə toxunur və Britaniya ədəbiyyatına postkolonial mövzu və motivlər gətirirlər. Mədəniyyətlərarası dialoq, milli özünüdərk fenomenlərinə yeni mənə yükləyən multikultural yazıçılar monolit mədəniyyətin hibrid, multikultural modelinin yaradılmasında müstəsna rol oynayırlar. Onlar cəmiyyətin diqqətini yaranan yeni mühitə və sosial-mədəni təbəqəyə yönəldərək sərhəd və hüdud konsepsiyalarını yenidən mənalandırır, avropamərkəzçiliyin ideyalarına əsaslanan mədəni və bədii kanonları şübhə altına alaraq yeni ədəbi üsulların əsasını qoyurlar. Multikultural yazıçılar “İngiltərənin ədəbi tarixini yenidən yazmaqla bərabər gələcəyini də təyin edir” [12, s. 3] və İngiltərədə yaşanan dəyişiklikləri, ingilis cəmiyyətindəki müxtəlifliyi və multikultural mühiti əks etdirərək “heterogenliyi dəstəkləyir və bunun qəbul edilməsinə öz töhfələrini verirlər” [29, s. 87].

Multikultural ədəbiyyatın təhlilində postkolonial nəzəriyyənin bir sıra analitik terminlərindən geniş istifadə olunur. Yerdəyişmə (kökündən ayrılma), hibridlik,

ambivalentlik, mədəni heterogenlik, binar oppozisiya, mərkəz və periferiya, linqvistik variasiya, identiklik, postkolonial diskurs, mədəniyyətlərarası münaqişə, sinkretizm, mimikriya, diaspora və s. bu terminlərə nümunə ola bilər. “Bhabha iddia edir ki, ambivalentlik müxtəlif mədəni işarələrin bir-birinə qarşılıqlı təsir etdiyi, bir-birilə kəsişdiyi, lakin bir-birinə uyğun gəlmədiyi daha geniş sosial struktura əsaslanır” [71, s. 47]. Postkolonial nəzəriyyənin və multikultural ədəbiyyatın inkişafı ilə əlaqədar olaraq bədii təhlil modelləri təkmilləşir və ədəbi əsərlərin təhlilində istifadə olunan yeni anlayış və terminlər təşəkkül tapır. Çağdaş dövrün qlobalizasiyası kontekstində aktuallaşan “diaspor cəmiyyəti” və onunla bağlı olan “diaspor mühiti” və “diaspor dünyagörüşü” anlayışları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ümumi mənada diaspor cəmiyyəti dedikdə, öz vətənindən ayrı düşərək, mənsub olduğu ölkədən kənarında yaşayan insan qrupları nəzərdə tutulur. Məsələn, Böyük Britaniyada yaşayan hindli, pakistanlı milli mənşəyinə sahib insanlar diaspor cəmiyyətinə daxildir. P.Uerbnerin fikrincə, “Pakistan diaspor cəmiyyəti ... qlobal diaspora dini siyasətində əsas iştirakçısıdır” [91, s. 476].

Diaspor mühiti və cəmiyyəti fenomeni müxtəlif Qərb nəzəriyyəçilərinin diqqətini cəlb etmiş və onların mülahizələrində şərh olunmuşdur. Diaspor cəmiyyətində mədəni kimliklərin müəyyən tarixinin olduğunu və tarixi olan hər bir şey kimi daima dəyişdiyini vurğulayan Stüart Hol bu kimliklərin hər zaman “tarix, mədəniyyət və güc ‘oyunlarına’ məruz” [37, s. 225] qaldığını iddia edir. V. Aqnyu “Diaspora, Yaddaş və İdentiklik” (Diaspora, Memory and Identity) adlı kitabında “yayıma və dağılma, kollektiv travma, mədəni inkişaf, əksəriyyət ilə problemlə münasibət, milli sərhədləri aşan cəmiyyət hissi və gözlənilən geri dönüş” [8, s. 4] kimi müəyyən etdiyi kriteriyaların diasporanı təyin etdiyini vurğulayır. S.Hol haqlı olaraq qeyd edir ki, “Diaspora kimliyinin yenidən ‘bir problem kimi ortaya çıxmasına’ səbəb olmuşdur” [38, s. 9].

Britaniya ədəbi mühitində öz yerlərini təyin etməyə çalışan multikultural yazıçılar diaspor cəmiyyətinin intellektual və yaradıcı üzvləri hesab olunurlar. “Diaspor cəmiyyətinə aid olan multikultural yazıçıların yaradıcılıqlarının mahiyyəti

ondan ibarətdir ki, onların qələmindən ‘sosial marginallığın emosional təcrübəsi’, ‘kənar mövqe’ nöqtəyi-nəzərindən yazılmış mətnlər çıxır” [6, s. 22].

1.2. Multikultural romanların səciyyəvi xüsusiyyətləri

Dünya ədəbi prosesində demək olar ki, bütün dövrlər üçün hakim mövqeyə malik olan roman janrı multikultural Britaniya müəllifləri və köhnə müstəmləkələrin sakinləri olan əksər ingilisdilli yazıçılar üçün də başlıca yaradıcılıq növüdür. Multikultural yazıçılar digər ədəbi janrlar arasında xüsusilə roman janrında yazmağa üstünlük verir, çünki “roman dəyişən və həqiqi mənada multikultural İngiltərədə yaradıla bilən hibrid mədəni formaların tədqiqində əlverişli bir janr kimi özünü təsdiqləmişdir” [41, s. 156]. Görkəmli macar filosofu və ədəbi tənqidçisi Qeorq Lukaç roman janrının tarixini və xüsusiyyətlərini tədqiq etdiyi “Romanın nəzəriyyəsi” (The Theory of the Novel) adlı əsərində postkolonial mühitin başlıca faktoru olan olan miqrasiya ilə yerdəyişmə fenomeni arasındakı əlaqəni şərh etmişdir. Müəllif qeyd olunan əsərdə romanın “ ‘transendental yurdsuzluğu’ (transcendental homelessness) ifadə etməyə qadir olan yeganə ədəbi janr” [58, s. 41] olması fikrini irəli sürmüşdür.

Digər ədəbi yaradıcılıq növlərindən fərqli olaraq, daha geniş qavrayış əhatəsinə malik olan roman janrı çoxqatlı və polifonik strukturu ilə gerçəkliyi və hadisələri daha geniş və təfərrüatlı şəkildə əks etdirməyə qadirdir. Xronotop funksiyasının universallığı ilə seçilən romanda multikultural personajlar öz tarixlərini, şəxsi və mədəni kimliklərini qoruyub saxlayaraq fikirlərini ifadə etmə imkanına malik olurlar. Bütün bu faktorlar və ümumiyyətlə, roman janrının xarakterik xüsusiyyətləri multikultural ədəbiyyatın ifadə vasitəsi üçün olduqca münasibdir. Məhz bu səbəbdən multikultural ingilis ədəbiyyatında roman janrında yazılan ədəbi-bədii nümunələr üstünlük təşkil edir.

Yüksək şəkildə tənzim edilən süjetyaratma mexanizminə malik olan roman janrı dünyanın milli və ya metropolitan, o cümlədən hibrid obrazını təsvir edir. Multikultural sənətkarlar öz mədəni və tarixi təcrübələri ilə bağlı olaraq əsərlərində

istifadə etdikləri ədəbi dil ilə metropoliyaların yerli sakinlərinin mədəni-tarixi təcrübəsinə təsir göstərirlər. Belə ki, Qərb mühitində postkolonial intellektualların meydana gəlməsi “Üçüncü dünya”nın dərk edilməsi problemini yenidən nəzərdən keçirməyə və metropoliya ilə koloniya arasındakı tarixi əlaqəni yenidən mənalandırmağa imkan yaradır. Bu baxımdan tarixi və mədəni faktorların sintezi qismində çıxış edən multikultural romanlar iki mühit (dominant ingilis mühiti və diaspor mühiti) arasında əlaqə yaratmağa yardımçı olur.

Multikultural romanın əsas xüsusiyyətlərindən biri onun polifonik (çoxsəsli) olmasıdır. Mahiyyət etibarilə multikultural romanın əsasını təşkil edən “çoxsəslilik” anlayışı bu janra mürəkkəblik və çoxcəhətlilik gətirir. Roman “dilə daxil qatlılığını, sosial çoxsəsliliyini və içindəki səslərin çeşidliliyini xüsusi nəsr üçün ilkin zəruri şərtə çevirir” [3, s. 264]. Məşhur rus filosofu, linqvisti və nəzəriyyəçisi Mixail Baxtin bədii gerçəkliyin polifonik xüsusiyyətinə dair nəzəri və fəlsəfi fikirlərini irəli sürmüşdür. Məlumdur ki, homofonik (təksəsli) romanlarda müəllifin “səs”i dominant rol oynayır. Romanın bütün elementlərinə müdaxilə edən müəllif yeganə hakim mövqeni təmsil edərək personajların düşüncələrinə şərh verir. Homofonik romanlarda bütün hadisələr, obrazlar, ideyalar yalnız müəllifin düşüncəsi çərçivəsində təsvir edilir və bu mövqedən dəyərləndirilir. Buna əks olaraq, polifonik romanda hadisələr sabit diskursiv çərçivədə yerləşmir, personajlar bərabər hüquqlu səsə malik olan partiyaları ifa edir, müəllifin səsi personajların səslərindən heç də üstünlük təşkil etmir və əsərin məğzi obrazların mükəlliməsi vasitəsilə açılır. Bu baxımdan “Dostoyevskinin romanı dialojidir” [2, s. 25]. Buna müvafiq olaraq, multikultural əsərlərdə mövcud olan səslərin çoxluğu nəzərə alınır. Başqa sözlə ifadə etsək, müxtəlif etnomədəni səsləri ifa edən personajlar multikultural romanlarda polifonik effekt yaradır.

Müasir multikultural yazıçıların yaradıcılığını müəyyənləşdirən başlıca xüsusiyyətlərdən biri hibridləşmə və üslublaşmadır. Hibridlik hər hansı bir ənənənin imtinası və ya aradan qaldırılması demək deyildir. Eduard Kamau Bretueytnin kreolizasiya və multikulturalizmə dair tədqiqatları göstərir ki, hibridlik hazırkı yerli mədəni formaların inkişafını və müxtəlif tarixlərlə ənənələrin qarşılıqlı təsirini nəzərə

çarpdırır. Bu fenomen daha çox bir ənənənin digər ənənələri mənimsəməsini ifadə edir. Hibridləşmə yeni mədəni və təhkiyə strukturları üçün şərait yaradır. M.Baxtinin fikrincə, “İstənilən məqsədyönlü stilistik hibrid müəyyən dərəcədə dialoqlaşdırılmışdır. Bu o deməkdir ki, onun ehtiva etdiyi dillər bir-birinə dialoqun replikaları kimi yanaşırlar; bu - dillərin mübahisəsi, dil üslublarının mübahisəsidir” [1, s. 439].

Ümumiyyətlə, postkolonial nəzəriyyədə hibridlik əsasən linqvistik və mədəni mənada nəzərdən keçirilir. Multikultural yazıçıların əsərlərində müxtəlif Qərb və Şərq ədəbi ənənələrini birləşdirmə tendensiyası özünü göstərir. Mədəni hibridlik anlayışına H.Bhabhanın nəzəriyyələrində aydınlıq gətirilmişdir. Onun fikrincə, bütün mədəni sistemlər “Üçüncü dünya”da yaranır və mədəni hibridlik bu ambivalent mühitdə meydana gəlir. Linqvistik hibridlik isə müxtəlif millətlərin, milli xüsusiyyətlərin, etniklərarası və mədəniyyətlərarası əlaqələrin arxetiplərini özündə ehtiva edən ədəbi dilin transformasiyasını nəzərdə tutur. Belə ki, multikultural ədəbiyyatda müxtəlif mədəniyyətlərin dillərinin sintezi qismində yeni, hibrid dil formalaşır. Linqvistik hibridliyin nümunəsi özünü picin və kreol dillərində göstərir. Multikultural yazıçılar “İngiltərədə mövcud olan hibridliyi izah etmək məqsədilə müxtəlif dil formalarından” [84, s. 103] istifadə edirlər. Multikultural hibridliyin paradigmlərinə yazıçıların əsərlərinin bütün səviyyələrində - üslubda, kompozisiyada, əsərə daxil edilən obrazlarda, istifadə olunan dildə rast gəlmək mümkündür. Multikultural əsərlərdə ingilis dili üstün mövqeyə malik olsa da müxtəlif mədəniyyətin genetik kodlarını özlərində birləşdirən multikultural yazıçılar öz mədəni identikliklərini fərqləndirmək üçün şüurlu olaraq doğma dillərində işlədilən, xüsusilə milli koloritli söz və ifadələri mətnə daxil edirlər. Məsələn, V.Setin romanlarında “dharna”, “lungi”, “puja”, “padayatra”, “rishi” və s. hind sözlərinə rast gəlinir. S.Rüşdinin əsərlərində ingilis dili onun multikultural yazı üslubunu səciyyələndirir. Yazıçı söz oyunundan, birləşmiş söz və ifadələrdən (məs, “thenandthere”), urdu və hind dilində olan sözlərdən, Bombay jarqonlarından istifadə edir.

Multikultural əsərlərdə yaddaşa təhkiyənin mürəkkəb qarşılıqlı oyunu tarixlə mədəniyyətin diskursu ilə mürəkkəbləşir. Multikultural romanlarda zaman-məkan əlaqələri üzərində qurulan təhkiyə süjetin qurulması prosesində öz mövcudluğu üçün şərait yaradır. Multikultural əsərləri səciyyələndirən mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, yazıçılar spesifik təhkiyə modeli əsasında oxucuda postkolonial və multikultural zaman və məkan duyğusu yaratmağa nail olurlar. Multikultural romanlarda hadisələrin cərəyan etdiyi mərkəz və periferiya, metropoliya və şəhərətrafi - məkan və postkolonial mühitin mövcud olduğu dövr - zaman arasındakı mürəkkəb münasibətlər millət və mədəniyyət anlayışlarının dərkində konstruktiv rol oynayır.

İngilis əsilli olmayan müasir Britaniya yazıçılarının əsərlərində multikultural məkanın simvolu qismində meqapolis xronotopunun xüsusi yeri vardır. Multikultural əsərlərdə “London imkanın, dəyişikliyin, həm kimliyin, həm də cəmiyyətin transformasiyası kimi bir ideali təmsil edir” [83, s. 141]. Multikultural ingilis yazıçıları üçün metropoliya, Britaniyanın paytaxtı sadəcə bir şəhər deyil, müxtəlif etnik qrupların və mədəniyyətlərin bir nöqtədə birləşdiyi bir məkandır. “Şəhər də mətn kimi bir çox real faktların və bədii alluziyaların birləşdiyi və “əridiyi” intertekstual mühitdə meydana gəlir. Nəticədə, meqapolisin yarımfantastik hibrid obrazı - dünya modeli, müxtəlif millətlərin, irqlərin, mədəniyyətlərin, dövrlərin və tarixi trendlərin bir-birinə qarışdığı və zamanla məkanın sərhədinin yer dəyişdirdiyi multikultural məkan yaranır” [6, s. 32].

Multikultural yazıçıların romanlarında London keçmiş Britaniya imperiyasının mərkəzi, müasir İngiltərənin paytaxtı, metropolis və meqapolis qismində hadisələrə təsir etmə iqtidarında olan tamhüquqlu personaj və mürəkkəb semiotik mexanizm kimi çıxış edir. Bu məqamda məşhur rus semiotiki, ədəbiyyatşünası və mədəniyyətşünası Yuri Mixayloviç Lotmanın mülahizələrinə müraciət etməkdə fayda var. Onun ilk dəfə irəli sürdüyü “semiosfera” anlayışı semiotik-kulturoloji fikrin əsasını təşkil edir və mahiyyət etibarilə mədəniyyətə bərabərdir. Y.Lotman “Düşünən dünyaların daxilində” (Внутри Мыслящих Миров) kitabında bəşər mədəniyyətinin bütün sahələrini semiotika prinsipləri ilə ehtiva edərək üzvi bütöv qismində izah etməyə cəhd göstərmişdir. Semiosferanı semiotik məkanların mürəkkəb iyerarxiyası,

mədəni universumun “mərkəz-periferiya” münasibəti kimi şərh edən alimin fikrincə, bu tipli münasibətlər sistemi vasitəsilə mədəniyyətlərarası dialoq, mədəniyyətlərin bir-birinə təsiri prinsipləri tədqiq oluna bilər. Lotman müxtəlif mədəniyyətlərin, mədəni kodların və mətnlərin qarşılıqlı təsirini tarixi prosesin daxili mexanizmi kimi izah edir. Mədəniyyətlərin mətn mübadiləsini yeni-yeni mətnlər doğuran mexanizm kimi təqdim edən alimin fikrincə, “mədəniyyət generatoru mətnlərin, kodların, şərhələrin və fikirlərin məcmusudur. Bu mexanizm daima dəyişmə vəziyyətindədir. O, öz keçmişini yenidən yaradır. Bu halda şəhər də mədəniyyət kimi zamana qarşı durmağa qadir olan mexanizmdir” [4, s. 153-154].

Eyni məkanda müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcud olmasının multikultural təsviri və bu vəziyyətin yerli və gəlmə əhaliyə təsiri multikultural yazıçıların əsərlərində mühüm yer tutur. Əsərlərdə qəhrəmanların metropolis haqqındakı düşüncələri diqqəti cəlb edir - onlar daim mərkəz şəhərlərə meyl edir, macəra axtarışında maraqlı həyat yaşayacaqlarını və arzularını gerçəkləşdirəcəklərini düşünürlər. Bununla belə, əsas etibarilə, personajların təsəvvüründə olan İngiltərənin obrazı reallıqla uzlaşmır. “Periferiyadan mərkəzə yerdəyişmə sosial hərəkətiliklə” [30, s. 110] birləşsə də “arzular şəhəri”nə geniş real miqrantlar üçün əsas etibarilə, məyusluq və mövcud olan bir çox stereotiplərin yenidən qiymətləndirilməsi ilə nəticələnir. Beləliklə, əsərin xronotop xüsusiyyəti və onu müşayiət edən “məkan hissi” multikultural ədəbi-bədii nümunələr üçün səciyyəvi xüsusiyyət olub mətni hasil edən ölkələrin məkanı haqqında aydın təsəvvür yaradır.

1.3. İngilis ədəbiyyatında multikultural yazıçılar

Müasir ingilis ədəbiyyatında multikultural əsərlərin mahiyyətini daha aydın ifadə etmək üçün V.S.Naypol, S.Rüşdi, K.İşiquro, V.Set, B.Okri kimi multikultural Britaniya yazıçılarının yaradıcılığına nəzər yetirək.

Hind əsilli Britaniya yazıçısı, XXI əsrin ilk Nobel mükafatı laureatı Vidiadxar Suracprasad Naypol 1932-ci ildə Trinidad və Tobaqo Respublikasında anadan olmuşdur. Trinidadın paytaxtı Port of Speindəki kollecdən məzun olduqdan sonra

ölkəsindən aldığı təqaüd hesabına İngiltərənin Oksford Universitetində təhsil alan Naypol ciddi maddi çətinliklərlə üzləşmiş, lakin müəyyən müddət sonra başladığı ədəbi fəaliyyəti onu maddi və mənəvi böhrandan xilas etmişdi. Yazıçının yaradıcılığının erkən dövrünə aid olan əsərləri Trinidadda cərəyan edən hadisələrdən bəhs edir. Yumor hissi ilə zəngin olan bu əsərlər tədricən öz yerini daha geniş dünyanın əks olunduğu, sərt metaforalar və kədərli dünyaduyumu ilə fərqlənən əsərlərə vermişdir. “Sirli massajçı” (The Mystic Masseur, 1957), “Elviranın səsvermə hüququ” (The Suffrage of Elvira, 1958), “Migel küçəsi” (Miguel Street, 1959), “Cənab Bisvas üçün ev” (A House for Mr Biswas, 1961), “Əldəqayırma” (The Mimic Men, 1967), “Azad ölkədə” (In a Free State, 1971), “Partizanlar” (Guerillas, 1975), “Çayın döngəsi” (A Bend in the River, 1979), “Gəlişin müəmması” (The Enigma of Arrival, 1987), “Həyatın yarısı” (Half a Life, 2001) və s. romanları ilə özünəməxsus sənətkarlıq üslubunu ortaya qoyan V.S.Naypolun yaradıcılığında konkret bir mövzu ön plana çıxır. Belə ki, müəllif əsərlərində keçmiş müstəmləkələrdən gəlmiş insanların yeni şəraitə uyğunlaşmaq uğrunda apardığı mübarizələri təsvir edir. Yazıçının qəhrəmanları multikultural əsərlərin ümumi xüsusiyyətinə uyğun olaraq, böyük və yad şəhərlərdə yalnızlıq hissi keçirir, metropoliya həyatına alışmaqda çətinlik çəkirlər. “Yazıçının “Migel küçəsi” (1959) və bir qayda olaraq şah əsəri hesab olunan “Cənab Bisvas üçün ev” (1961) kimi ilk kitabları öz vətənlərində yaşamalarına baxmayaraq, müstəmləkə subyektlərin hiss etdiyi psixi yadlaşmanın parlaq tragikomik təsviridir” [15, s. 1120-1121].

“Əldəqayırma” romanı müstəmləkə ölkəsinin vətəndaşı olmuş, hind əsilli qəhrəmanın postkolonial dünyadakı həyat təcrübəsindən bəhs edir. Britaniya asılılığında olan Karib adasında böyüyüb boya-başa çatan, İngiltərədə təhsil alan Ralf Sinqh mədəni yerdəyişmənin izzətlərinə qarşı mübarizə aparır. Öz doğma ölkəsindən uzaqda olan Ralf Londonun şəhəratrafi qəsəbəsində yaşayır və burada qələmə aldığı xatirələri onun uşaqlığı ilə indiki həyatı arasındakı ziddiyyətlərini, yad ölkədə təcrid olunmuş həyat tərzini əks etdirir: “This present residence in London, I suppose, can be called exile” [68, s. 248].

“Londonda hal-hazırkı həyatım zənn edirəm ki, sürgün adlandırılıla bilər” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Əsərdə müstəqillik əldə etmiş müstəmləkə İzabella adasının sakinlərinin asayış yarada bilməməsi və ölkəni idarə edə bilməməsi öz əksini tapmışdır. Müstəmləkə həyat tərzini keçirmiş əhali üçün Britaniya zəngin mədəniyyətin, nizam-intizamın, müvəffəqiyyətin simvoludur. Onlar öz mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini, irq və dinlərini aşağı təbəqədən olan fenomen kimi dəyərləndirir və bu səbəbdən öz vətənlərini imperiya ilə eyniləşdirməyə cəhd göstərirlər. Buna baxmayaraq, etnik mənsubiyyət, dini inanc, mədəni dünyagörüşü ilə Britaniyalılardan fərqlənən yerli sakinlər müstəmləkəçilər ilə identikləşməyə nail ola bilmirlər və nəticədə özlərinə yer tapa bilmir, kimliklərini itirmə təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Beləliklə, əsərdəki yerli əhali Britaniyanın həyat tərzini, dəyərlərini, dünyagörüşünü imitasiya edən təqlidçilərə çevrilirlər. Onlar müstəqil olmalarına baxmayaraq, milli birlik və kimlik hislərindən məhrum olmuş, postkolonial məkanda öz yerini tapa bilməyən kütləni səciyyələndirir.

Əsər postkolonial nəzəriyyənin “mimikriya” anlayışını xarakterizə edir. Müstəmləkəçilər ilə tabe edilmiş xalqlar arasındakı ambivalentliyi ifadə edən bu anlayış kolonial subyektlərin müstəmləkəçilərin mədəni adətlərini, sistem və normalarını, fikir və mülahizələrini mənimsəməsini bildirir.

Postkolonial millətlər üçün tipik olan parçalanma və yadlaşma mövzuları yazıçının Buker mükafatına layiq görülmüş “Azad ölkədə” romanında, eləcə də “Partizanlar” və “Çayın döngəsi” əsərlərində öz təcəssümünü tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Naypol Buker mükafatını qazanan ilk hind əsilli yazıçıdır. Naməlum bir Afrika ölkəsində baş verən hadisələri təsvir edən “Azad ölkədə” romanında əldə olunan azadlıq kosmos və rifahla deyil, xaos və zülmə nəticələnir. Yazıçının “Çayın döngəsi” romanı hind əsilli müsəlman qəhrəman olan Səlimin həyatını təsvir edir. Romanda hadisələr Zairdə (indiki Konqo Demokratik Respublikasında) Mebuto Sekonun hakimiyyətdə olduğu 1960-cı illərin sonu və 1970-ci illərdə cərəyan edir. Afrika və Avropanın mədəni müstəqilliyi, etnik mənsubiyyətin və ideologiyanın fərdlərin kimliyinə təsiri, Belçikanın müstəmləkəçiliyindən azad olduqdan sonra

Afrika millətinin mürəkkəb aspektləri əsərdə istifadə olunan başlıca postkolonial mövzulardır.

Müəllifin avtobioqrafik səciyyə daşıyan “Gəlişin müəmması” əsəri isə hind əsilli, Trinidadlı yazıçı Cekin İngiltərənin Uiltşir qraflığındakı mühacir həyatından bəhs edir. Romanın “Səyahət” adlanan ikinci fəslində Naypolun İngiltərəyə ilk dəfə gəldiyi zaman keçirdiyi hislər, fərqli mədəniyyətə sahib olan Britaniya mühitinə adaptasiya olmanın çətinliyi, multikultural məkanda yeni həyat tərzinin fərdin şəxsi və sosial yaşamaına təsiri öz əksini tapmışdır. Əsər müxtəlif binar ziddiyyətlərin əlaqələndirilməsi əsasında İngiltərədə həyatın və cərəyan edən hadisələrin təsviri fonunda gerçəkliyi inikas etdirir. Romanda narratorun öz adını qeyd etməməsi oxucunu müəllif və narrator arasındakı fərq barədə düşünməyə vadar edir. Bununla belə, əsərdə avtobioqrafik xüsusiyyətlərə malik olan bir çox hadisələrin nəql olunması açıq-aydın hiss olunur. Yazıçının “kənar şəxs” (İngiltərədə hindli) olma ilə bağlı şəxsi təcrübəsini əks etdirən bu roman ədəbi tənqidçilər tərəfindən önəmli postkolonial əsər kimi qiymətləndirilmişdir.

Yazıçı 2001-ci ildə qələmə aldığı “Həyatın yarısı” əsərində isə oxucuya hind etnik mənsubiyyətinə malik olan Uilli Çandranın müharibədən sonrakı dövrdə Britaniyadakı macərələrini təqdim etmişdir. Həmin ildə Naypol “barəsində fikir yürüdülməsi adətən düzgün sayılmayan faktlarla bağlı bizi düşünməyə vadar edən sarsılmaz dürüstlüyünə görə” Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Ümumilikdə, V.S.Naypolun yaradıcılığı klassik realist üslubu təqlid edən rəvan təhkiyə üzərində qurulmuşdur. Yazıçının romanları kimliyə və tarixə birbaşa baxışı əks etdirən mimetik təhkiyə modeli əsasında gerçəkliyi realist vasitələrlə təcəssüm etdirir.

Hind əsilli ingilis yazıçısı Salman Rüşdi 1947-ci il İyunun 19-da, Hindistanın müstəqillik qazanmasına iki ay qalmış dünyaya göz açmışdır. 14 yaşı olarkən İngiltərənin Uorikşir qraflığında yerləşən Raqbi məktəbində təhsilini davam etdirən Rüşdi Kembric Universitetinin tarix fakültəsindən məzun olmuşdur. 1964-cü ildə baş verən Hindistan-Pakistan münaqişəsi nəticəsində onun ailəsi Pakistanın Karaçi şəhərinə köçməyə məcbur olmuşdur. Bu dini və siyasi konfliktlər yazıçıya güclü təsir

göstərmiş və təbii olaraq onun gələcək bədii yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Həyatının böyük bir hissəsini İngiltərədə keçirən S.Rüşdi üçün metropoliyaya köçmə “ev”ə geri qayıtmanı, bundan əvvəl mənəvi vətən kimi mövcud olan mühitə fiziki olaraq yerləşməni ifadə edir. İngiltərəyə qarşı uşaqlıqdan etibarən daxili bağlılıq hiss edən yazıçı öz hislərini bu şəkildə qələmə alır: “In common with many Bombay-raised middle-class children of my generation, I grew up with an intimate knowledge of, and even sense of friendship with, a certain kind of England: a dream-England” [77, s. 18].

“Mənim nəslimdən olan, Bombeydə orta sinif ailələrində böyüyən bir çox uşaq kimi mən də xüsusi İngiltərəyə - arzuların İngiltərəsinə qarşı dərin bilik və hətta dostluq hissi ilə böyüdüm” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bununla belə, arzular diyarına köçmə yazıçı üçün tam mənada xoşbəxtliyi simvolizə etmir. Miqrasiya təbii olaraq, eyni zamanda doğma yurdu tərk etmək deməkdir. Dilemma qarşısında qalan yazıçı vətənindən ayrı düşməyi itki kimi ifadə edir: “It may be argued that the past is a country from which we have all emigrated, that its loss is part of our common humanity. Which seems to me self-evidently true; but I suggest that the writer who is out-of-country and even out-of-language may experience this loss in an intensified form” [77, s. 12].

“Təsdiq oluna bilər ki, bizim hamımız keçmiş adlı bir ölkədən mühacirət etmişik, onun itkisi bizim ümumi insanlığımızın bir hissəsidir. Bu, mənə açıq-aşkar doğru görünür; lakin zənn edirəm ki, ölkə xaricində və hətta dil xaricində olan yazıçı bu itkini güclü bir şəkildə hiss edir” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Multikultural yazıçı qismində mühacir həyatını şəxsi təcrübədən keçirən S.Rüşdi yerdəyişmənin müxtəlif növlərinin olduğunu qeyd edir: “First of all as you say, I live in England and I’ve written about India. That’s one dislocation. Secondly, my family went to Pakistan so that’s three countries anyway... Then Bombay is not like the rest of India. People who come from Bombay anyway feel different from the rest of India and quite rightly. On top of that, my family comes from Kashmir and Kashmir is not like the rest of India. So that’s four or five separate dislocations” [27, s. 353].

“İlk növbədə, dediyiniz kimi, mən İngiltərədə yaşayıram və Hindistan haqqında yazıram. Bu, bir yerdəyişmədir. İkincisi, mənim ailəm Pakistana getdi ki, bu da hər halda üçüncü ölkədir. Bombay Hindistanın digər bölgələri kimi deyil. Bombeydən olan insanlar haqlı olaraq özlərini Hindistanın qalan hissəsindən fərqli hiss edirlər. Bundan əlavə, mənim ailəm Kəşmirlidir və Kəşmir Hindistanın qalan hissəsi kimi deyil. Beləliklə, bu, dörd və ya beş ayrı yerdəyişmədir” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Digər multikultural yazıçılar kimi, S. Rüşdi də İngiltərədə özünü tamamilə rahat mühitdə hiss edə bilmir: “Yeganə sirr orasıdır ki, bizim özümüzün tikdiyi və ya bizim üçün Oz mühitində tikilən evdən başqa daha ev kimi olan bir yer yoxdur və o, məlum olmayan bir yerdə hər yerdədir, sadəcə bizim tərk etdiyimiz yerdə deyil” [78, s. 28].

Ədəbi yaradıcılığa 1975-ci ildə başlayan Salman Rüşdi magik realizm və postmodernizmin elementlərindən məharətlə istifadə edən, zəngin təxəyyül və özünəməxsus yaradıcılıq üslubuna malik olan yazıçıdır. Onun oxucular və ədəbi tənqidçilərin diqqətindən kənar qalan “Qrimus” (Grimus) adlı ilk əsəri sehrli iksiri içdikdən sonra ölməzlik əldə edən gənc bir hindlidən bəhs edir. Bir çox əsərlərində olduğu kimi, yazıçı bu əsərində də “xalis” mədəniyyət anlayışına qarşı çıxmış və heç bir mədəniyyətin tamamilə təcrid olunmuş şəkildə mövcud olmasının qeyri-mümkünlüyünü irəli sürmüşdür.

Yazıçıya dünya şöhrəti və onlarla mükafat qazandıran “Gecəyarısı uşaqları” (Midnight’s Children, 1981) romanında Hindistanın müstəqillik əldə etdiyi gecə dünyaya gələn Səlim Sinayın anadan olmasından 31 il əvvəl baş verən hadisələr və baş qəhrəmanın 31 illik həyatı oxucuya təqdim olunur. Gecəyarısı uşaqları müxtəlif möcüzəvi istedadlara malik olduğu kimi Səlim Sinay da onlarla əlaqəyə girə bilər, onların fikirlərini, insanların daxilindəki səsləri eşidə bilər, hər şeyin (sevginin, nifrətin, təhlükənin və s.) qoxusunu duya bilər. Yazıçı Salim Sinanın babası Adəm Əzizin timsalında qərb təhsili alan və qərb mədəniyyətinə qoşulan şərq intellektualının obrazını yaratmışdır. Əksər multikultural romanlarda mövcud olan oxşar obrazlar kimi Adəm Əziz də “mədəniyyətlər arasında vasitəçi olmağa nail ola bilmir” [5, s. 28]. Əsərini magik realizm üzərində quran yazıçı gerçəkliyə fərqli

yöndən baxır və onun romanları miqrant dünyagörüşünü əks etdirir: “The migrant suspects reality: having experienced several ways of being, he understands their illusory nature” [77, s. 125].

“Miqrant reallığa şübhə ilə yanaşır: o, mövcudluğun bir neçə formasını yaşadığından gerçəkliyin xəyali xüsusiyyətini anlayır” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Postmodernizmin elementlərindən də məharətlə istifadə edən yazıçı romanı 1001 gecə nağılları üslubunda yazmışdır. Multikultural məkanı parçalanmış və fraqmentar səciyyəli, hibrid və heterogen vəziyyətdə əks etdirən əsər postmodernist təhkiyə modelinə əsaslanır. Buna müvafiq olaraq, baş qəhrəman Səlim Sinay da hadisə və obrazların bir-birinə zidd dialektikasına əsaslanan yaddaşdan irəli gələn fraqmentar şüura malikdir.

Salman Rüşdinin üçüncü romanı “Utanc” (Shame, 1983) Pakistandakı siyasi çaxnaşmanın canlı təsvirini verir və hind diasporasının bir üzvü kimi yazıçının immiqrant dünyagörüşünü təcəssüm etdirir. Tənqidçilər tərəfindən Pakistan hökumətinə olan ironiya kimi dəyərləndirilən bu romandan sonra islam dünyasında böyük mübahisəyə səbəb olan “Şeytan ayələri” (The Satanic Verses, 1988) əsərini nəşr etdirən Rüşdi miqrantların gerçəkliyə fərqli rəkursdan baxdığını ön plana çəkir. “Salman Rüşdi “Gecəyarısı uşaqları” və “Utanc” əsərlərində Hindistan və Pakistanın müstəqilliyindən sonrakı əfsanəvi istorioqrafiyanı qələmə alır və “Şeytan ayələri” əsərində bizə xatırladır ki, ən gerçək baxış miqrantın ikili görmə qabiliyyətinə məxsusdur” [16, s. 5].

S.Rüşdinin 1995-ci ildə qələmə aldığı “Mavrın Son Nəfəsi” (The Moor’s Last Sigh) romanı müəllifin özünəməxsus yaradıcılıq üslubunu nümayiş etdirir. Şərqi yeni kontekstdə şərh edən və yenidən mənalandıran yazıçı süjet vasitəsilə Şərqi və Qərbi fərqli tarix və identiklik qazandırmaya cəhd göstərmişdir. Tarixə fərqli mənə verməkdə və gələcəyin yeni imkanlarını dərk etməkdə müəllifin təxəyyül gücü mühüm rol oynayır. Əsərə bir-birilə sıx şəkildə bağlı olan bir neçə təhkiyə daxil edilmişdir ki, bu da əsərin janr xüsusiyyətinin hibridliyinə dəlalət edir. Roman mif, əfsanə, fantaziya, sehrli nağıl, ədəbi, tarixi və avtobioqrafik qəbildən olan alleqoriya elementləri ilə zəngindir. Yazıçı əsərdə ədəbi və mədəni paradigmalardan, müxtəlif

bədii alluziyalardan istifadə etmişdir. Roman həmçinin hindu mifologiyası, tarixi faktlar, dini ideologiyalar ilə bağlı olan təhkiyə strukturuna malikdir. Müxtəlif bədii üsulların və texnikanın üzvi vəhdət şəklində bir əsərdə ehtiva edilməsi müəllifin ustalığından və yaradıcılıq potensialından xəbər verir.

Yazıçı 2005-ci ildə qələmə aldığı “Təlxək Şalimar” (Shalimar the Clown) romanında postkolonial mövzuya müraciət etmişdir. Romanda hadisələrin böyük bir qismi Kəşmirdə, hindlilərlə müsəlmanların birlikdə yaşadığı Paçiqam kəndində cərəyan edir. Əsərdəki qəhrəmanların hər birinə ayrı bir fəsil həsr edilmişdir. Belə ki, hər bir fəsildə müvafiq olaraq Maks Ofuls (Amerikanın Hindistandakı səfiri), Şalimar (kəndirbaz), Bunyi (Şalimarın həyat yoldaşı) və Hindistanın (Maksın Bunyinin qeyri-qanuni qızı) həyatları, keçmişləri haqqında məlumat verilir. Əsər 1991-ci ildə Los Angelesdə baş vermiş hadisə ilə açılır - Maks Ofuls kəşmirli sürücüsü Şalimar tərəfindən qətlə yetirilir. Bu məqamda əsas insidentdən əvvəl baş verən hadisələr oxucunu keçmişə aparır. Məlum olur ki, təlxək Şalimar əvvəllər sevgi, şəfqət və sevinc dolu bir kəndirbaz olmuşdur. Gənc yaşlarında o, Kəşmirdə Bunyi adlı gənc bir qıza aşiq olur. Qızın hindli nəslə oğlanın müsəlman ailəsi evliliyə razılıq verir. Evlilikdən sonra gözü yüksəklərdə olan Bunyi balaca bir kənddə qalmaq istəmir. Hadisələrin növbəti gedişində kəndə gələn Maks Bunyinin gözəlliyinə vurulur və köməkçisinin yardımı ilə onun üçün Dehliyə bir ev tutur, bununla onlar arasında sevgi münasibəti başlayır. Bunyinin hamilə qalması ilə hər şeyin üstü açılır. Həyat yoldaşını dəlicəsinə sevən Şalimar onun xəyanətinə dözə bilmir və həyatının qalan hissəsini bədbəxtliyinə səbəb olan insanlardan intiqam almaq məqsədi üzərində qurur. Bu məqsədlə o, müxtəlif cihad təşkilatlarına qoşulur və məşhur cinayətkarə çevrilir. Qiyamçı qüvvələrdən təlim alan Şalimar sürücülük vəzifəsindən istefa etdiyi gün Maksı qətlə yetirir və Hindistanı öldürmək niyyətilə onun evinə yollanır. Beləliklə, sosial-siyasi hadisələr nəticəsində Bunyi ailə səadətini itirib mənəvi iflasa uğrayır, terrorçulara qoşulan Şalimar qatilə çevrilir, Kəşmir sakinlərinin həyatı məhv olur. Baş verən hadisələrin fonunda S.Rüşdi Kəşmiri iki od arasında qalmış cənnət kimi təsvir etmişdir. Britaniyanın asılılığında olarkən burada müxtəlif millətdən və dindən olan insanlar xoşbəxt ömür sürürdü. Bununla mədəniyyətlərarası uzlaşma

fenomenini ortaya qoyan müəllif Hindistanın parçalanmasından sonra yaranan dini ayrışdırılıq, radikal müsəlmanların və terrorçuların gəlişi nəticəsində Kəşmirin fəlakətlə üzləşərək xarabazara çevrilməsini təsvir etmişdir.

Şərqi-Qərbi qarşıdurması, milli və dini ayrışdırılığa qarşı ümumbəşəriyyət, insani birliyə çağırış, köhnəlmiş adət-ənənələrin tənqidi kimi mövzulara yaradıcılığında geniş yer verən yazıçı Britaniya ədəbiyyatına verdiyi töhfələrə görə 2007-ci ildə İngiltərə kraliçası tərəfindən “Cəngavər” tituluna layiq görülmüşdür.

Müasir ingilis ədəbiyyatında multikultural əsərlərin yaradıcıları arasında Kazuo İşiquro özünəməxsus yer tutur. Yapon əsilli yazıçı 1954-cü ildə Yaponiyanın Naqasaki şəhərində anadan olmuş, beş yaş olarkən ailəsi ilə birlikdə İngiltərənin Surrey qraflığına köçmüşdür. Orta təhsil aldıqdan sonra 1978-ci ildə Kent Universitetində İngilis dili və fəlsəfəsi üzrə bakalavr dərəcəsinə yiyələnən İşiquro 1980-ci ildə Şərqli Anqlia Universitetindən magistr elmi dərəcəsi ilə məzun olmuşdur.

“Yurdsuzluq” duyğusu vətənidən ayrı düşən yazıçının idrak və varlığı ilə o qədər çulğalaşmışdır ki, “məskənsizlik”, vətən həsrəti, intizar mövzuları onun əsərləri üçün zəmin rolunu oynayır. Yazıçı öz əsərlərində doğma ölkəsinin, Yaponiyadakı həyatın son dərəcə canlı təsvirinə nail olmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu istedad real həyat təcrübəsinin məhsulu deyil. Belə ki, Kazuonun atası okeanoqraf olduğundan Britaniyaya tədqiqat məqsədilə getmiş, burada bir-iki illik qısa müddətdə qalmağı planlaşdırsa da onların ziyarəti daimi yaşayış yerinə çevrilmişdir. Beləliklə, İşiquronun beş yaşından etibarən vətəni ilə heç bir fiziki təması olmamışdır. Bununla belə, doğma vətəninin təsvirinin bu dərəcə inandırıcı və gerçək olması yazıçının yaradıcılıq potensialı ilə bağlıdır. İşiquro özü də qeyd edir ki, bunu sırf təxəyyülünə borcludur və ədəbi yaradıcılığa onu sövq edən səbəb də uşaqlıq dövründəki Yaponiyanı yenidən yaratmaq və daimi olaraq qoruyub saxlamaq istəyidir. Etnik kökləri ilə Yaponiyaya bağlı olan, lakin İngiltərə sakini olan yazıçı “aralıq məkan”da hibrid identikliyi özündə ehtiva edir:

“I had no obvious social role, because I wasn’t a very English Englishman, and I wasn’t a very Japanese either. And so I had no clear role, no society or country to speak for or write about. Nobody’s history seemed to be my history” [100, s. 83].

“Mənim heç bir aydın sosial vəzifəm yox idi, çünki mən əsl ingilis deyildim və mən əsl yapon da deyildim. Bu səbəbdən mənim heç bir aydın vəzifəm, haqqında danışacağım və ya yazacağım heç bir cəmiyyətim və ya ölkəm yox idi. Heç kimin tarixi mənim tarixim kimi görünmürdü” (Tərcümə bizimdir - G.M).

İngilis dilli məkanda ən tanınmış çağdaş ədəbi yazarlardan olan Kazuo İşıquro bədii yaradıcılığa 1982-ci ildə “Dağların solğun mənzərəsi” (A Pale View of Hills) əsəri ilə başlamışdır. Bu roman Etsuko adlı orta yaşlı yapon mənşəli qadının İngiltərədəki qəriblik həyatını tədqiq edir. O, həyat yoldaşını tərk edərək tanış olduğu Britaniyalı ilə İngiltərəyə köçür. Burada onun qızı Keiko özünü həddindən artıq tənha hiss edir, cəmiyyətdən tamamilə təcrid olunur və sonda intihar edir. Etsukonun həyatı rəfiqəsi Saçiko ilə oxşarlıq təşkil edir. Belə ki, Saçiko da Amerikalı bir hərbi ilə Amerikaya yerləşmişdir və onun qızı Mariko da antisosial kimliyə sahib idi. Etsuko İngiltərədə şəxsi və ictimai həyatında şəxsiyyətinin özünü təsdiqinə nail ola bilmir, yad bir ölkədə “özgə”, təcrid olunmuş həyat təzi keçirir, “geri dönüş ideologiyasını davam etdirir” [19, s. 177].

Beri Levis əsərin bir çox cəhətdən yerdəyişmə haqqında olduğunu vurğulayaraq yazır : “Əsərdə Etsukonun Yaponiyadan İngiltərəyə köçməsi ilə bağlı coğrafi yerdəyişmə, Etsukonun xatirələri qismində koqnitiv yerdəyişmə, Etsuko və Saçiko arasında psixoloji yerdəyişmə və Keikonun intiharının səbəb olduğu ailəvi yerdəyişmə mövcuddur” [56, s. 27].

Etsuko obrazı eynilə romanın müəllifi kimi Yaponiyaya sadəcə yaddaşın köməkliyilə, xatirələr vasitəsilə qayıda bilir. Etsuko II Dünya müharibəsinin Yaponiyayı viran etməsini, cəmiyyətin həyatını yerlə yeksan etməsini xatırlayır və onun hafizəsi bu kədərli xatirələrlə məyus edici immiqrant təcrübəsini özündə birləşdirir. Müharibə nəticəsində ölkə darmadağın olmuş, ailələr parçalanmış, ictimai adət-ənənələr öz əhəmiyyətini itirmiş və milli dəyərləri Qərb ideologiyası əvəz

etmişdi. Norma və dəyərlərin dəyişdiyi bir dünyada yazıçının qəhrəmanları özlərini didərgin hiss edir, qeyri-müəyyən bir vəziyyətdə tərəddüdlər içində qalırlar.

İşiquronun “Dəyişən dünyanın rəssamı” (An Artist of the Floating World, 1986) adlı ikinci romanında yaşlı bir rəssam Masuji Ono təhkiyəçi qismində çıxış edir. İkili zaman çərçivəsində hadisələrin təqdim olunduğu bu əsərdə baş qəhrəman müharibədən əvvəlki Yaponiya ilə bağlı keçmişinə qayıdır və eyni zamanda, hal-hazırkı həyatını mühakimə edir. Başqa sözlə desək, romanda yaddaşın dərinliyində, xatirələrdə cərəyan edən keçmiş və 1948-1950-ci illəri əhatə edən indiki zaman öz əksini tapır. Yazıçının ilk əsərindəki Etsuko obrazı kimi Masuji də etdiyi hərəkətlərin doğru olub-olmaması barədə düşünür və həyatda yalnız prinsiplərə istinad etdiyini anlayır. Həyatını rəssamlığa həsr edən Masuji Ono yaşlandıqca onun sənətinə verilən dəyərin tənəzzül etdiyinin şahidi olur və dərk edir ki, dünya dəyişkəndir - müharibədən sonrakı Yaponiyada incəsənətə yer yoxdur. Yazıçı öz əsərlərində müharibə mövzusunda geniş yer verməsini bu cür açıqlayır : “I tend to be attracted to pre-war and postwar settings because I’m interested in this business of values and ideals being tested, and people having to face up to the notion that their ideals weren’t quite what they thought they were before the test came” [99].

“Məni müharibədən əvvəlki və müharibədən sonrakı şərait cəlb edir, çünki məni dəyərlərin və idealların sınaqdan keçməsi və insanların bu sınaqdan öncəki ideallarının düşündükləri kimi olmaması fikri ilə üzləşməsi maraqlandırır” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Yaratdığı obraz kimi müəllifin özü də dəyişən dünyanı təsvir edən bir rəssama bənzəyir. Malkolm Bredberi öz tələbəsi K.İşiquronu bu şəkildə səciyyələndirir: “O, dəyişən dünyanın, təfərrüatlı şəkildə müəyyənləşdirilmiş süjetlərə deyil, təəssürlərə əsaslanan dünyanın rəssamıdır” [18, s. 424].

K.İşiquronun ilk iki romanı yapon ədəbi ənənələrini əks etdirir. Belə ki, bu əsərlərdə hadisələr Yaponiyada cərəyan edir və bütün obrazlar yapon əsillidir. Buna baxmayaraq yazıçı özünü qərb ədəbiyyatına aid edir: “I feel that I’m very much of the Western tradition. And I’m quite often amused when reviewers make a lot of my being Japanese and try to mention the two or three authors they’ve vaguely heard of,

comparing me to Mishima or something. It seems highly inappropriate. I've grown up reading Western fiction: Dostoevsky, Chekhov, Charlotte Brontë, Dickens" [60, s. 336].

“Mən daha çox Qərb ədəbi ənənəsinə mənsub olduğumu hesab edirəm. Mən çox təəccülənirəm ki, tənqidçilər mənim yapon olduğumu tez-tez qeyd edirlər və məni Mişima yaxud başqa kimlərlə müqayisə edərək eşitdikləri iki-üç yazıçını xatırlamağa çalışırlar. Mənə elə gəlir ki, bu tamamilə yersizdir. Mən Qərb ədəbiyyatını mütaliə edərək böyümüşəm: Dostoyevski, Çexov, Şarlotta Bronte, Dikkens” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Yazıçıya Buker mükafatı qazandıran “Günün qalan hissəsi” (The Remains of the Day, 1989) romanı bütün həyatını Lord Darlingtona xidmət etməyə həsr etmiş ingilis eşikağası Stivensdən bəhs edir. Əsərdə Stivensin keçmişlə bağlı xatirələri ilə indiki zamanda baş verən hadisələr paralel olaraq təsvir olunur. Öz şəxsi həyatını işinə və vəzifəsinə qurban vermiş Stivens obrazı vasitəsilə müəllif göstərir ki, eşikağası istənilən dövrdə ağasına sadıq və “iş hər şeydən üstündür” şüarı ilə yaşayan bir obrazdır.

K.İşiquronun vətən konsepti üzərində qurduğu “Biz yetim olarkən” (When We Were Orphans, 2000) romanı hibrid identikliyə malik olan baş qəhrəman Kristofer Benksin həyatına işıq salır. Atası yapon əsilli, anası isə fərqli etnik mənsubiyyətə sahib olan Kristofer 1900-ci illərin əvvəlində 9 yaşınadək Çində, Şanxayın beynəlxalq qəsəbə adlanan hissəsində yaşayır. Atası tərəfindən tərk edildikdən və anası yoxa çıxdıqdan sonra o, Britaniyaya, xalasının yanına göndərilir. Fiziki yerdəyişmə ilə yanaşı psixoloji didərginlik hissi yaşayan Kristofer Çinə, Şanxaya daxilən bağlı olsa da öz doğma yurduna məxsus olmadığını hiss edir. Bununla belə, o, özünü Britaniyaya da aid edə bilmir və yad ölkədə qapalı, təcrid olunmuş həyat tərzi keçirir: “I'll tell you an odd thing, Akira. I can say this to you. All these years I've lived in England, I've never really felt at home there. The International Settlement. That will always be my home” [45, s. 274].

“Sənə qəribə bir şey deyəcəyəm, Akira. Sənə bunu deyə bilərəm. İngiltərədə yaşadığım bütün illər boyunca orada özümü bir dəfə də olsun həqiqətən vətənimdəki

kimi hiss etmədim. Beynəlxalq qəsəbə həmişə mənim vətənim olacaq” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Kristofer tənha qaldığı bu dünyada valideynlərini axtarıb tapmaq üçün gələcəkdə xəfiyyə olmaq qərarına gəlir və bu məqsədinə çatmağa nail olur. Qısa bir müddət ərzində dedektiv kimi şöhrət qazanan protaqonist 1930-cu illərdə həyatında baş verən mühüm hadisəni araşdırmaq məqsədilə Çinə qayıdır. Bu zaman ölkədə Çin-Yapon müharibəsi baş verir və hadisələr daha da mürəkkəbləşir. Burada Kristofer Şanxaydakı evlərinin kirayəçisi olmuş Filiplə qarşılaşır və öyrənir ki, atası ailəsini başqa bir qadına görə tərk edərək Honq Konqa yerləşmiş və sonralar yatalaq xəstəliyi tutaraq dünyasını dəyişmişdir. Həmçinin məlum olur ki, Kristoferin anası Diana çinli hərbiçi Uanq Kunu təhqir etdiyindən onun tərəfindən qaçırılmışdır. Filip Kristoferə bildirir ki, Diana Uanq Kunun kənizi olması ilə bir şərtlə razılaşmışdır ki, o, Kristoferə maddi dəstək olsun. Beləliklə, uşaqlıq illərində Kristoferin İngiltərədəki yaşayış xərclərinin mənbəyi də aydın olur. 21 il sonra Kristofer anasını Honq Konqda tapır, lakin olduqca yaşlanmış və demensiya xəstəliyinə tutulmuş Diana oğlunu tanımır.

Əsərdə Kristoferin ailəsinin izinə düşməsi əslində onun öz kimliyinin axtarışında olmasını da ifadə edir. Mətdə identiklik axtarışı obrazın özünü, öz şəxsiyyətini tapmasına yönələn fenomen qismində çıxış edir. Romanda həmçinin milli şüur, milli prioritet axtarışı kimi mühüm problemlər qaldırılmışdır. Əsərdəki vətən həsrəti uşaqlığın, saflığın, tamlığın, faciəvi hadisələrlə parça-parça edilməmiş kimliyin xiffətidir. Beləliklə, Kristoferin vətəmindən ayrı düşməsi, valideynlərini itirməsi, məskənsizliyi onun tənha və yetim qalmasını ifadə edir.

Yazıçı “Məni tərk etmə” (Never Let Me Go, 2005) romanında isə Heylşam adlı qapalı məktəbdə həyat mübarizəsi verən uşaqların acınacaqlı taleyini qələmə almışdır. Əsərdə müəllif oxucunu süni şəkildə yaradılan, ətraf aləmdən təcrid olunmuş, dünyaları məktəbin sərhədi ilə məhdudlaşan uşaqların sarsıntılı həyatı ilə tanış edir. Burada fiziki yetkinliyə çatdıqdan sonra uşaqların orqanları çıxarılaraq həyatlarına son verilir. Onlar yalnız bir donor vəzifəsini həyata keçirirlər və öz həyatlarını yaşamadan, arzularına can atmadan, məqsədləri olmadan, hətta öz

varlıqlarını belə dərk etmədən bu dünya ilə vidalaşırlar. Heylşamdaki mühit həbsxananı xatırladır və buradakı məsum uşaqlar azadlıqdan, insana xas hiss və duyğulardan məhrumdurlar. Roman antiutopiya janrında olub, bəşəri problemlərin gündəmə gətirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Texnikanın inkişafı nəticəsində bəşər cəmiyyətinin duyğusuzlaşması, insanın və onun arzularının üzərində mütləq nəzarətin yaradılması, mənəvi dəyərlərin tənəzzülü kimi ciddi problemləri əks etdirən bu janra müraciət edərək müəllif oxucuları düşünməyə vadar edir və gələcək təhlükə barədə insanlara xəbərdarlıq edir.

K.İşiquronun yaradıcılıq texnikası da diqqəti cəlb edən amillərdən biridir. Multikultural yazı üslubu ilə fərqlənən yazıçı öz milli kimliyini biruzə vermək üçün əsərlərinə yapon dilini daxil etməyə çalışır. Onun fikrincə, təhkiyə təhkiyəçinin xarakteristikası ilə uzlaşmalıdır. Bu səbəbdən yazıçı şüurlu olaraq romanlarında oxucuya yapon əsilli obrazların “səs”ini təqdim edir: “I can’t use too many Western colloquialisms. It has to be almost like subtitles, to suggest that behind the English language there's a foreign language going on. I'm quite conscious of actually figuring these things out when I'm writing” [60, s. 345].

“Mən həddindən artıq Qərb danışığı ifadələrindən istifadə edə bilmirəm. Mətn demək olar ki, subtitr kimi olmalı, ingilis dilinin arxasında yad bir dilin olduğuna işarə verməlidir. Mən yazarkən bu şeyləri tam şüurlu şəkildə anlayıram” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bununla yanaşı, yazıçı romanlarında Qərb mədəniyyəti üçün səciyyəvi olmayan müxtəlif priyomlardan, verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrindən (obrazların nitqində nəzakətli fasilələr, ingilislər üçün tipik olmayan müraciət və xitab formaları, təzim və s.) istifadə etməklə təhkiyədə milli xüsusiyyətləri nəzərə çarpdırmağa cəhd göstərir.

Multikultural ingilis ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də Vikram Setdir. 1952-ci ildə Hindistanın Kəlküttə şəhərində anadan olan V.Set ilk orta təhsilini Hindistanda, sonra isə İngiltərənin Tonbric məktəbində aldıqdan sonra Oksford universitetində fəlsəfə, siyasət və iqtisadiyyat üzrə ali təhsilə yiyələnmiş və həyatının böyük hissəsini İngiltərədə keçirmişdir. Yazıçının ilk qələm təcrübəsi olan

“Qızıl darvaza” (The Golden Gate, 1986) əsəri mənzum roman janrındadır. Əsərdə protaqonist Coun Braunun dostları ilə birlikdə 1982-ci ildə San-Fransiskodakı həyatı təsvir olunur. Yazıçının “Münasib bəy” (A Suitable Boy, 1993) adlı ikinci romanında hadisələr 1950-ci illərdə, müstəmləkə asılılığından yenidən azad olmuş Hindistanda cərəyan edir. Xanım Rupa Mehranın 19 yaşlı qızı Latanı görücü üsulu ilə evləndirmə cəhdləri təhkiyənin əsas hissəsini təşkil etsə də, əsərdə ailə problemləri ilə yanaşı aşağı təbəqədən olan insanların həyatı fonunda ictimai problemlər, postkolonializmin özü ilə birlikdə gətirdiyi milli və siyasi problemlər, Hindistanla Pakistanın müstəqillik qazanmasından sonrakı dövrdə hind-müsəlman qarşıdurması, hind xalqının milli özünüdərk, fərdi və mədəni azadlıqla bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, yazıçının əsərlərində mərkəz yer tutan sevgi və evlilik mövzuları müasir cəmiyyətin sosial, etik və ideoloji problemlərini özündə ehtiva edir. Qeyd olunan əsərdəki obrazlar H.Bhabhanın təbiri ilə desək, “ikili görmə qabiliyyətinə” sahibdirlər - onlar ənənəvi adətləri və milli mənsubiyyətləri ilə hind cəmiyyətini təmsil etməklə yanaşı, bir sıra cəhətdən Britaniyalıları təqlid etməyə cəhd göstərirlər. Multikultural əsərlərin oxşar xüsusiyyətinə uyğun olaraq, qəhrəmanlar daim xəyallarında yaşatdıqları Britaniyanı ideal bir ölkə kimi təsəvvür edirlər. Əsərdəki obrazlardan olan gənc bir hind İngiltərəyə heç vaxt səfər etmədiyi halda onu öz mənəvi vətəni hesab edir və məhz ingilispərəstlik onun ətraf aləmə və insanlara olan münasibətini müəyyən edir.

V.Set romanlarını yazarkən əsas etibarilə, öz immiqrant həyat təcrübəsindən yararlanır. Əsərlərinin mövzu müxtəlifliyi, irəli sürülən problematikanın ifadə vasitələri yazıçının şəxsi təəssüratlarına əsaslandığından canlı obrazlılığı ilə seçilir. Müəllif özü də romanlarındakı obrazların real həyatdakı insanlardan götürüldüyünü etiraf etmişdir. “Münasib bəy” romanında Xanım rupa obrazı yazıçının anasının, Latanın böyük qardaşı Arun Mehra isə yazıçının dayısının prototipidir. Əsərdəki Amit obrazının adı isə müəllifin uşaqlıq ləqəbindən əxz edilmişdir. “İki həyat” (Two Lives, 2015) əsəri isə sırf avtobioqrafik olub, yazıçının ailəsinin və təhkiyəçi qismində özünün həyat faktlarını işıqlandırır.

“Təvazökar inzibatçının bağı” (The Humble Administrator’s Garden, 1985), “Üç çin şairi” (Three Chinese Poets, 1992), “Qurbağa və bülbül” (The Frog and the Nightingale, 1994) kimi şeir kitablarının müəllifi olan, “Münasib gəlin” (A Suitable Girl) adlı yeni romanı üzərində işləyən Vikram Set ingilis multikultural ədəbiyyatına öz töhfələrini verməkdə davam edir.

Nigeriya əsilli Britaniya yazıçısı və şairi Ben Okri postkolonial və postmodernist ədəbiyyatı təmsil edən görkəmli Afrika müəllifidir. Valideynləri nigeriyalıların fərqli etnik qrupuna mənsub olan Ben iki yaşında olarkən ailəsi ilə birlikdə İngiltərəyə köçdüyündən uşaqlıq illərini Londonda keçirmişdir. 1970-ci illərin sonunda Esseks universitetində təhsil alan Okri Nigeriya hökumətinin ona verdiyi təqaüd kəsildikdə evsiz qalmış, müxtəlif maddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Ədəbi fəaliyyətə qısa hekayələr yazmaqla başlayan yazıçı bu dönəmin yaradıcılığında mühüm rol oynadığını vurğulamışdır. “Güllər və kölgələr” (Flowers and Shadows, 1980) adlı ilk romanı ilə böyük uğur əldə edən yazıçı “Ac yol” (The Famished Road, 1991) əsərinə görə Buker mükafatına layiq görülmüş və dünya şöhrəti qazanmışdır. “Füsunkar nəğmələr” (Songs of Enchantment, 1993) və “Sonsuz sərvət” (Infinite Riches, 1998) əsərləri ilə birlikdə trilogiya yaradan bu roman Azaro adlı uşağın Afrikada sosial-siyasi çaxnaşma dövründə yaşadığı çətinlikləri nəql edir. Magik realizm üslubunda olan bu əsərdə mistik görmə qabiliyyətinə malik olan baş qəhrəman bu və digər dünya arasında aralıq mövqedə qərar tutur. O, real dünyada yaşasa da ruhlar aləmi ilə əlaqədə olur. “Mənəvi” aləmin, digər dünyanın təkidli çağırışlarına baxmayaraq Azaro atası və anasına qarşı olan sevgiyə görə maddi dünyada yaşamağa və mübarizə aparmağa qərar verir. Beləliklə, əsərdə magik və mifik elementlərlə realist təsvirlər vəhdət təşkil edir. Özünəməxsus təhkiyə üsuluna malik olan romanda realizmin, modernizmin və Afrika şifahi ənənələrinin elementləri çulğalaşır və ruhi aləmlə real dünya iç-içə keçmiş şəkildə təsvir olunaraq ənənəvi Afrika həyatının təyinedici aspekti kimi çıxış edir. “Yazıçı əsərdə belə bir sual qaldırır: Qərb oxucuları real və mənəvi dünya arasındakı bu müddəti duya bilərmə, yoxsa onlar o qədər dünyəviləşmişlər ki, yazıçının bədii aləmi haqda onlarda yalnız magik realizm formasında təsəvvür yaranır” [6, s. 31]?

B.Okriinin əsərlərini birləşdirən ortaq cəhət ondan ibarətdir ki, yazıçı yaradıcılığında postkolonial mövzulara müraciət edərək çağdaş dövrdə Nigeriyada mövcud olan korrupsiya və zorakılığı qətiyyətlə tənqid edir, Afrika cəmiyyətinin kasıb və gücsüz üzvlərinə dəstək çıxır və postkolonial Afrikada yerli və xarici ənənələr arasında olan mədəni qarşıdurmanı təsvir edir. Unikal təhkiyə üsulu ilə yazıçı müstəmləkəçilərin rolunu minimal səviyyəyə endirir və postkolonial subyektlərin həyat təcrübəsini ön plana çəkir. Başqa sözlə desək, B.Okri kolonial təsir nəticəsində Afrika mədəniyyətinin parçalanmasını görsə də diqqəti ekzistensial situasiyalarda, olum-ölüm sərhədində xalqın həyat mübarizəsinə yönəldir. Müəllifin yaratdığı ədəbi-bədii nümunələr müxtəlif mədəni ənənələri özündə ehtiva edərək H.Bhabhanın mədəni hibridlik anlayışını səciyyələndirir. Belə ki, əsərlərinin yazı texnikasına və bədii priyomlara xüsusi önəm verən B.Okri realist və modernist tendensiya ilə mifik elementləri və zənci folklorunu birləşdirərək fərqli mədəni ənənələrin sintezindən ibarət hibridlik yaradır. Yazıçı özü də əsərlərində istifadə etdiyi fəvqəltəbii elementlərin Nigeriya milli təcrübəsinin realist təcəssümü olmasını təsdiqləmişdir.

Beləliklə, XX əsrdə mühüm tarixi hadisələr nəticəsində Britaniya ədəbiyyatında yaranan multikulturalizm bu və ya digər səbəbdən mədəni mühitlərini dəyişərək əsasən metropoliyalara yerləşən, ingilis dilində yazan, lakin fərqli etnik mənsubiyyətə malik olan miqrant yazıçıların ədəbi-bədii yaradıcılıqlarını özündə ehtiva edir. Onlar iki fərqli mədəniyyətin daşıyıcıları qismində Şərqlə Qərbin vəhdətindən ibarət hibrid ədəbiyyat yaradırlar. Multikultural sənətkarların yaradıcılığını təhlil etdikdən sonra aydın olur ki, Avropa əsilli olmayan Britaniya yazıçılarının yaradıcılıq strategiyası individualdır. Bununla belə, müasir Britaniya ədəbiyyatının kontekstində postkolonial diskursun meydana gəlməsi, hibrid identiklik, postkolonial mövzular və ümumilikdə, multikultural ədəbiyyatın səciyyəvi xüsusiyyətləri onların əsərlərini xarakterizə edən ortaq cəhətdir. Multikultural əsərlər ərəsəyə gətirən mühacir yazıçılar fərqli ideologiyaları və dünyagörüşləri ilə müasir Britaniya ədəbiyyatını zənginləşdirirlər.

II FƏSİL

HƏNİF KUREYŞİNİN YARADICILIĞINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKETMƏ MÖVZUSU (“QƏSƏBƏDƏN OLAN BUDDA” ROMANI ƏSASINDA)

2.1. Hənif Kureyşinin həyat və yaradıcılığı

Britaniya imperiyasının Kavalər Ordeni ilə təltif olunan Pakistan əsilli ingilis yazıçısı, dramaturqu, ssenaristi və kinorejissoru Hənif Kureyşi müasir Britaniya ədəbiyyatını multikultural əsərlər ilə zənginləşdirən tanınmış müəlliflərdəndir. Londonda gündəlik dərc olunan The Times qəzeti onu “1945-ci ildən etibarən 50 ən böyük Britaniya yazıçısı” siyahısına daxil etmişdir. İki fərqli irq daşıyıcısı olan Hənif Kureyşi (atası Pakistan əsilli, anası ingilis) 1954-cü ildə İngiltərədə, Cənubi Londonun şəhəratrafi Bromli qəsəbəsində anadan olmuşdur. Hənifin atası Rafiuşan (Şanu) Kureyşi soy-kökü hind mənşəyinə dayanan zəngin Madras ailəsindən olmuşdur. 1947-ci ildə Hindistan müstəqillik qazandıqdan sonra onun ailəsinin böyük bir hissəsi Bombeydən Pakistanın Karaçi şəhərinə köçmüşdür. Həmin ildə Britaniyaya hüquq təhsili almaq üçün gələn Rafiuşan maddi çətinliklər səbəbindən universiteti tərk edərək Pakistan səfirliyində katib vəzifəsində işləməyə başlamış, burada Odri Bus ilə tanış olaraq onunla ailə həyatı qurmuş və ömrünün sonuna kimi Britaniyada yaşamışdır.

Hənif Kureyşi ilk təhsilini Bromli Texniki Liseyində almış, daha sonra daxil olduğu Lankaster universitetində bir illik fəlsəfə təhsilini yarımçıq qoymuş və nəhayət London Kral Kollecindən fəlsəfə üzrə aldığı dərəcə ilə təhsilini tamamlamışdır. Ədəbi fəaliyyətə 1970-ci illərdə Antonia Frenç və Kərim təxəllüsləri altında pornoqrafik yazılarla başlayan Kureyşi daha sonra bir müddət jurnalist kimi fəaliyyət göstərmiş, müxtəlif qəzetlərdə yazılarını dərc etdirmişdir. Jurnalistliyin olduqca funksional olduğunu vurğulayan və ədəbi üslubunu zəiflətdiyinə inanan Kureyşi qəzetlərin bir gecədə və ya bir neçə saat ərzində ondan yazı tələb etməsini narazılıqla qarşılamışdır: “I have no interest in being continually under that kind of pressure” [52, s. 10].

“Daima belə bir təzyiq altında olmaq məndə heç maraq oyatmır.” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Hələ erkən yaşlarda Kureyşi yazıçı olmaq arzusunda olmuşdur: “I had wanted to be a writer - to devote myself to words and and storytelling - from the age of fourteen” [52, s. 9].

“14 yaşından etibarən mən yazıçı olmaq - özümü sözlərə və hekayə nəqlinə həsr etmək istəmişdim” (Tərcümə bizimdir - G.M).

18 yaşından etibarən Londonun Royal Kort teatrında işləməyə başlayan Kureyşinin “Soaking the Heat” (1976) adlı ilk pyesi də məhz bu teatrdə tamaşaya qoyulmuşdur. Bir-birinin ardınca “Kral və mən” (The King and Me, 1980), “Ana vətən” (The Mother Country, 1980), “Şəhəratrafi” (Outskirts, 1981), “Sərhəd” (Borderline, 1981), “Köçəri quşlar” (Birds of Passage, 1983), “Semi və Rouzi birlikdə olur” (Sammie and Rosie Get Laid, 1988), “London məni öldürür” (London Kills me, 1991), “Mənim gözəl camaşırxanam” (My Beautiful Laundrette, 1996), “Fanatik oğlum” (My Son the Fanatic, 1997), “Ana” (The Mother, 2003), “Venera” (Venus, 2007) və s. pyes və ssenarilər qələmə alan Hənif Kureyşi Londonda fərqli irqə mənsub olan insanların ailə həyatında, sosial çevrəsində, gündəlik yaşamında üzləşdiyi problemləri, yad mühitə uyğunlaşmaqda yaşadığı sıxıntıları bədii dillə ifadə etmişdir. Qərbdəki həyatın boşluğunu təsvir edən “Kral və Mən”, Pakistanlı immiqrantlara qarşı irqçi hücumlar vasitəsilə vəhşilik və insaniyyətsizliyin ifadə olunduğu “Şəhəratrafi”, fərqli iki mədəniyyətin və ənənələrin sərhədində yaşamağın gərginliyi və çətinliklərini əks etdirən “Sərhəd” və digər əksər pyeslərində dramaturq əsasən Britaniyada irqçilik problemini və Asiyalılara qarşı olan alçaldıcı rəftarı ön plana çəkmişdir. Müəllifə xüsusi şöhrət gətirən və ən yaxşı ssenari kimi Akademiya Mükafatı nominasiyasına layiq görülən “Mənim gözəl camaşırxanam” pyesi isə 1980-ci illərdə Londonda yaşayan Pakistan-ingilis mənşəli Omarın həyatı fonunda dövrün sosial-tarixi təsvirini verir.

Jurnalistlik fəaliyyətini və teatrdəki vəzifəsini öz daxili istəyi baxımından qeyri-qənaətbəxş hesab edən Hənif Kureyşi ssenarist kimi çalışmaqdan da tam şəkildə məmnun deyildi: “Being a screenwriter is always uncomfortable: the real

artist in film is the director and, if you're lucky, the actors will make the dialogue sound good. The novelist works alone. It's all his responsibility" [52, s. 12].

“Ssenarist olmaq hər zaman əlverişsizdir: filmdəki həqiqi sənətkar rejissordur və əgər bəxtin gətirəcəksə, aktyorlar dialoqu yaxşı səsləndirəcəklər. Roman yazıçısı isə tək işləyir. Bütün məsuliyyət onun üzərindədir” (Tərcümə bizimdir - G.M).

H.Kureyşi qısa bir müddətdən sonra öz istəyini gerçəkləşdirmiş və roman yazmağa başlamışdır. Yazıçının nəsr sahəsində ilk qələm təcrübəsi olan “Qəsəbədən olan Budda” (The Buddha of Suburbia, 1990) romanı 1990-cı ildə Ən Yaxşı İlk Roman nominasiyası ilə Uitbred Mükafatına layiq görülmüş və 1993-cü ildə BBC telekanalı tərəfindən dörd hissəli serial şəklində ekranlaşdırılmışdır. Müəllif “Qara albom” (The Black Album, 1995) adlı ikinci romanında 1980-ci illərdə Britaniyada yaşayan müsəlman cəmiyyətinin qarşılaşdığı çətinlikləri təsvir etmiş və Asiyalı immiqrantların irq, din və mədəniyyət zəminində məruz qaldıqları ayrışdırıcılıq problemini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Yazıçının əsərlərində Şərqlə Qərbin milli, dini və mədəni dəyərlərinin toqquşduğu bir məkanda kimlik axtarışında olan və “aralıq mövqe”də qalan digər obrazlar kimi bu romanın baş qəhrəmanı Şahid də özünün aid ola biləcəyi bir yer arzusundadır: “Shahid wanted a new start with new people in a new place. The city would feel like this, he wouldn't be excluded; there had to be ways in which he could belong” [54, s. 24].

“Şahid yeni bir məkanda, yeni insanlarla yeni bir başlanğıc etmək istəyirdi. Şəhər belə bir yer idi, o, təcrid olunmayacaqdı; onun aid ola biləcəyi bir yer olmalı idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Yazıçının 1998-ci ildə qələmə aldığı “Yaxınlıq” (Intimacy) adlı romanında da hadisələr müasir Londonda cərəyan edir. Orta yaşlı yazıçı obrazında canlandırılan baş qəhrəman Cey 6 illik evliliyini uğursuz hesab edir. Ailə həyatında tapa bilmədiyi xoşbəxtliyi o, kənarda başqa qadınlarda axtarmağa başlayır. Bir günlük zaman müddətində hadisələrin təsvir edildiyi bu əsərdə protaqonistin həyat yoldaşı, oğlu, sevgilisi və dostları haqqında düşüncələri, həyatı barədə verəcəyi qərarlarının mühakiməsi və ümumilikdə, müasir London cəmiyyətində tənəzzülə uğrayan ailə dəyərləri öz əksini tapmışdır. Sonda ailəsini tərk edərək şəxsi istəklərini

reallaşdırmağa yönələn Cey ilə yazıçı arasında müəyyən bağlılıq özünü biruzə verir. Belə ki, romanı yazdığı dövəmdə H.Kureyşi özündən 20 yaş kiçik olan gənc bir qadına görə (Monik Praudlav, hal-hazırki həyat yoldaşı) ilk həyat yoldaşı Treysi Skofildi və uşaqlarını tərək etmişdi. Təsadüfi deyildir ki, roman nəşr olunduqdan sonra Treysi H.Kureyşini ailə həyatını ifşa etməkdə günahlandırmışdır.

Digər romanlarından fərqli olaraq, Hənif Kureyşi “Qabrielin istedadı” (Gabriel’s Gift, 2001) adlı sayca dördüncü romanında əsas mövzunu tam bir ingilis ailəsi üzərində işləmişdir. Əsərin baş qəhrəmanı Qabriel 15 yaşında istedadlı bir rəssam olub gələcəkdə film rejissoru olmaq arzusundadır. Yazıçının əksər romanlarında olduğu kimi, bu romanda da 1970-ci illərdə geniş populyarlıq əldə edən pop musiqisi və dövrün trendləri öz əksini tapmışdır. Qabrielin atası Reks əvvəllər musiqiçi olsa da onun sonrakı həyatı öz sakit axarı ilə davam edir. Artıq kifayət qədər məvacibi olmayan və tənbel həyat tərzi sürən Reks ilə Kristinin münasibəti pozulur və onlar ayrılırlar. Qabrielin valideynləri ilə olan münasibəti, dağılmış ailə və beynəlxalq bir şəhər olan Londonda yaşamaq ilə bağlı qarşılaşdığı çətinliklər əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir. Romanın sonunda Qabriel ailəsini yenidən bir araya gətirməyə nail olur - Reks və Kristin evlənir və növbəti yay çətinliklərin öhdəsindən uğurla gələn istedadlı Qabriel ilk filmini çəkməyə başlayır.

Bundan əlavə, H.Kureyşi “Vücut” (The Body, 2003), “Sənə deməyə bir söz” (Something to Tell You, 2008) və “Sonuncu söz” (The Last Word, 2014) romanlarının, “Kədərli zamanda sevgi” (Love in a Blue time, 1997), “Gecə yarısı bütün gün” (Midnight All Day, 1999) hekayələr toplusunun, esselərinin dərc olunduğu kitabların müəllifidir.

Kureyşi “ırqi, mədəni və linqvistik hibridliyi gündəlik həyatın bir hissəsi olaraq” [65, s. 11] görən yeni nəsil yazıçılar sırasına daxildir. Multikultural yazıçı qismində H.Kureyşinin əsərlərini ümumi şəkildə səciyyələndirərək qeyd etmək istərdim ki, yazıçının yaradıcılığı dekolonizasiya prosesinin nəticələrini, postkolonializmin immiqrantların həyatına təsirini sosial-siyasi, mədəni və psixoloji aspektlər baxımından tədqiq edir. “Yurd adlanan ölkələr ilə bir münasibətdə olan ikinci nəsil asiyalıların təmsilçisi” [86, s. 603] olan yazıçı əsərlərində

mədəniyyətlərarası ziddiyyətlər, iki müxtəlif tarixin və etnik mənsubiyyətin yaratdığı problemlər, Şərq-Qərb stereotiplərinin qarşıdurması, obrazların kimlik böhranı və milli özünüdərk kimi mövzular əsas yer tutur. Professor Rebeka Qodleskinin qeyd etdiyi kimi, “Hənif Kureyşinin qəhrəmanları kim olduqlarından heç vaxt tam əmin olmurlar. Britaniya və Asiyanın ziddiyyətli mədəniyyətləri arasında qalaraq, onlar əksər ikinci nəsil Britaniya Asiyalılarının qarşılaşdığı problemdən əziyyət çəkirlər - onların kimliyi qeyri-müəyyəndir” [35, s. 83]. Bundan əlavə, H.Kureyşi müstəmləkəçilikdən qalan ‘miras’; irq, sinif, cins və seksuallıq kimi anlayışların transformasiyası; qlobalizasiyanın nəticələri; multikulturalizmin ziddiyyətləri kimi müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən sosial və mədəni məsələləri tədqiq edir. “Kureyşinin romanlarında və dram əsərlərində təsvir etdiyi dünya 1960-cı illərdən bu günə kimi olan İngiltərədir; bu, müharibədən sonrakı, postkolonial, postmodern Qərbdır, harada ki obrazlar multikulturalizm və dəyişiklik dövründə özlərini yenidən müəyyən etməyə çalışırlar” [72, s. 31].

Hənif Kureyşi verdiyi intervyularda ingilisliyin, sinfi, irqi və cinsi münasibətlərin, ailəvi məsələlərin müxtəlif aspektlərini, həmçinin, bu mövzularla bağlı olan ənənəvi anlayışları tədqiq etməyə maraq duyduğunu bildirmişdir. Ümumiyyətlə, H.Kureyşinin şərqli obrazları E.Səidin “Qərbin Şərqi özünə tabe etmə üsulu” [81, s. 3] kimi təyin etdiyi oriyentalizm anlayışının məhkumudurlar. Salman Rüşdi, Samuel Selvon və Zadi Smit kimi multikultural yazıçılarla tez-tez müqayisə edilən Hənif Kureyşi Qərb stereotiplərini tamamilə mənimsəmiş orta təbəqəyə məxsus immiqrant ailəsindən olan bir yazıçı kimi unikal sənətkarlıq üslubuna malikdir. Şəxsiyyəti Qərb adət-ənənələri ilə formalaşan yazıçı öz həyatına təsir göstərən məsələləri yaradıcılığında işıqlandıraraq Britaniya ədəbiyyatına yeni aspektlər gətirir. Müəllif ingilis ədəbiyyatına gətirdiyi novatorluğu bu şəkildə ifadə edir: “In the early 1980s it was *Midnight’s Children* and *My Beautiful Laundrette* that changed things. You really felt that British writing had found a new voice and a new way. It had to. It couldn’t go on... there had to be something new... You have to invent a style and a world. It was a new kind of English realism” [97].

“1980-ci illərin əvvəlində ədəbiyyatda dəyişiklik edən məhz ‘Gecəyarısı uşaqları’ və ‘Mənim gözəl camaşırخانam’ əsərləri oldu. Həqiqətən hiss olunurdu ki, ingilis əsərləri yeni bir səs və yeni bir üsul kəşf etmişdi. Bu, belə də olmalı idi. Başqa cür davam edə bilməzdi... nəşə yeni bir şey olmalı idi... Üslub və dünya yaradılmalıdır. Bu, ingilis realizminin yeni bir növü idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Nəsr əsərləri arasında Hənif Kureyşiyə xüsusi şöhrət gətirən, ədəbi tənqidçilər tərəfindən hərarətlə qarşılanan və hələ də yazıcının ən çox tədqiq olunan əsəri, şübhəsiz ki, “Qəsəbədən olan Budda” romanıdır. Əsərin təhlilinə keçmədən öncə onun süjeti ilə tanış olaq.

Roman 1970-ci illərdə Britaniyada cərəyan edən hadisələr dönəmində yeniyetmə baş qəhrəman Kərimin həyatı, həyata baxışı və mübarizəsindən bəhs edir. Bütövlükdə hansı irqə və sosial statusa malik olduğunu bilməyən Kərimin (atası hind, anası ingilis) multikultural məkanda şəxsiyyət axtarışı romanda aparıcı mövqe tutur. Doğma vətəninə - Hindistana dair dolğun məlumatı olmayan, hətta hind dilini belə bilməyən, Londonun şəhərətrafi qəsəbəsində yaşayan Kərim özünü daha çox ingilis hesab etsə də, yerli əhali tərəfindən daim irqi ayrışdırılıya, kobud və nalayiq davranışlara məruz qaldığından daxili təlatüm, mənsubluq və qeyri-mənsubluğa dair qeyri-müəyyən duyğular yaşayır. Kərimin sahib olduğu “ikili şüur” [34, s. 1] Samir Dayalın fikrincə, “həm o, həm də bu olmaq deyil, daha çox nə sadəcə bu / və nə sadəcə o” [26, s. 47] olmaqdır. Atası ilə anası ayrıldıqdan sonra (atası ingilis bir qadınla - Eva ilə əlaqə qurur) həyatı daha da mürəkkəbləşən Kərim kənddə anası ilə miskin həyat sürmək əvəzinə atası ilə qəsəbədə, atasının münasibətdə olduğu, daim sosial inkişafa can atan Evanın evində qalması üstün tutur. Müəyyən müddət sonra Londonun mərkəzinə yerləşdikdən sonra Kərimin atası Harun emosional və psixoloji cəhətdən tükənmiş London əhalisi üçün yoqa və meditasiya dərsləri verməyə başlayır və bu, ona “Qəsəbədən olan Budda” adını qazandırır. Teatrda aktyor kimi fəaliyyət göstərməyə başlayan Kərim isə immiqrant ailələrin vəziyyətini təsvir edən, London əhalisi üçün kinayə və sarkastik gülüşlə qarşılanan rolları ifa etməklə məşhurlaşır. Əsərin sonuna yaxın Kərimə rasist hücumları və bu kimi gündəmdə olan məsələrlə bağlı olan yeni televiziya serialında hindli bir dükənçinin üsyankar oğlu obrazını

canlandırmaq təklif olunur və Kərim bu təklifi məmnuniyyətlə qəbul edir. Pul və uğur qazanmasına baxmayaraq o, ingilis milli mənsubiyyətinə və yüksək sosial statusa sahib ola bilmir. Əsərdə etnik və mədəni identikliklə bağlı tərəddüdlər yaşayan baş qəhrəmanın cinsi həyatında baş verən xaotik münasibətlərdən (eyni cinsin nümayəndələrinə olan maraq, qarşı cinsin nümayəndələri ilə müxtəlif münasibətlər və bu münasibətlərin yaratdığı məyusluq hissindən) də xeyli bəhs olunur. Kərimin atası ilə, cinsi münasibət qurduğu şəxslərlə, onu əhatə edən sosial mühitlə bağlı yaşadığı çaşqınlıq və məyusluq əsərin sonunda özünüdərklə bitir. Belə ki, Kərim atasının ailəsini bir qadın uğruna qurban verdiyini, onun fiziki cəhətdən artıq güclü bir insan olmadığını, mənəvi baxımdan isə tənəzzülə uğradığını; öz cinsindən olan ögey qardaşı Çarliyə qarşı marağının ötəri bir hiss olduğunu və artıq ona qarşı heç bir şey hiss etmədiyini; uzun müddətli münasibətdə olduğu Eleanorun Kərimi direktoru ilə aldatmasından sonra onu heç bir zaman sevmədiyini; özünü tapmaq üçün və qəlbin nə olduğunu anlamaq üçün keçdiyi çətinlikləri, yaşadığı xaosu dərk edir. Əsər özünü eyni zamanda həm xoşbəxt, həm də qəmgin hiss edən Kərimin həyatında baş verən qarışıqlıq barədə düşündüyünü və gələcəyə ümidlə baxdığını ifadə edən cümlə ilə bitir.

“Qəsəbədən olan Budda” romanının kimlik, mühacirlik, ictimai siniflər, etnik mənsubiyyət, multikulturalizm problemləri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir sıra mövzularını araşdırmaq və təhlil etmək üçün əsərin janrının analizinə ehtiyac vardır. Bu mövzularla bağlı olan bir sıra konseptlərin, tarixi kontekstin, müvafiq nəzəriyyələrin tədqiqi əsərdəki subyektlərin və onların cəmiyyətlə münasibətlərinin mahiyyətini açmaqda mühüm rol oynayır. Bu baxımdan romanın janrını təhlil etmək mühüm əhəmiyyətə malikdir, çünki hekayənin hansı yolla tərtib olunduğunu və inkişaf etdirildiyini bilmək əsərdəki obrazların bir-birilə olan əlaqəsini, süjetin formalaşdırılmasının və ya müəyyən mövzuların vurğulanmasının əsasında duran səbəbləri aşkar etməyə kömək edir.

“Qəsəbədən olan Budda” əsəri “tərbiyə romanı” (Bildungsroman) janrında olub, Kərimin yeniyetməlikdən yetkinliyə qədər keçdiyi inkişaf dövrünü, onun psixoloji və mənəvi baxımdan kamilləşməsinə dolğun şəkildə əks etdirir. Əsərdə

protaqonistin xarakterinin formalaşması, həyatın müxtəlif sınaqlarından keçərkən və mənəvi böhran yaşayarkən öz kimliyini və həyatdakı rolunu kəşf etməsi təsvir olunur. Tərbiyə romanı da “çox vaxt baş qəhrəmanın ailəyə, cəmiyyətə və millətə yadlaşması kimi görülən müddətin yaratdığı çətinlikləri” [67, s. 30] təsvir edir.

Tərbiyə romanının bir ədəbi janr kimi inkişafında tarixi kontekst mühüm amil olmuşdur. Belə ki, bu janrın formalaşdığı dövrdə Avropada baş verən fundamental dəyişikliklər əlbəttə ki, ədəbi cərəyanlara da təsir göstərmişdir. “Tərbiyə romanı” janrının yaranması XVIII əsrə təsadüf edir. İ.V.Götenin “Vilhelm Meysterin təhsil illəri” (Wilhelm Meister’s Apprenticeship, 1795-1796) romanı bu janrda yazılan ilk ədəbi-bədii nümunə hesab olunur. Məşhur italyan alimi Franko Morettinin fikrincə, tərbiyə romanı Avropanın müasirliyə qədəm qoyduğu və gənclik konsepsiyasının inkişaf etdiyi bir dövrdə meydana gəlmişdir. Gənclik də müasirlik kimi hərəkətlilik, daxili narahatlıq və dəyişkənliyi əks etdirir. Beləliklə, bu janr metaforik olaraq gəncliyin xüsusiyyətlərini təcəssüm etdirən müasirliyi simvolizə edir. “Gənclik ‘yetkinlik’ ideyasına tabedir; hekayə kimi o da yalnız səbatlı və ya ‘qəti’ kimliyə gətirib çıxardığı halda bir məna ifadə edir” [63, s. 8].

Ədəbi proses daima inkişaf etdiyi kimi, tərbiyə romanı janrı da zamanla dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bunun əsasən iki səbəbi vardır. İlk öncə, roman nadir hallarda yalnız bir janrı özündə ehtiva edir. Tərbiyə romanı müxtəlif janrların xüsusiyyətlərini özündə daşdığından zaman keçdikcə inkişaf edir. Digər səbəb isə ondan ibarətdir ki, tarixi kontekstin dəyişməsi romana təsir göstərən mühüm faktordur. Cerom Baklerin fikrincə, “uşaqlıq dövrü, nəsillərin münaqişəsi, əyalətlilik, daha böyük cəmiyyət, özünütəhsil, yadlaşma, sevgi sınağı, peşə axtarışı və iş fəlsəfəsi” [22, s. 18] tərbiyə romanının başlıca elementləridir.

C.Bakler tərbiyə romanını aşağıdakı şəkildə xarakterizə edir:

“Müəyyən həssaslığa malik olan bir uşaq azad xəyallara qoyulan ictimai və əqli məhdudiyyətlərin mövcud olduğu kənddə və ya provinsial bir şəhərcikdə böyüyür. Ailəsi, xüsusilə atası onun kreativ instinktlərinə və ya xəyal gücünə inadla düşmən münasibət bəsləyir, arzularına qarşı ədavətlə yanaşır. Onun ilk təhsili tamamilə qeyri-qənaətbəxş olmasa da, müvəffəqiyyətlə nəticələnməyə bilər, çünki bu

təhsilin təqdim etdiyi seçim hal-hazırkı şəraitdə onun üçün əlçatan olmaya bilər. Bu səbəbdən o, şəhərdə (ingilis romanlarında adətən Londonda) müstəqil şəkildə həyatını qurmaq üçün bəzən çox erkən yaşda evin təzyiq göstərici mühitini tərk edir. Orada onun həqiqi 'təhsili', yalnız iş həyatına hazırlanması deyil, həmçinin daha önəmlisi, şəhər həyatı ilə bağlı həyat təcrübəsi başlayır. Sonuncuya ən azı iki nəcib və alçaldıcı sevgi münasibəti və ya cinsi əlaqə daxildir və bu, qəhrəmandan bu və digər baxımdan öz dəyərlərini yenidən qiymətləndirməyi tələb edir. Məşəqqətli ruhi iztirablardan sonra müasir dünyada doğru bir şəkildə məskən sala biləcəyi bir yerdə qərarlaşana kimi o, öz yeniyətməliyini geridə qoyaraq yetkinliyə çatmış olur. Təşəbbüsü başa çatdıqdan sonra o, keçmiş evinə baş çəkə, öz varlığı ilə müvəffəqiyyətinin dərəcəsini və ya seçiminin müdrikliyini nümayiş etdirə bilər" [22, s. 17-18].

Beləliklə, C.Baklerin təyini ilə H.Kureyşinin romanı arasında açıq-aşkar oxşarlıqlar mövcuddur.

Əsərdə istifadə olunan tərbiyə romanı janrının bəzi elementlərinə nəzər yetirək.

Bu janrda yazılan əsərlərdə ata obrazı mühüm yer tutur. Protaqonist əsasən atasını ölüm və ya yadlaşma səbəbiylə itirir. Bu, öz növbəsində onun ailə dəyərlərinə olan inamına zərbə vurur və qəhrəman bu itkinin yerini başqa nə iləsə doldurmağa cəhd göstərir. "Qəsəbədən olan Budda" romanında Kərimin atası Harun hekayənin əsas qəhrəmanlarından biridir və onlar arasında olan əlaqə əsərdə yer tutan mühüm mövzulardandır. Onların münasibətinin dəyişməsi Kərimin müstəqilliyə can atmasında hərəkətverici qüvvə rolunu oynayır. Ata ilə oğul arasındakı əlaqə öz məyusluğu ilə diqqəti cəlb etsə də, yazıçı onların bir-birinə qarşı olan hislərini açıq və aydın şəkildə təsvir etmir. Kərim atasında baş verən dəyişiklikləri nifrət və acı istehza ilə nəql edir: "I'd given him the 'God' moniker, but with reservations. He wasn't yet fully entitled to the name. What I wanted to see was whether, as he started to blossom, Dad really did have anything to offer other people, or if he would turn out to be merely another suburban eccentric" [55, s. 22].

"Mən ona "Tanrı" ləqəbi vermişdim, lakin bəzi istisnalar mövcud idi. O, bu ada hələ tam layiq deyildi. Mən bilmək istəyirdim ki, uğur qazandıqca həqiqətənmi atamın

digər insanlara verə biləcəyi bir şey var idi, yoxsa onun sadəcə şəhərətrafından olan qəribə bir adam olması ortaya çıxacaqdı” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Ata ilə oğul arasında olan iqtidar tarazlığı əsərin əvvəlində Kərimin Harunun Eva ilə olan münasibətini gördüyü zaman sarsılır. Nəticədə, Kərim atasının səlahiyyətlərini artıq dəyərsiz hesab edir və Harun oğlu üzərində olan nüfuzunu itirir. Ehtimal ki, Kərim həyata rəhbərlik yolunda atasının yoxluğunu öz karyera həyatında Şeduelin və Paykın timsalında doldurmağa çalışır. Bununla belə, atasına qarşı kinayə və ikrahla davranan Kərim onun fikirlərinə və etdiyi hərəkətlərə qarşı laqeyd ola bilmir. Ümumilikdə, baş qəhrəman uşaqlıqda görmədiyi xüsusiyyətləri - atasının qüsur və nöqsanlarını dərk etdikdən sonra dərin məyusluq hissi keçirir: “I thought of how, when I was a kid, Dad always out-ran me as we charged across the park towards the swimming pool. When we wrestled on the floor he always pinned me down, sitting on my chest and making me say I’d obey him always. Now he couldn’t move without flinching. I’d become the powerful one; I couldn’t fight him - and I wanted to fight him - without destroying him in one blow. It was a saddening disappointment” [55, s. 261].

“Mən uşaq olanda park boyu hovuzə doğru qaçarkən atamın həmişə məni ötüb keçdiyini xatırladım. Biz döşəmədə gülüşərkən o, həmişə məni yerə yıxaraq sinəmin üstündə oturur və məni ona həmişə itaət edəcəyimi deməyə məcbur edərdi. İndi isə o, qorxuyla geri çəkilmədən hərəkət edə bilmirdi. Mən güclü olmuşdum; Onu bir zərbə ilə darmadağın etmədən onunla döyüşə bilmirdim - və mən onunla döyüşmək istəyirdim. Bu, kədərləndirici bir məyusluq idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Sonda o, atası ilə olan münasibətini qəbul edir: “Maybe you never stop feeling like an eight-year-old in front of your parents. You resolve to be your mature self, to react in this considered way rather than that elemental way, to breathe evenly from the bottom of your stomach and to see your parents as equals, but within five minutes your intentions are blown to hell, and you’re babbling and screaming in rage like an angry child” [55, s. 280].

“Bəlkə də insan valideynlərinin qarşısında özünü həmişə səkkiz yaşındakı kimi hiss edir. Biz yetkin olmağa, təbii şəkildə deyil, ətraflı düşünülmüş şəkildə davranmağa,

dərindən nəfəs almağa və valideynlərimizin bir-birinə münasib olduğunu düşünməyə qərar veririk, lakin beş dəqiqə içində niyətlərimiz alt-üst edililir və biz hiddətli bir uşaq kimi qəzəblə donquldanır və qışqırır” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Harunun oğlunun gələcəyi barədə arzuları Kərimin şəxsi planlarına uyğun gəlmir və o, atasının razılığını almır. Kərim ilk dəfə valideynləri ayrıldıqdan sonra atasının və ailəsinin təsirindən azad olur. Məhz bu hadisədən sonra o, evini və şəhərətrafını tərk edərək şəhərin mərkəzinə gedir.

Tərbiyə romanında mühüm elementlərdən olan pul və müvəffəqiyyət qəhrəmanların cəmiyyətdəki iyerarxik mövqeyini müəyyən edir. Bu amillər vasitəsilə personajlar öz həyatlarında nüfuz qazanır və sosial təbəqədə daha yüksək pilləyə qalxmağa nail olurlar. Pul qəti surətdə nailiyyət qazandırmır, lakin F.Morettinin qeyd etdiyi kimi, “ola bilsin ki, pul varlığı satın ala bilməz, lakin onun yoxluğu mütləq şəkildə insanı mövcud olmamağa vadar edir” [63, s. 174]. Sözügedən romanda da pulun varlığı və ya yoxluğu insanların kim olub-olmamasını müəyyən edir. Əsərin əvvəlində pulun əhəmiyyəti aydın şəkildə görülür. Kərimin Eva ilə bağlı təssüratlarında pul amilinin yaratdığı fərqi sezmək mümkündür: “Unlike mom, who took scarcity for granted, Eva bought whatever she wanted. ... There was none of the agonizing guilt over the money we all went through” [55, s. 114].

“Yoxsulluğu olduğu kimi qəbul edən anamdan fərqli olaraq, Eva istədiyi hər şeyi alırdı. ... Pul ilə bağlı bizim yaşadığımız əzabverici günahkarlıq hissinin heç biri orada yox idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Eva Kərimi teatr dünyası ilə və cəmiyyətin yüksək təbəqədən olan üzvləri ilə tanış edir. Teatr sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər vasitəsilə Kərim həmçinin özünü və öz kimliyini dərk edir. Bundan əlavə, o, yüksək sosial statusa malik olan insanların, eləcə də ailəsinin rəğbətini qazanmağa nail olur. Bu, qismən Kərimin şəxsi inkişafı ilə əlaqədar olsa da, əsasən, onun maddi uğur və şan-şöhrət əldə etməsi ilə bağlı olur. Əsərin sonunda Kərim sadəcə ailəsini məmnun etmək istədiyini və buna pul və uğurla nail ola biləcəyini anlayır: “I began to enjoy my own generosity; I felt the pleasure, especially if they were accompanied by money-power. I was paying for

them; they were grateful, they had to be; and they could no longer see me as a failure” [55, s. 283].

“Mən öz səxavətliyimdən zövq almağa başladım; mən xüsusilə pul gücü ilə müşayiət olunan həzz duyğusunu hiss edirdim. Mən onların yerinə ödəniş edirdim; onlar mənə minnətdar idilər, minnətdar olmalıydılar; və onlar mənə artıq uğursuz bir adam kimi görə bilməzdilər” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Tərbiyə romanı janrında yazılan əsərlər üçün səciyyəvi olan ailə və evlilik mövzusu “Qəsəbədən olan Budda” romanında da xüsusi yer tutur. Ailə amili baş qəhrəmanın həyatında mühüm bir faktor olub onun gələcəklə bağlı qərarlarına təsir göstərir. Atası Harunun anasına xəyanət etdiyini və ailə dəyərlərinə sadıq qalmadığını gördükdən sonra Kərim heç vaxt evlənməmək qərarına gəlir. Bunu ifadə etdikdə isə anası onu günahlandırır:

“- ‘I’ll never be getting married, OK?’

- ‘I don’t blame you,’ she said, turning over and shutting her eyes” [55, s. 18].

“- ‘Mən heç vaxt evlənməyəcəyəm, yaxşı?’

- ‘Mən səni qınamıram’deyərək o, gözlərini çevirdi və yumdu” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Əsərdə evliliyin və ailə quruluşunun müxtəlif növləri təsvir olunur: ənənəvi evlilik, görücü üsulu ilə evlilik, fərqli irqə məxus olan insanların evliliyi, mülki izdivac, vətəndaş nikahı, açıq nikah, kommunal evlilik, poliamoriya. Bu perspektivə nəzərən, ailələrin və evliliklərin bu cür müxtəlifliyi əsərdəki hadisələrin cərəyan etdiyi 1970-ci illərdə ailə həyatında baş verən dəyişiklikləri ifadə edir.

Bundan əlavə, tərbiyə romanı “ingilis kimliyinin yenidən müəyyən olunma müddəti üçün olduqca uyğun” [87, s. 30] olan ədəbi janrdır. Mariya Karafilisin fikrincə, multikultural yazıçılar tərbiyə romanı janrından “obrazlarının və özlərinin qarışıq kimliklərini bəyan etmək” [48, s. 63] məqsədilə istifadə edirlər. “Qəsəbədən olan Budda” romanında həm qəhrəmanların identikliyinə, həm də ingilis kimliyinin üzvi şəkildə tədqiqinin mümkünlüyü bu janrın malik olduğu xüsusiyyətlərlə bağlıdır.

Klassik tərbiyə romanı baş qəhrəmanın məqsədinə çatmasıyla xoşbəxt sonluğa malikdir. Protaqonistin şəxsi inkişafı onun sosial inteqrasiyası ilə uyğunlaşır. XIX

əsrdə isə romanın sonluğuyla bağlı dəyişikliklər nəzərə çarpır. “Xoşbəxtlik əvəzinə, roman indi ölüm, protaqonistin son seçimi ilə bağlı ehtimal və qeyri-müəyyənliklə bitir” [22, s. 22]. “Qəsəbədən olan Budda” romanı da açıq sonluqla bitir. Roman oxucunu sonsuz seçimlər təklif edən bir dünyada hekayənin necə davam edəcəyi ilə bağlı düşüncələrə dalmağa vadar edir.

2.2. “Qəsəbədən olan Budda” romanında avtobioqrafik elementlər

“Qəsəbədən olan Budda” romanı avtobioqrafik səciyyə daşıyaraq yazıçının həyatı ilə birbaşa əlaqəli olması ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin həyatı haqqında məlumat əldə etdikdən və əsəri oxuduqdan sonra bir sıra müqayisələr apararaq romanın avtobioqrafik elementlərlə zəngin olması qənaətinə gəlirik. H.Kureyşinin öz atası ilə olan münasibətlərinin əhəmiyyəti eynilə əsərdə də ata-oğul arasında olan bağlılığı təcəssüm etdirən Kərimin atası Harun ilə qarşılıqlı əlaqəsi şəklində özünü biruzə verir. Təsadüfi deyildir ki, yazıçı atası ilə bağlı xatirələrinə dair “Qulağım onun qəlbində” (My Ear at His Heart, 2004) adlı kitab yazmış, bir sıra əsərlərində atasının obrazını yaratmış və hətta “Sərhəd” pyesində və “Semi və Rouzi birlikdə olur” ssenarisində baş qəhrəmanlara Rafi adını (atası Rafiuşanın adının qısaldılmış forması) vermişdir.

Romanda Harun hind mənşəli immiqrant kimi Cənubi Londonun şəhərətrafına köçərək ailəsi ilə burada yaşamağa başlayır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Hənif Kureyşinin atası Rafiuşan Kureyşinin ailəsinin kökü də hind mənşəyinə dayanmış və o, 1947-ci ildə Hindistanla Pakistanın ayrılmasından sonra İngiltərəyə gələrək Cənubi Londonun şəhərətrafı Bromli qəsəbəsinə yerləşmişdir. Eynilə Kərimin atası kimi, o da zəngin bir ailədən olmuş, aşağı-orta təbəqədən olan ingilis mənşəli qadınla ailə həyatı qurmuş və dövlət qulluqçusu vəzifəsində işləmişdir. Yazıçı olmaq arzusunda olan Rafiuşan bu istəyini gerçəkləşdirə bilməmişdir. Atasının məyusluğunu Kureyşi bu şəkildə dilə gətirmişdir: “He had wanted to be a writer and an artist, and he hadn’t achieved that” [97].

“O yazıçı və sənətkar olmaq istəmişdi və buna nail ola bilməmişdi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu səbəbdən Rafiuşan oğlunu yazıçılıq sənətinə həvəsləndirmişdir. Eyni məqamı əsərdə də görmək mümkündür. Belə ki, Harun Kərimin ya həkim, ya da yazıçı olmasını istəyir, lakin Kərimi yalnız həyəcanverici və maraqlı həyat tərzi cəlb etdiyindən o, aktyorluq sənətini seçir.

Birinci nəsil Asiyalı immiqrantlardan olan Rafiuşan gənc nəslə nisbətən öz soy-kökünə, mədəniyyətinə və doğma yurduna daha bağlı olub, yad mühitə alışmaqda daha çox çətinlik çəkmişdir. Buna müvafiq olaraq, əsərdə Harun 20 ildən artıq müddətdə İngiltərədə yaşadığına baxmayaraq, hələ də küçələrin adını bilməyən, hər dəfə “Duvr Kentdə yerləşir?” (“Is Dover in Kent” [55, s. 7]?) kimi bəsit suallar verən, evindən 6 km uzaqlıqda yerləşən bir yerə belə tək başına gedə bilməyən sadələvh bir hindlidir: “I sweated with embarrassment when he halted strangers in the street to ask directions to places that were a hundred yards away in an area where he'd lived for almost two decades” [55, s. 7].

“O, demək olar ki, 20 ildir yaşadığı ərazidən yüz yard uzaqda olan yerlərə getmək üçün küçədə yad adamları dayandıraraq onlardan yolun istiqamətini soruşanda mən xəcalətdən tər tökürdüm” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Təəccüblü deyildir ki, romanın nəşr olunmasından sonra Kureyşinin atası özünün təsviri kimi gördüyü Harun obrazına görə hiddətlənmiş və özünü təhqir olunmuş hesab etmişdi. Yazıçının bacısı Yasmin Guardian qəzetinə yazdığı məktubda bu faktı təsdiqləmişdir: “My father was angry when *The Buddha of Suburbia* came out as he felt that Hanif had robbed him of his dignity, and he didn't speak to Hanif for about a year” [97].

“Atam ‘Qəsəbədən olan Budda’ romanı çapdan çıxanda qəzəblənmişdi, çünki o, elə hiss edirdi ki, Hənif onun ləyaqətini əlindən almışdı və o, təxminən bir il Həniflə danışmadı” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Romanın protaqonisti Kərim bir sıra oxşar xüsusiyyətinə görə yazıçının prototipi hesab oluna bilər. Hər şeydən əvvəl, Hənif Kureyşi yaratdığı obraz kimi hibrid identikliyə malikdir - Kərim kimi müəllif də iki fərqli irq və etnik

mənsubiyyətin (hind və ingilis), tarix və mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bu mənada onların heterogen kimliyi bir sıra ziddiyyətlərə yol açır. Kaleta Kureyşi haqqında “həm ingilislərin, həm də asiyalıların arasında irq baxımından ziddiyyətli, nə Pakistanda, nə də İngiltərədə özünü evindəymiş kimi hiss edən, qəzəbli olsa da yaşadığı yerə mədəni baxımdan bağlı olan” [47, s. 5] bir şəxs kimi bəhs edir. Londonda doğulub böyüyən Hənif Kureyşi və Kərim “aralıq məkan”da qalaraq iki dünyaya aid olsalar da, onlardan heç birinə tamamilə mənsub olmurlar. Bunu yazıçı avtobioqrafik qeydlərində də ifadə etmişdir: “We didn’t know where we belonged, it was said; we were neither fish nor fowl” [52, s. 47].

“Biz haraya aid olduğumuzu bilmirdik, deyilirdi ki; biz nə tüfəngə çaxmağlıq, nə dümbəyə toxmaq” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bununla bağlı olaraq, yazıçı ana vətənin Pakistan və ya İngiltərə olduğuna da qərar verə bilmir: “So there was always going to be the necessary return to England. I came home ... to my country. This is difficult to say. ‘My country’ isn’t a notion that comes easily. It is still difficult to answer the question, where do you come from” [52, s. 31].

“Beləliklə, İngiltərəyə həmişə zəruri bir geri dönüş vardır. Mən yurduma ... vətənimə gəldim. Bunu demək çətindir. ‘Mənim vətənim’ asanlıqla deyiləcək bir məfhum deyil. Hələ də ‘Haralısan?’sualına cavab vermək çətindir” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Özünü ingilis kimi hiss etsə də, Kərim də cəmiyyət tərəfindən təcrid olunur, öz kimliyinin hiss etdiyindən fərqli şəkildə qəbul edilməsi nəticəsində qeyri-müəyyənlik hissəyə qapılır və “kimliyi haqqında çaşqınlıq” [89, s. 91] yaşayır. Kərimin kimlik böhranı ilə bağlı ifadə etdiyi fikirlər, şübhəsiz ki, H.Kureyşinin şəxsi düşüncələrini və təəssüratlarını təcəssüm etdirir: “Yeah, sometimes we were French, Jammie and I, and other times we went black American. The thing was, we were supposed to be English, but to the English we were always wogs and nigs and pakis and the rest of it” [55, s. 53].

“Bəli, bəzən biz - Cəmilə və mən- fransız, bəzən də qara amerikalı olurduq. Məsələ burasındadır ki, biz ingilis olmalı idik, lakin ingilislər üçün biz həmişə qaradərili, zənci, Paki və digər bu qəbildən olan insanlar idik” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Romanda təhkiyəçi Kərimin ilk cümlələri əslində, müəllifin öz xüsusiyyətlərini və kimliyini səciyyələndirir: “My name is Karim Amir, and I am an Englishman born and bred, almost. I am often considered to be a funny kind of Englishman, a new breed as it were, having emerged from two old histories. But I don't care - Englishman I am (though not proud of it), from the South London suburbs and going somewhere. Perhaps it is the odd mixture of continents and blood, of here and there, of belonging and not, that makes me restless and easily bored” [55, s. 1].

“Mənim adım Kərim Əmirdir və mən demək olar ki, əslən bir ingilis olaraq doğulub böyümüşəm. Çox vaxt mən qəribə növ ingilis, iki qədim tarixdən meydana gələn yeni bir hibrid hesab edilirəm. Lakin mənim vecimə deyil - Cənubi Londonun şəhəratından olan və harasa doğru yol alan bir ingilisəm mən (hərçənd ki, bununla fəxr etmirəm). Bəlkə də məni narahat edən və asanlıqla bezdirən məhz qitələrin və irqlərin, oranın və buranın, mənsubluq və qeyri-mənsubluğun qəribə qarışığıdır” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Müəlliflə protaqonistin ortaq cəhətlərindən biri də onların həyat və fəaliyyəti ilə bağlı olan məqamdır. Hənif Kureyşi eynilə Kərim kimi Londonun şəhəratında doğulub böyümüşdür. Xüsusilə Kərimin şəhəratından uzaqlaşmaq, Londonun mərkəzinə köçmək istəyi müəllifin yeniyetmə olduğu dövrdə yaşadığı hisləri inikas etdirir. Bunu yazıcının şəxsi qeydləri də təsdiq edir: “I was only waiting now to get away, to leave the London suburbs, to make another kind of life, somewhere else, with better people” [52, s. 4].

“Mən indi sadəcə Londonun şəhəratından uzaqlaşmaq, oranı tərk etmək, haradasa başqa bir yerdə, daha yaxşı insanlarla başqa bir həyat qurmağı gözləyirdim” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bundan başqa, H.Kureyşi dramaturq olmaq istədiyini anladığında Londonun şəhəratını tərk edərək gənc yaşlarında şəhərin mərkəzinə köçmüşdür. Kərim də öz arzularını reallaşdırmaq üçün atası və Eva ilə birlikdə Londona köçür. Kureyşi özünü dramaturq kimi formalaşdırmaq üçün romanının qəhrəmanı Kərim kimi teatrda bir sıra vəzifələrdə çalışmışdır.

H.Kureyşi öz ailə mənsubiyyəti və irqi ayrışdırılıqla üzləşməsi haqqında şəxsi fikirlərini müxtəlif esselərində qələmə almışdır. Xüsusilə məktəb illərində sırf fərqli irqə mənsub olduğuna görə yerli insanların qərəzli rəftarına məruz qalan yazıçı bunu əsərdəki obrazın həyat təcrübəsi şəklində sublimasiya etmişdir. Londondakı məktəb illəri haqqında Kureyşi yazır: “When I was nine or ten a teacher purposefully placed some pictures of Indian peasants in mud huts in front of me and said to the class: Hanif comes from India. ... At school one teacher always spoke to me in a ‘Peter Sellers’ Indian accent. Another refused to call me by my name, calling me Pakistani Pete instead” [52, s. 3-4].

“Doqquz və ya on yaşımda müəllim qəsdən palçıq daxmalarda hind kəndlilərinin bir neçə şəklini qarşıma qoydu və sinfə dedi: Hənif Hindistanlıdır. ... Məktəbdə bir müəllim həmişə mənimlə ‘Piter Sellers’in hind aksenti ilə danışdı. Digər müəllim isə mənə öz adımla deyil, Pakistanlı Pit deyər müraciət edirdi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Həqiqətən, “Hənif yarı-ingilis olsa da, qaraşın dərisinə görə müəllimləri onu həmişə bir hindli, məktəb yoldaşları isə ‘Paki’ hesab edirdi” [75, s. 4].

Yazıçının irq zəminində məruz qaldığı diskriminasiya romanda Kərimin məktəb illərində keçdiyi ağır sınaqların real təsviridir. Ətrafındakı hər kəs Kərimə “Karrisifət” (Curryface) deyər müraciət edir, onu daha ağır və nalayiq sözlərlə təhqir edir, hər fürsətdə ona fiziki işkəncə verirlər: “I was sick of coming home covered in spit and snot and chalk and woodshavings. ... Every day I considered myself lucky to get home from school without serious injury” [55, s. 63].

“Evə üst-başı tüpürcək, burun seliyi, təbaşir və yonqar içində gəlməkdən bezmişdim. ... Məktəbdən evə ciddi zədə almadan gəldiyim hər gün özümü bəxtəvər hesab edirdim” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Kərimin yaşadığı izzətlər sözün əsl mənasında yazıçının şəxsi həyatındakı məqamların güzgüsüdür. Bunu Kureyşinin verdiyi intervyuda etdiyi açıqlamaları bir daha təsdiq edir: “I suffered as a kid in Britain from enormous amount of racism, yes. I mean we were spat on, we were abused, we were called wogs, we were called Pakis,

we were chased down the street. Our lives as a Pakistani family in England were made a nightmare by racism in Britain in the '60s, certainly" [98].

“Bəli, mən uşaq ikən Britaniyada son dərəcə geniş vüsət almış irqçilikdən əziyyət çəkmişəm. Onu nəzərdə tuturam ki, bizim üzümüə tüpürülürdü, biz təhqir olunurduq, bizə qaradərili deyə müraciət olunurdu, bizə Paki deyə müraciət olunurdu, biz küçələrdə təqib olunurduq. 60-cı illərdə Britaniyada irqçilik bizim bir pakistanlı ailə kimi İngiltərədəki həyatımızı kabusa çevirmişdi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

İrqi ayrışeçkiliyin yazıçının həyatına və psixologiyasına təsiri onu uşaq yaşlarından etibarən öz mənşəyindən nifrət etməyə vadar etmişdir: “From the start I started to deny my Pakistani self. I was ashamed. It was a curse and I wanted to be rid of it. I wanted to be like everyone else” [52, s. 3].

“Başdan bəri mən Pakistan kimliyimi inkar etməyə başladım. Xəcalət çəkirdim. Bu, bir lənət idi və mən bundan canımı qurtarmaq istəyirdim. Mən hamı kimi olmaq istəyirdim” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Erkən yaşlarından etibarən öz mədəni və irqi fərqliliyindən xəbərdar olan Kərimin də daxilindəki yadlaşmaya səbəb olan məhz onun məktəb yoldaşları və onu əhatə edən ingilis mühiti olur. Kərim özünü fərqli hiss etmir - o, özünü fərqli hiss etməyə məcbur edilir. O da hər kəs kimi eyni rəftar görmək istəyir, lakin daim “özgə”, “yad”, “kənar adam” kimi uzaqlaşdırılır.

Yazdığı avtobioqrafik qeydlərdən, verdiyi intervyulardan məlumdur ki, Hənif Kureyşi musiqinin vurğunudur. O, əsərinin baş qəhrəmanı kimi musiqi ilə yaşadığını qeyd edir: “I listened to pop, classical and jazz music constantly, tapes, records, the radio, anything that was around or had been recommended” [52, s. 305].

“Mən daima pop, klassik və caz musiqisinə, maqnitofona, qrammofon valına, radioya, ətrafımda olan və mənə məsləhət görülən hər şeyə qulaq asırdım” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Məhz bu səbəbdən demək olar ki, onun bütün əsərlərində musiqinin özünəməxsus yeri var. “Qəsəbədən olan Budda” romanında da Kərimin həyatında musiqi mühüm yer tutur. O, daim val alaraq qrammofonda musiqiyə qulaq asır, rok qrupuna qatılmaq istəyir, rok ulduzu olan ögey qardaşı Çarliyə qibtə edir. Əsərdə tez-

tez Bitlz, Rolinq Stounz, Pink Floyd kimi məşhur musiqi qruplarının, Cimi Hendriks, Nik Kou, İen Düri, Elvis Kostello kimi tanınmış müğənnilərin və onların mahnılarının adları vurğulanır. Kureyşinin fikrincə, 1960-cı 1970-i illərin ortaq mədəniyyəti pop musiqisində özünü təcəssüm etdirirdi: “The only thing we talked about was pop and in those days it was exciting and new - there was Hendrix and the Rolling Stones and so on, and a whole culture went with it: the drugs, the parties, the clothes, the sexuality, even politics... So if you are to write about that time, you have to write about pop” [96].

“Biz yalnız pop musiqisi haqqında danışırıdık və o zamanlarda bu, yeni və həyəcanverici idi - o dövrdə Hendriks, Rolinq Stounz və bu kimi musiqiçilər var idi və bütün mədəniyyət pop musiqisi ilə həmahəng idi : narkotik, ziyafətlər, geyimlər, seksuallıq və hətta siyasət... Bu səbəbdən o dövr haqqında yazmalısınızsa, pop musiqisi haqqında yazmalısınız” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Beləliklə, Hənif Kureyşi “Qəsəbədən olan Budda” romanını yazarkən öz həyat təcrübəsinə istinad etmişdir. Bununla belə, əsərdə gerçək faktlarla bədii təxəyyül əlaqələndirilmişdir. Müəllif özü bu haqda qeyd edir: “The Buddha was kind of autobiographical but it was revved up autobiography. One’s childhood is mostly composed of very long tedious stretches when you mostly sit around wishing that exciting things would happen. In a book you put the exciting things one after another. ... The relation between autobiography and your writing is a complicated one. ... It came out of my experiences in that sense, but it’s not one-on-one thing where something happens and you go and write it down. It’s not like that. For instance, with The Buddha of Suburbia my father was very interested in Buddhism and would talk about Buddhism to my friends. And there were characters in my life who wanted to be pop stars like Charlie Hero. You mix all that stuff up together and then you get a good chapter” [95].

“ ‘Qəsəbədən olan Budda’ romanı bir növ avtobioqrafik səciyyə daşıyırdı, lakin bu, həyəcanlandırıcı avtobioqrafiya idi. Uşaqlıq dövrü əsas etibarilə, insanın əsasən oturub həyəcanlı şeylərin baş verməsini arzuladığı çox uzun, darıxdırıcı müddətdən ibarətdir. Kitabda həyəcan verici şeylər bir-birinin ardınca qeyd olunur. ...

Avtobioqrafiya ilə əsər arasındakı əlaqə mürəkkəbdir. Roman müəyyən qədər mənim həyat təcrübəmdən ərsəyə gəlmişdir, lakin bu, dəqiq təsvir deyil, harada ki, nəşə baş verir və siz gedib onu yazırsız. Bu, belə deyil. Məsələn, ‘Qəsəbədən olan Budda’ romanında olduğu kimi, mənim atam Buddizmlə maraqlanırdı və dostlarıma Buddizm haqqında danışardı. Və mənim həyatımda Çarli Qəhrəman kimi pop star olmaq istəyən insanlar var idi. Bütün bu şeylər birlikdə qarışdırılır və o zaman yaxşı bir fəsil əldə edilir.” (Tərcümə bizimdir - G.M).

2.3. Romanın əsas qəhrəmanlarının təhlili

“Qəsəbədən olan Budda” romanı postkolonial ölkə kimi Britaniyanın öz identikliyi ilə apardığı mübarizə və eyni zamanda, baş qəhrəman Kərimin kimlik axtarışına yönəlmiş şəxsi macəraları haqqındadır. Kərimin realist və yumoristik təhkiyəsi vasitəsilə əsərdə Londonda yaşayan immiqrantların vəziyyəti və çoxaspektli identiklik mövzusu sosial və mədəni perspektivdən tədqiq olunur. Yazıçı 1970-ci illərdə Londonda mədəniyyətlərarası münaqişələri, sosial təbəqələrin toqquşmasını, mühacirlərin həyat təcrübəsini siyasətin, musiqinin və dəb tendensiyalarının kaleydoskopik təsviri fonunda qələmə almışdır. Süjetdə tarixi kontekstin əhəmiyyəti ilə yanaşı, Qərb etnik mənsubiyyətinə malik olmayan immiqrantların yaşadığı identiklik və yadlaşma problemləri öz əksini tapmışdır. Belə ki, əsərin mətni müasir qloballaşmış dünyada multikultural cəmiyyət üçün xarakterik olan mədəni identiklik məsələlərinin tədqiqi baxımından mühüm mənbə rolunu oynayır.

Roman 1970-ci illərdə Britaniyada sosial, mədəni və siyasi həyat məsələlərini postkolonial və postmodern Qərb kontekstində nəzərdən keçirir. Aşağı-orta təbəqəyə məxsus Hind-Pakistan miqrantları ailəsindən olan Hənif Kureyşi Britaniyada Cənubi Asiya cəmiyyətinin ambivalent təcrübəsini satirik cəhətdən qələmə almışdır. Əsərdə elə bir abzas tapmaq çətindir ki, orada personajlar həqiqi mənada özlərini başa düşsünlər. Həyatın metafiziki durumunu səciyyələndirən miqrasiya sanki qəhrəmanların özlərini və kimliklərini anlamasına mane olur. Beləliklə, əsər insan

mahiyyətinə fərqli perspektiv təklif edir və postkolonial dünyada kimlik məsələsini qaldırır.

1970-ci illərdə Britaniya reallıqları əsərin təhkiyəçisi və baş qəhrəmanı Kərim Əmirin təfəkkür süzgəcindən keçərək oxucuya nəql olunur. Romanda hadisələr əsasən, Kərimin üzərində cəmlənir və oxucunu onun macərələri ilə tanışlığa, onun vəziyyətini dünyanın inikası kimi qəbul etməyə sövq edir. Hibridlik, onunla bağlı olan identiklik məsələləri, şəxsiyyətin özünüdərkə əsərin mərkəzində duran problemlərdəndir. Bu baxımdan romanın əsas qəhrəmanlarının, xüsusilə protaqonist Kərimin və onun atası Harunun xarakter analizi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əsərin baş qəhrəmanı Kərim həmçinin I şəxsin dilindən təhkiyəni aparan narratordur. 1970-ci illərdə Britaniyada immiqrant həyatına biz Kərimin prizmasından nəzər yetirir və onun təhkiyəsi vasitəsilə yaşadığı dövr haqqında məlumat əldə edirik. Hər şeydən əvvəl, Kərim miqrantların hibrid identikliyi özündə ehtiva edir. O, iki fərqli irq və mədəniyyətin (hind və ingilis) daşıyıcısıdır. Əsərin ilk cümlələri Kərimin özünü - hibrid kimliyini təqdim etməsilə başlayır: “My name is Karim Amir, and I am an Englishman born and bred, almost. I am often considered to be a funny kind of Englishman, a new breed as it were, having emerged from two old histories” [55, s. 1].

“Mənim adım Kərim Əmirdir və mən demək olar ki, əslən ingilis olaraq doğulub böyümüşəm. Çox vaxt mən qəribə növ ingilis, iki qədim tarixdən meydana gələn yeni bir hibrid hesab edilirəm” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu cümlələr postkolonial və multikultural məkanda artıq yeni növ kimliyin yarandığını təsdiq edir. “Qəribə növ ingilis” və “yeni bir hibrid” ifadələri iki müxtəlif irqi mənşəyə malik olan, homogen etnik mənsubiyyətə zidd olan vəziyyəti ifadə edir. Bu mənada şəxsiyyət binar ziddiyyətlə qarşılaşır - o, kimlik böhranı yaşayaraq dəqiqlikdə haraya aid olduğunu bilmir: “But I don't care - Englishman I am (though not proud of it), from the South London suburbs and going somewhere. Perhaps it is the odd mixture of continents and blood, of here and there, of belonging and not, that makes me restless and easily bored” [55, s. 1].

“Lakin mənim vecimə deyil - Cənubi Londonun şəhərətrafından olan və naməlum bir yerə doğru yol alan bir ingilisəm mən (hərçənd ki, bununla fəxr etmirəm). Bəlkə də məni narahat edən və asanlıqla darıxdıran məhz qitələrin və irqlərin, oranın və buranın, mənsubluq və qeyri-mənsubluğun qəribə qarışığıdır” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Kərim Londonda, ingilis mühitində doğulub böyüyən bir obrazdır. Yuxarıdakı abzasdan da aydın olur ki, o, özünü daha çox ingilis kimliyi ilə assosiasiya edir. Lakin “Qərbi Hind adasından olan bir şəxs və ya bir hindli İngiltərədə doğulmaqla ingilis olmur. Qanunla Birləşmiş Krallıq vətəndaşı ola bilər; lakin əslində o, hələ də bir Qərbi Hind adalı və ya asiyalıdır” [59, s. 60]. Əsərdə Kərim də ilk növbədə sahib olduğu irqi xüsusiyyət (dəri rəngi) onu ingilislərdən fərqləndirir. “Ailələrindən keçən hind irsi ilə Kərim səyahəti zamanı bir çox problemlərlə qarşılaşır” [25, s. 25]. Mühafizəkar və “ingilislilik” anlayışına sadıq olan ingilislər öz xalqının homogenliyinin digər millətlərlə, xüsusilə bir zamanlar hökmranlıq etdikləri müstəmləkə ölkələrinin vətəndaşları ilə “korlanmasına” qəti şəkildə etiraz edirlər. Kərim özünü daha çox aid etdiyi millətin təzyiqi ilə qarşılaşır və kobud şəkildə kənarlaşdırılır. Bu zaman onun qarşısında ikinci seçim - özünün hind etnik mənsubiyyətini qəbul etməsi - dayanır. Lakin bu məqamda da ziddiyyət ortaya çıxır - Kərim özünü atasının mənsub olduğu mədəniyyətə də aid edə bilmir, çünki onun milli köklərinə dair atasının və Ənvərin gənclik illəri haqqında danışdığı hekayələrdən başqa bir məlumatı yox idi. O, heç vaxt Hindistanda olmamış, öz doğma dilində danışmamış, məscidə getməmiş, böyük hind müsəlman cəmiyyətinin bir üzvü olmamışdı. Kərimin kimliyi “müxtəlif tərkib hissələrindən, bir araya gələrək tamamilən yeni bir şey əmələ gətirən heterogen parçalardan” [24, s. 58] ibarətdir. Yaşadığı mühit, həyat tərzini, danışdığı dil onu sadəcə ingilis kimliyinə bağlayır və Britaniyanın yerli əhalisi hər vaxtlə bu əlaqəni pozmağa çalışır. Bu baxımdan Bredli Byukenen haqlı olaraq Kərimin romandakı əsas vəzifəsini “kimlik yaratma prosesi” [21, s. 44] kimi xarakterizə edir.

Şəxsiyyətin özünüdərk problemini şərh edərkən Kərimin seksual identikliyi məsələsinə də aydınlıq gətirmək lazımdır. İlk öncə, qeyd etmək lazımdır ki, Kərimin

sevgi münasibətləri yalnız cinsi həvəs və ehtiras yönümlüdür. O, sevgi axtarışında deyil, onu maraqlandıran sadəcə həyatına maraq və həyəcan qatmaqdır. O, müxtəlif insanlarla - ögey qardaşı Çarli ilə, dostu Cəmilə ilə, məktəb yoldaşı Helenlə, teatrda iş yoldaşı olan Eleanor ilə, teatr direktoru olan Paykın həyat yoldaşı Marlen ilə cinsi münasibət qurur. Milli və mədəni kimliklə bağlı olduğu kimi, Kərim seksual identikliklə bağlı da ambivalent hislər yaşayan bir obrazdır. Belə ki, cinsi orientasiya baxımından biseksual olan Kərim həm özü ilə eyni cinsdən olan, həm də qarşı cinsdən olan nümayəndələrlə münasibət qurmağa meyillidir: “It was unusual, I knew, the way I wanted to sleep with boys as well as girls. I liked strong bodies and the backs of boys’ necks. I liked being handled by men... But I liked ... all of women’s softness... I felt it would be heart-breaking to have to choose one or the other, like having to decide between the Beatles and the Rolling Stones” [55, s. 55].

“Bilirdim ki, həm oğlanlarla, həm də qızlarla birlikdə olmaq istəyim qəribə idi. Mənim güclü bədənlərdən və oğlanların boynunun arxasından xoşum gəlirdi. Kişilərin mənə toxunmasını xoşlayırdım... Lakin qadınların bütün zərifliyindən də xoşum gəlirdi... Hesab edirəm ki, onlardan birini seçmək məcburiyyətində qalmaq Bitlz və Rolinq Stounz arasında seçim etmək kimi insanın ürəyini parçalayar” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Əsərin sonunda keçdiyi bütün sınaqlardan dərs aldığı kimi, sevgi macərələrindən də Kərim müəyyən nəticə çıxarır. Nyu Yorkda keçirdiyi günlər nəticəsində o, Çarliyə qarşı artıq heç bir şey hiss etmədiyini, Paykla olan xəyanətindən sonra isə Eleanoru sevmədiyini dərk edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Kərimin həyatında böyük rol oynayan bu iki obraz ingilis etnik mənsubiyyətinə sahibdirlər. Kərim də məhz onlar kimi ingilis olmaq istədiyinə görə onlara heyran olur. Onun Çarli haqqında düşüncələrini qeyd etmək yerinə düşərdi: “I admired him more than anyone but I didn’t wish him well. It was that I preferred him to me and wanted to be him. I coveted his talents, face, style. I wanted to wake up with them all transferred to me” [55, s. 15].

“Mən hamıdan çox ona heyran idim, lakin mən onun xeyrini istəmirdim. Məsələ burasındadır ki, mən onu özümdən üstün tuturdu və o olmaq istəyirdim. Onun

istedadına, üzünə, tərzinə həsəd aparırdım. Bir gün oyananda Çarlinin sahib olduğu bütün bu şeylərin mənə köçürülmüş olmasını arzulayırdım” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Eleanor yüksək təbəqədən olan, gənc ingilis qadın obrazıdır. Kərim onunla birlikdə olarkən sanki arzuladığı sosial statusu əldə edir. Bu səbəbdəndir ki, əsərin sonunda Kərim artıq öz hibrid kimliyini qəbul etdikdən, öz identikliyi formalaşdırdıqdan və şəxsiyyətini dərk etdikdən sonra artıq bu insanlarla yaxınlıq etməyə heç bir ehtiyac duymur. Beləliklə, “nə o, nə də bu mövcudluq vəziyyətində və iki dünya arasında qalan Kərim epistemoloji olaraq varlığının kökünə qədər enir, öz mədəni kimliyini nəzərdən keçirir və yepyeni bir kimlik anlayışını əldə edir” [94, s. 2].

Kərim obrazının təhlili zamanı onun özünüdərkində teatrın rolu xüsusilə qeyd olunmalıdır. Ümumiyyətlə, fərqli etnik mənsubiyyətə malik olan insanlar üçün Britaniyada şöhrət qazanmaq və sosial status əldə etmək əlbəttə ki, böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada onlar üçün müqəddəratlarını yaxşılaşdırmağın bir yolu cəmiyyətin əsas hissəsində görünməkdir, məsələn, televiziya serialında rol ifa etmək. Bununla belə, onların dominant mövqeyə malik cəmiyyətlə əməkdaşlıq edərək ölkənin mədəni işlərində iştirak etməsi uğursuzluqla nəticələnir - bu, onların zorakılıq, irqi ayrıseçkilik, mənfi rəy və qərəzlə üzləşmələri problemini aradan qaldırmır. Bütün bu qeyd olunanlar Kərim üçün də keçərlidir. O, ingilis cəmiyyətinə inteqrasiya etmək və özünü təsdiq etmək üçün teatr dünyasını dəyərləndirilməsi lazım olan gözəl bir imkan kimi görür. Aktyorluq fəaliyyəti onun kimliyinin formalaşmasında və şəxsiyyətinin özünüdərkində mühüm rol oynayır.

Evanın Kərimi yaxın dostu və teatr direktoru Şeduelə təqdim etməsi onun həyatında dönüş nöqtəsi olur. “Cəngəllik kitabı” pyesini inandırıcı şəkildə səhnələşdirmək üçün Şeduelin hind mənşəli bir aktyora ehtiyacı olur. Görünüşü səbəbiylə o, Kərimi Mauqli rolunu ifa etmək üçün uyğun hesab edir. Seçimlər zamanı da Şeduel onun xarici görünüşünü ön plana çəkir: “Everyone looks at you, I’m sure and thinks: an Indian boy, how exotic, how interesting, what stories of aunties and elephants we’ll hear now from him” [55, s. 141].

“Hər kəs sənə baxır və əminəm ki, belə düşünür: Hindli bir oğlan, necə ekzotik, necə maraqlı, görəsən, ondan xalaların və fillərin hansı hekayələrini eşidəcəyik” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Öz doğma dilini belə bilməyən Kərim hind dilində olan bir neçə sözü də teatrda ifa etdiyi rolunun ssenarisi sayəsində öyrənir. O, ingilis cəmiyyətinin onun üçün layiq gördüyü Mauqli rolunu ifa edərək iş sahəsində və sosial baxımdan uğur qazanmaq məqsədilə hindlilərin xüsusiyyətlərini öz üzərinə götürməyə razı olur. Şeduel Kərimdən hind aksenti ilə çıxış etməsini tələb edir və əmrini bu şəkildə əsaslandırır : “Karim, you have been cast for authenticity and not for experience” [55, s. 147].

“Kərim, sənə təcrübəyə görə deyil, orijinallığa görə rol verilib” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Əslində, Şeduel də Kərimin ambivalent identikliyinə dərk edir. O, protaqonistin ziddiyyətli, binar mövqeyini bu şəkildə dilə gətirir: “... your destiny ... is to be a half-caste in England. That must be complicated for you to accept - belonging nowhere, wanted nowhere” [55, s. 141].

“...sənin taleyin ... İngiltərədə metis olmaqdır. Yəqin ki, heç yerə aid olmamağı, heç yerdə istənilməməyi qəbul etmək sənin üçün çətindir” (Tərcümə bizimdir - G.M).

A. Sançes, Şeduelin bu yanaşmasını “gizli bir oriyentalizm” [82, s. 62] kimi dəyərləndirir. Şeduelin dediyi sözlər əvvəlcə Kərimi incitsə də, sonradan o, olduğu vəziyyətin reallığı ilə razılaşıır. Xaotik həyatını nizama salmaq və daha stabil kimlik hissi yaratmaq üçün Kərim müxtəlif kimliklərin çoxluğunu özündə ehtiva edən aktyorluq sənətinin tələblərini yerinə yetirməyə məcbur olur. Bundan əlavə, müvəffəqiyyət əldə etmək və tamaşaçıların diqqətini cəlb etmək üçün o, təqlid etməli, mədəni və etnik identikliyinə stereotiplərini təqlid etməli olur.

1945-ci il sonrası müasir ingilis ədəbiyyatı üzrə ədəbi tənqidçi və nəzəriyyəçi olan Filip Tyu qeyd edir ki, Hərif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Budda” romanı “dəyişən mədəni identikliyin” bir nümunəsidir, çünki bu əsər “Dikenssayağı dialektik yerdəyişmə, identiklik və ingilis tərbiyə romanı təsiri yaradır və bu elementləri

C.D.Selincerin ‘Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan’ romanı kimi dekonstruksiya edir” [32, s. 148].

Protaqonistin xarakterinin transformasiyası məsələsini ayrılıqda şərh etmək əsərin problematikasını dərk etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Baş qəhrəman Kərimin özünüdərk və xarakterində baş verən dəyişikliklər romanın sonunda diqqəti cəlb edir. Əsər boyu Kərimin xarakterik cəhətləri oxucuda rəğbət oyatmır. O, bəzən olduqca egoist davranır, öz istəklərini həyata keçirmək üçün əxlaq qaydalarına belə qarşı çıxır. İnsanlara yalan danışmaqdan, verdiyi sözləri tutmamaqdan, dostu Çangizə xəyanət etməkdən belə çəkinməyən Kərim yalnız əsərin sonunda doğru ilə yalınşın fərqi varır: “If I defied Changez, ... it meant that I was untrustworthy, a liar. ... It was one of the first times in my life I’d been aware of having a moral dilemma. Before, I’d done exactly what I wanted; desire was my guide and I was inhibited by nothing but fear ... now I was developing a sense of guilt, a sense not only of how I appeared to others, but of how I appeared to myself, especially in violating self-imposed prohibitions” [55, s. 186].

“Çangizə qarşı çıxdımsa, ... bu o demək idi ki, mən etibarlı deyildim, mən yalançı idim... Həyatımda ilk anlardan biri idi ki, mən mənəvi dilemma qarşısında qaldığımı bilirdim. Əvvəllər mən məhz istədiyim şeyi edirdim; arzu mənim bələdçim idi və qorxudan başqa heç nə mənə mane olmurdu... indi isə məndə günahkarlıq hissi baş qaldırırdı, yalnız başqalarında necə təəssürat yaratmağımla bağlı deyil, həmçinin özümə necə göründüyümlə bağlı hisslərlə qarşı qarşıya qalırdım, xüsusilə öz qoyduğum qadağaları pozduğum zaman” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Əsərin sonuna yaxın Kərim öz mənşəyini dərk edir və hind kimliyini qəbul edir. Əmisi Ənvərin dəfnində o, təəccübləndirici emosional kəşf edir: “I did feel, looking at these strange creatures now - the Indians - that in some way these were my people, and that I’d spent my life denying or avoiding that fact. I felt ashamed and incomplete at the same time, as if half of me were missing” [55, s. 212].

“Bu qəribə varlıqlara - hindlilərə - baxarkən mən həqiqətən hiss etdim ki, bir yandan onlar mənim millətim idi və mən həyatımı bu faktı inkar edərək və ya bu faktdan

yayınaraq keçirmişdim. Mən eyni zamanda həm utandım, həm də özümü natamam hiss etdim, sanki mənim yarı hissəm əskik idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Buradan aydın olur ki, Kərim belə bir nəticəyə gəlir ki, onun natamamlıq hissi hind mənşəyini inkar etməsilə bağlıdır. Dəfn mərasimi Kərimin həyatında dönüş nöqtəsi olur - o hiss edir ki, hind identikliyi mənimsəməklə kimlik duyğusunu gücləndirməyə nail olacaq. Bu səbəbdən o, parçalanmış şəxsiyyətinin hissələrini bir bütöv halında birləşdirmək üçün hind kimliyini güclü identiklik halına gətirmək istəyir: “So if I wanted the additional personality bonus of an Indian past, I would have to create it” [55, s. 213].

“Beləliklə, hind keçmişi ilə bağlı kimliyimin daha çox üstünlüyünü istəyirdimsə, onu özüm yaratmalıydım” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu an Kərimin kimliyini, şəxsiyyətini dərk etməsində olduqca mühüm bir məqamdır. Romanın əvvəlində hər vəchlə ingilis identikliyi vurğulayan Kərim artıq hibrid kimliyi ilə barışır və daxili rahatlıq tapmaq üçün, eləcə də həyatda uğur qazanmaq üçün hind kimliyini də dərk edərək heterogen etnik mənsubiyyətindən yararlanmaq qərarına gəlir. Bu baxımdan “hibridlik təsdiq edir ki, ziddiyyət və fərq identikliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır” [36, s. 4].

“Qəsəbədən olan Budda” romanını təhlil edərkən əsərin adını təmsil edən obrazın - Kərimin atası Harunun xarakter analizini vermək, onun şəxsiyyətinin özünüdərkini şərh etmək olduqca mühüm olan məqamlardan biridir. Harun zəngin və müsəlman bir ailədən olan II Dünya müharibəsindən sonra İngiltərəyə təhsil almaq üçün gələn və bir daha Hindistana geri qayıtmayan bir hindli obrazıdır. “Onun Britaniyaya miqrasiyası bu və ya digər tərzdə hind milli kimliyinin yaranmasında Britaniyanın qarşılıqlı təsirini inkar edə bilməz” [11, s. 99]. Dostu Ənvər ilə İngiltərəyə böyük arzularla gələn Harun xəyallarını reallaşdırma bilmir və orta təbəqədən olan ingilis bir qadınla - Marqaretlə ailə həyatı quraraq dövlət qulluğunda çox az məvaciblə işləməyə başlayır.

Hər şeydən əvvəl, Harun İngiltərəyə köç edən birinci nəsil hind immiqrantını təmsil edir. Onun hind etnik mənsubiyyəti əsər boyu xarici görünüşü (“Like many Indians he was small” [55, s. 4] - “Əksər hindlilər kimi, o, balacaboy idi” (Tərcümə

bizimdir - G.M.), geyindiği paltarları (“a red and gold waistcoat and Indian pyjamas” [55, s. 31] - “qırmızı və qızılı plaş və hind pijaması” (Tərcümə bizimdir - G.M)), hərəkətləri və davranış tərzini (“Dad had been in Britain since 1950 - over twenty years ... Yet still he stumbled around the place like an Indian just off the boat” [55, s. 7] - “Atam 1950-ci ildən bəri- 20 ildən çox idi ki, Britaniyada idi... Lakin o, hələ də qayıqdan yenidən düşən bir hindli kimi bir yerə ilişib qalırdı” (Tərcümə bizimdir - G.M.)), yediği yeməklər (“kebabs and chapatis” [55, s. 3] - “kabab və çapati” (Tərcümə bizimdir - G.M)) vasitəsilə daim təsdiq olunur. Bütün bunlar Harunun ingilis cəmiyyətinə tamamilə inteqrasiya edə bilmədiyini və Britaniya həyat tərzinə adaptasiya olmadığını ifadə edir. İngiltərədə “ırqi ayrışdırılış” (color bar) [73, s. 5] məruz qalan, iş həyatında da hindli olduğuna görə uğur qazana bilməyən Harun özünü sosial cəhətdən də təcrid olunmuş hiss edir: “The whites will never promote us” [55, s. 27].

“Ağdərililər heç vaxt bizim vəzifəmizi qaldırmayacaqlar” (Tərcümə bizimdir - G.M).

O, daim iş yoldaşları tərəfindən ayrışdırılış məruz qalır: “... there was disapproval from the clerks he worked with: there was mockery behind his back and in front of his face” [55, s. 115].

“Onunla birlikdə işləyən məmurlar ona mənfi münasibət göstərirdi: arxasıya və gözünün önündə onu ələ salırdılar” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Harunun Marqaretlə ailə həyatı darıxdırıcı, həyəcənsiz və hər gün eynilə təkrar olunan gündəlik rejimdən ibarət olması ilə diqqəti cəlb edir. Marqaret diqqət mərkəzində olmağı sevmədiyi halda, Harun hər yerdə daima fərqlənməyə və insanların diqqətini cəlb etməyə çalışır. Utancaq və üzüyola olan Marqaret xoşbəxt olmasa da, öz vəziyyətini qəbul edir və hislərini gizlətməyə çalışır. Həyat yoldaşından fərqli olaraq, Harun cəmiyyətdə yüksək mövqeyə sahib olmaq arzusundadır. O, özünü müdrik hesab edir və fikirlərinin başqaları tərəfindən qəbul olunmasını və dəyərləndirilməsini istəyir. Bu mənada öz ailəsinin və həyat yoldaşının dəstəyindən məhrum olan Harun özünə qarşı olan diqqəti başqa insanlarda axtarmağa başlayır. Evanın ona bu baxımdan yardımçı olması, ona düşüncələrini başqalarıyla paylaşma imkanı yaratması, inkişafa doğru can atma cəhdini alqışlaması Harunun öz

həyat yoldaşından soyuyaraq arzularını reallaşdıracağı və özünü təsdiq edə biləcəyi bir yerə sığınmasında olduqca mühüm rol oynayır.

Eva Key Kərimin atasının transformasiyasında böyük rol oynayır - o, Harunun yüksək təbəqədən olan insanlarla münasibət qurmasına imkan yaradır. Harun dünyəvi müsəlmandan mistikə çevrilir və yüksək təbəqədən olan Londonlulara Buddizm, Taoizm, Zen barədə mühazirələr oxuyur. Şərq ekzotikasını Qərblilərə tanıdaraq Harun özünü quru - mənəvi, ruhani rəhbər kimi göstərir: “The room was still and silent. Dad went into a silence too, looking straight ahead of him. At first it was a little silence. But on and on it went, becoming a big silence...My head started to sweat. Bubbles of laughter rose in my throat. I wondered if he were going to con them and sit there for an hour in silence” [55, s. 35].

“Otaq sakit və səssiz idi. Atam da düz qarşısına baxaraq sükuta qərq olmuşdu. Əvvəlcə bir az sakitlik idi. Lakin getdikcə sükut böyüdü... Başım tərləməyə başladı. Gülüş qabarcıqları boğazıma yüksəldi. Mənə maraqlı idi ki, atam onları aldadaraq orada səssizlik içində bir saat oturacaqdımı” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu abzas Kərimin atasının yaratdığı situasiyaya qarşı hiss etdiyi ironiyanı ifadə edir. Kərim və Harun orientalist stereotiplərin müxtəlif formalarından istifadə edir və onları Britaniya cəmiyyətinə pul müqabilində təqdim edir. Harun milliyyət stereotipindən, cəmiyyətdə “özgə” olmaqdan yaxa qurtarmağa çalışır və “qəsəbədən olan Budda” olur. Mistik gücünün olması ilə insanların diqqətini cəlb etməyə səy göstərən Harun Budda və ya quru obrazı yaratmaqla kübar ingilis cəmiyyəti üçün ekzotik ekstaz mənbəyini təcəssüm etdirir. Görünür, o, bu rolu oynamaqla yüksək təbəqədən olan ingilis cəmiyyətinə inteqrasiya etməyə çalışır. Güclü və zəngin ölkə xəyalı ilə Britaniyaya gələn Harun həyatını az da olsa öz “arzular diyarının” meyarlarına uyğunlaşdırmağa cəhd göstərir. Bu baxımdan yoxsulluğun, cahilliyin, ölkədə hökm sürən qarışıqlığın şahidi olaraq məyusluq hissi keçirən Harunun pul qazanmaq və varlanmaq üçün çox çalışması təbii bir haldır.

İngiltərədə yaşadığı müddət ərzində öz Vətənindən, ailəsindən, adət-ənənələrindən və doğma dilindən uzaq olan Harun əsər boyu bir çox fərqli kimliklə mübarizə aparır. Belə ki, Kərimin xalası Cin və onun həyat yoldaşı Ted üçün

Harunun hindli olması kifayət qədər xoşagəlməzdir. Onlar hətta Harunu öz hind adı ilə deyil, “Hari” ingilis ləqəbi ilə çağırırlar. Harun özünü ingilis hesab edərkən ingilis cəmiyyəti ona yad bir dəvət olunmamış qonaq kimi davranır. Harunun ənənələrə sadıq olan dostu Ənvər isə onun bir hindli olduğunu iddia edir. Ona aid edilən fərqli kimliklər arasında və xoşbəxt olmadığı evliliyi səbəbindən Harun İngiltərəyə olan inamını itirir. Müsəlman bir ailədən olan Harun öz həqiqi kimliyini deyil, ingilislərə təqdim edə biləcəyi oriyentalist bir Budda kimliyi altında “qəsəbədən olan Budda” olmağı üstün tutur. Aydın ki, Harun da oğlu Kərim kimi kimlik böhranı yaşayır. Belə ki, müsəlman bir hindli olmasına baxmayaraq, ingilis kimi olmağa çalışan və buna nail ola bilməyən Harun ingilislərə “pul qarşılığında təqdim edə biləcəyi” [14, s. 20] buddist bir hindlini təqlid edərək irqçi ingilis cəmiyyətində həyatına davam etməyə çalışır. Romanın sonunda Harun hind kimliyini mənimsəyir və ingilis kimliyindən uzaqlaşır: “I have lived in the West for most of my life, and I will die here, yet I remain to all intents and purposes an Indian man. I will never be anything but an Indian” [55, s. 263].

“Həyatımın böyük hissəsini Qərbdə yaşamışam və burada öləcəyəm, lakin nə olursa olsun, bir hindli olaraq qalacağam. Mən heç zaman bir hindlidən başqa bir şey olmayacağam” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Beləliklə, əsərin baş qəhrəmanı Kərim kimi Harun da sonda şəxsiyyətin özünüdərkinə nail olur və öz həqiqi kimliyi ilə barışır. Bununla Kureyşi müstəmləkəçilik tarixi və diaspora təcrübəsinin obrazlarının kimliyinə təsirini qəbul etsə də onların “yeni aidlik hekayələrinə” [20, s. 1] sahib ola biləcəyi fikrini də irəli sürür.

2.4. Romandakı stereotiplər - irq, mühit və məqam faktorları

Hənif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Budda” romanı İngiltərənin vəziyyəti, identiklik və kimlik itkisi, mənəvi inanclar, siyasi şərait, immiqrasiya, irq, din və s. bu kimi problemlərlə qarşılaşan immiqrantların həyatına təsir edən stereotipləri özündə ehtiva edir. “Roman ingilisliyi dəyişkən və qeyri-sabit, sinif və cinsə görə,

həmçinin zamanla dəyişən bir fenomen kimi göstərir” [88, s. 64]. Əsər ingilis və hind mədəniyyətləri arasındakı ziddiyyətləri göstərərək irq, millilik, dini meyllər kimi stereotiplərin dünyanı alt-üst edə biləcəyi faktını vurğulayır.

Din amilini nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, Hindistanda müsəlman dini etiqadları, şərq adətləri və ailə nəzarəti hakim mövqeyə malik olduğu halda, İngiltərədə xristian dini inancları, qərb ənənəsi, azad və müstəqil həyat tərzii üstünlük təşkil edir. Müsəlman immiqrantlar Londonda yaşamalarına baxmayaraq, öz dinlərinə ehtiram göstərir və İslamın qaydalarına uyğun olaraq həyatlarını davam etdirirlər. Məsələn, əsərdə öz milli ənənəsinə olduqca sadıq obraz olan Ənvər qızı Cəmiləni Çangiz ilə evlənməyə məcbur çox edir. Qızının istəyini nəzərə almayan Ənvər öz məqsədinə nail olmaq üçün aclıq elan edir. Atasından fərqli olaraq, Cəmilə daha çox ingilis həyat tərzinə bağlıdır. O, təhsil almaq, biliyini artırmaq, savadlı olmaq və öz həyatının ixtiyar sahibi olmaq istəyir. Dini stereotiplərə romandakı personajlar fərqli cəhətdən yanaşırlar. Harun, Kərim və Cəmilə müəyyən dərəcədə öz dinlərinə bağlı olsalar da - onlar donuz əti yemir, mərasimlərinə hörmətlə yanaşırlar - yaşayış yeri baxımından müvəffəqiyyətli həyat üçün daha çox imkana malik olan Londonu üstün tuturlar. Ənvər isə müsəlman qayda-qanunlarına riayət edir və dini inancını dəyişməməkdə əzmlilik nümayiş etdirir.

Qloballaşan dünyada “miqrasiya” termini insanın mövcudluğu ilə əlaqəli olan geniş mənalar ifadə edir. “Bir ölkədən digərinə immiqrasiya şəxsiyyətin identikliyinə uzunmüddətli təsir göstərən mürəkkəb psixososial bir prosesdir. ‘Mədəni şok’ və miqrasiyaya xas olan itkilər üçün duyulan kədər hissinin qarışığından irəli gələn dinamik dəyişikliklər tədricən psixostrukturlu dəyişikliklə və hibrid identikliyin meydana gəlməsi ilə əvəzlənir” [85, s. 459]. Hənif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Budda” romanı postkolonial dünyada miqrasiya probleminə müxtəlif rəqurslardan yanaşır. Burada yalnız coğrafi və fiziki yerdəyişmə fenomeni deyil, həmçinin və daha önəmlisi, irq (milli xarakterin xüsusiyyətləri, irsi əlamət), mühit (coğrafi şərait, sosial vəziyyət) və məqam (tarixi epoxa, dövrün ənənələri, mədəniyyətin səviyyəsi) faktorları, miqrasiyanın sosial, psixoloji və mədəni aspektləri, identikliyin formalaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1970-ci illərdəki cəmiyyətin mükəmməl təsvirini verən romanda ilk stereotip baş qəhrəmanın vəziyyəti ilə sıx bağlı olub kimlik və qərəz problemləri üzərində qurulmuşdur. Əsərdəki əsas obraz olan Kərimin atası hind, anası isə ingilisdur. Bu isə o deməkdir ki, o, iki fərqli mədəniyyətə məxsusdur, lakin eyni zamanda onların heç birinə tamamilə aid deyil. Beləliklə, Kərim həmişə başqalarından fərqli olduğunu, özünə qarşı “yad” münasibət göstərildiyini hiss edir və bu situasiya kədər, sıxıntı kimi qarışıq hislərə gətirib çıxarır. Fikrimizi əsərdəki nümunə ilə aydınlaşdırmaq üçün Kərimin arzusunda olduğu aktyorluq işinə diqqət yetirmək lazımdır. Ona verilən rolu ifa etməli, xüsusi geyimlə səhnəyə çıxmalı, hind kimi danışmalı və hərəkət etməli olan Kərim teatrın direktoru Şeduelə hind mədəniyyətinə sahib olduğunu sübut etməlidir. Təəccüblü olsa da, hind etnik mənsubiyyətinə malik olan Kərim bu tapşırıqları yerinə yetirməkdə çətinliklərlə üzləşir. Kərimə qarşı istehzal rəftar nümayiş etdirən Şeduel onun həm fiziki (qaraşın, balaca boy, elastik bədən quruluşlu), həm də psixoloji cəhətdən Mauqliyə bənzədiyini görür və qərara gəlir ki, Kərim “Cəngəlliklərin kitabı” əsərindəki Mauqli obrazını canlandırсын. Bu təsvir bir faktı göstərir ki, irq və irqçilik problemi romanda yer alan mühüm stereotiplərdən biridir. “İngilislilik ilə qara və ya qəhvəyi dərilili olma arasında dərinlən hiss edilən bir ziddiyyət var” [40, s. 488]. Ağ irqdən olmadığına görə mühakimə edilən Kərim direktorun riyakarlığına və rişxəndinə məruz qalır.

İrq stereotipi xüsusilə Kərimin Çangiz ilə müzakirəsi zamanı özünü göstərir. Dostunun yanında Kərim özünün heç vaxt qara irqdən olduğunu hesab etmir və başqaları tərəfindən qara olduğuna görə mühakimə olunması onun qüruruna toxunur. O, real hindli ilə bir yerdə olduqda özünü qəribə aparır və sanki qarışıq mənşəyini inkar edərək ingilis kimi davranmağa başlayır. Əslində, Londonda uzun müddət qaldığına görə Kərim iki mədəniyyətə aid olduğunu hiss edir. Daima inkişaf etməyə qarşı daxili arzusu ilə Kərim Çangizə bənzəyir. Çangiz harada olursa olsun, varlanmaq arzusunda olan bir obrazdır; Kərim isə şəhərətəfindən canını qurtarmaq və şəhərin mərkəzinə yerləşmək, xəyal etdiyi aktyorluq işini əldə etmək istəyi ilə yanib tutuşur. Buna baxmayaraq, soy-kökü səbəbindən Kərim özünü kənar şəxs, yad adam kimi hiss edir, heç vaxt irq əngəlini aşmağa və bir ingilis olmağa müvəffəq

olmur, çünki onun tələffüzü, zehni və düşüncə tərzini, dini inancları hind etnikliyini təcəssüm etdirir.

Hadisələrin baş verdiyi dövəmdə İngiltərədəki gərgin vəziyyət, irqi zorakılıq əsərdə realist təsvirlərlə təcəssüm olunmuşdur. Xüsusilə bu dövrdə Britaniyada irq zəminində diskriminasiya ciddi hal almışdır. B.Buşun da qeyd etdiyi kimi, “İrqiçilik imperiyalizmin psixologiyası və imperatorluğun ruhudur, çünki irqiçilik imperatorluğu doğru edən ünsür ilə təmin edir” [23, s. 26]. Cəmilənin Kərimə Çangizin rasistlərin hücumuna məruz qalması səhnəsini nəql etməsi romanda irqi ayrışdırılışın nə qədər dəhşətli bir hal aldığına sübuta yetirir: “Changez had been attacked under a railway bridge. ... It was a typical South London winter evening - silent, dark, cold, foggy, damp - when this gang jumped out on Changez and called him a Paki, not realizing he was Indian. They planted their feet all over him and started to carve the initials of the National Front into his stomach with a razor blade. ... The police, who were getting sick of Changez, had suggested that he'd laid down under the railway bridge and inflicted the wound on himself. ... The National Front were parading through a nearby Asian district. There would be a fascist rally in the Town Hall; Asian shops would be attacked and lives threatened. Local people were scared. We couldn't stop it: we could only march and make our voices heard” [55, s. 224-225].

“Çangizə dəmiryol körpüsünün altında hücum çəkmişdilər... Bu quldur dəstəsi Çangizin üstünə atılarda və hindli olduğunu bilmədən onu “Paki” çağıranda Cənubi Londonda tipik bir qış axşamı idi - sakit, qaranlıq, soyuq, dumanlı, rütubətli. Onlar ayaqları ilə onun hər yerini tapdaladılar və Milli Cəbhənin baş hərflərini onun qarnına ülgüç tiyəsi ilə həkk etməyə başladılar.... Çangizdən bezən polis isə onun bilə-bilə dəmiryol körpüsünün altında uzandığını və öz-özünə yara açdığını irəli sürmüşdü... Milli Cəbhə yaxınlıqdakı Asiya ərazisində parad nümayiş etdirirdi. Ratuşada faşist mitinqi keçirilirdi; Asiya mağazalarına hücum olunurdu və insanların həyatı hədələnilirdi. Yerli əhali qorxurdu. Biz buna son verə bilmirdik; biz yalnız yürüş keçirməklə etiraz səsimizi qaldıra bilirdik” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Romanda mövcud olan stereotiplər baxımından tolerantlıq və qəbul edilmə Kureyşinin irəli sürdüyü mühüm məsələlərdəndir. Kərim başqaları tərəfindən qəbul edilmək üçün çox cəhd göstərsə də, o, heç vaxt yaşadığı cəmiyyətə tamamilə inteqrasiya ola bilmir. İngilis cəmiyyəti immiqrantları “yad”, “özgə” hesab edir və onları özlərindən təcrid etməklə cəzalandırırlar. Kərimin özü də şəxsən əvvəlki səhifələrdə qeyd etdiyimiz kimi, fiziki zorakılığa, eksplisit şəkildə diskriminasiyaya məruz qalırdı. Bundan əlavə, əsərdə Kərimin sırf xarici görünüşü səbəbiylə irqi ayrışdırılığa məruz qalması implisit şəkildə də təsvir olunmuşdur. Buna misal olaraq Cənubi Afrikalı diş həkiminin tibb bacısına Kərimlə bağlı verdiyi sual göstərilə bilər: “Does he speak English” [55, s. 258]?

“O, ingiliscə danışır” (Tərcümə bizimdir - G.M)?

Beləliklə, həkim Kərimin məhz ağdərili olmamasına görə üstü örtülü şəkildə ingilislərdən fərqli olmasına və “yad” bir şəxs olmasına eyham vurur.

Nəticə etibarilə, “Kureyşinin romanında təsvir etdiyi dünya multikultural mikrokosmdur... İrqi müxtəliflik, qəbul edilmə və ya edilməmə məsələsi çox mürəkkəb bir məsələdir və diqqətli yanaşma tələb edir. Tamamilə dəqiq olan fakt isə budur ki, “irqi dözülməzlik” həqiqətən mövcuddur, xüsusilə də ingilislər kimi multikultural bir cəmiyyətdə” [32, s. 162].

Romanın problematikasını aydın şəkildə şərh etmək və təsvir olunan hadisələrin mahiyyətini dərk etmək baxımından mühit faktorunun olduqca böyük rolu vardır. Ümumiyyətlə, “mühit” anlayışı geniş məzmununa malik olub, insana təsir göstərən xarici amillər sistemini, insanın həyat və fəaliyyəti üçün mühüm rol oynayan olan təbii və ictimai şəraiti əhatə edir. Coğrafi şərait, hadisələrin cərəyan etdiyi yer, sosial vəziyyət mühit anlayışına daxil olan amillərdir.

Romanda hadisələr Britaniyada demoqrafik vəziyyətin sürətlə dəyişdiyi, multikultural cəmiyyətin formalaşdığı, siyasi və ideoloji cəhətdən çaxnaşmalı bir mühitdə baş verir. Müəllif tərəfindən irəli sürülən digər mühüm aspekt ondan ibarətdir ki, Londonun şəhəratrafında yaşayan immiqrantların vəziyyəti hind və ingilis mədəniyyətləri arasında mövcud olan bir sıra təzadları ortaya çıxarır. Hindistanda və İngiltərədə həyat iki tamamilə müxtəlif həyat tərzini kimi təcəssüm

olunur. Mühacirlər öz vətənlərində - Hindistanda olarkən xidmətçiləri olan evlərdə rahat yaşayır, zəngin həyat sürür. Lakin İngiltərədə Asiyalı miqrant olmaq bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunur. Hindistanda şahzadə ləqəbli Cita kimi miqrantlar İngiltərəyə gəldikdə öz statuslarını itirir, ağ Londonlular tərəfindən sadəcə bir “Paki” olaraq görülür. Britaniyada hindlilər ingilislərdən aşağı təbəqədə olan, aşağı sosial statusa malik insanlar kimi dəyərləndirilir. Ehtimal ki, buna səbəb olan ilk və ən əsas amil Hindistanın bir zamanlar Britaniyanın müstəmləkəsi olmasıdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra da hindlilər ingilis qaydalarına bağlı olmaq və ehtiram göstərmək gərəyi duyurdular. Təbii ki, zehində dəyişiklik etmək çətin və mürəkkəb bir prosesdir. Bəşər övladının əqli inkişafı və mental transformasiyası üçün kifayət qədər uzun müddət tələb olunur. “Koloniyaların itkisi Britaniyada keçmiş dövrə qarşı həsrət hissi ilə nəticələndi və bir çox britaniyalılar millətin yox olmasından qorxurdu. Beləliklə, Britaniyaya yerləşən və öz mövcudluqları ilə Britaniya mədəniyyətinin saflığı və yüksəkliyi üçün təhlükə yaratdıqları düşünülməmiş immiqrantlara qarşı reaksiya yaranmağa başlandı” [32, s. 52].

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, romanda hadisələrin cərəyan etdiyi məkan keçmiş Britaniya imperiyasının mərkəzi və müasir İngiltərənin paytaxtı olan Londondur. Metropolis və meqapolis qismində London həm iqtisadi, həm ictimai, həm də mədəni sahələrdəki dominantlığı ilə vacib şəhər şəbəkəsinin mərkəzidir. Multikultural əsərlərdə mürəkkəb mühiti ilə diqqəti cəlb edən London şəhəri qəhrəmanların həyatında, onların özünüdərkində çox mühüm rol oynayır. Multikultural qəhrəmanların xəyalında “paytaxt, böyük şəhər, mədəniyyətin fərqli forması” [92, s. 1] olan London xoşbəxtliyin simvoludur, lakin gerçəklik buna tamamilə ziddir. “Qəsəbədən olan Budda” romanında Harunun və Kərimin Londondakı reallıqla üzləşmələri də bu baxımdan səciyyəvidir.

Hindlilər Britaniya müstəmləkəsi olaraq ingilis qaydalarına tabe olsalar da, ahəngdar və sakit həyat sürürdülər. Harun öz vətəninə olarkən kral kimi dəbdəbəli həyat yaşayır və ölkəsini böyük ümidlərlə tərk edir. O inanır ki, Londonda varlanacaq, daha zəngin həyata və xoşbəxtliyə qovuşacaq. Lakin əksinə, onun arzuları gerçəkləşmir və Harun anlayır ki, Londonun şəhəratrafının zənginlik,

dəbdəbə və firavanlıqla, keçmiş Britaniya imperiyasının möhtəşəmliyi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Onların yaşadığı mühitdə “ingilis dəyərləri də şəhərətrafi dəyərlərdir” [53, s. 170]. Əslində, Londonun şəhərətrafi yoxsulluq, bədbəxtlik və məyusluqla doludur: “Dad had had an idyllic childhood, and as he told me of these adventures with Anwar I often wondered why he’d condemned his own son to a dreary suburb of London... It was only later, when he came to England, that Dad realized how complicated practical life could be. He’d never cooked before, never washed up, never cleaned his own shoes, or made a bed. Servants did that” [55, s. 23].

“Atamın uşaqlığı çox gözəl keçmişdi və o, mənə Ənvərlə olan macərələrindən danışarkən bilmək istəyirdim ki, o, niyə öz oğlunu Londonun cansıxıcı şəhərətrafına məhkum etmişdi... Yalnız İngiltərəyə gəldikdə atam praktiki həyatın necə çətin ola biləcəyini anlamışdı. Əvvəllər heç vaxt o, yemək bişirməli, qab yumalı, ayaqqabılarını təmizləməli və ya yatağını yığışdırmalı olmamışdı. Bunları xidmətçilər edirdi” (Tərcümə bizimdir - G.M). Buradan aydın olur ki, Harunun tərk etdiyi vətəni ilə gəldiyi ölkə arasındakı fərq olduqca böyükdür və bu, onun etimadını doğrultmur.

Kərimin atası Harun Bombeydə yüksək təbəqəyə məxsus varlı bir ailədə böyümüş və Britaniyaya daha dəbdəbəli həyat sürmək xəyalı ilə gəlmişdir. Lakin o, dostu Ənvər ilə birlikdə Britaniya gerçəkliyini gördükdən sonra şok yaşayır və heç vaxt öz istəyinə nail ola bilmir: “London, the Old Kent Road, was a freezing shock to both of them. It was wet and foggy; people called you ‘Sunny Jim’; there was never enough to eat. ... But rationing was still on, and the area was derelict after being bombed to rubble during the war. Dad was amazed and heartened by the sight of the British in England, though. He’d never seen the English in poverty, as roadsweepers, dustmen, shopkeepers and barmen” [55, s. 24–25].

“London, Ould Kent küçəsi, onların ikisini dəhşətə gətirmişdi. Hava rütubətli və dumanlı idi; insanlar onlara ‘Sani Cim’ deyə müraciət edirdi; yemək heç vaxt kifayət etmirdi. ... Kartoçka sistemi hələ də tətbiq olunurdu və məntəqə müharibə ərzində bombalanaraq xarabazara çevrildikdən sonra tərk edilmişdi. Bununla belə, İngiltərədə yaşayan Britaniyalıların vəziyyəti atamı heyrətləndirmiş və cəsarətləndirmişdi. O, heç

vaxt ingilisləri yoxsulluq içində, küçəsüpürən, zibilyığan, mağaza sahibi və barmen kimi görməmişdi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

“İndiki zaman keçmişlə müqayisədə qeyri-qənaətbəxş görüdükdə vətən həsrəti baş qaldırır” [76, s. 32]. London Harunun xəyallarını alt-üst edən bir şəhər obrazına çevrilir. O, tanınmış hüquqşünas olmaq əvəzinə az məvacibli katiblik işi ilə yetinir və bu səbəbdən o, Britaniyada iş həyatındakı uğursuzluğunun əvəzini çıxmaq üçün oğlu Kərimin həkim olmasına ümid bəsləyir. Zorakılıq və irqçiliyin hakim mövqe tutduğu məktəbdə Kərimin hər gün üzləşdiyi reallıq isə atasının oğlunun gələcəyi ilə bağlı xəyallarının gerçəkləşməsində böyük maneə olur. Şəxsi inkişafının həssas dönəmində Kərimin öz xəyalları da şəhərətrafi həyatın ona göstərdikləri ilə tamamilə alt-üst olur. Atasının onun həkim olması ilə bağlı arzularına rişxənd edən Kərim öz etiraz səsini bu cür qaldırır: “What world was he living in” [55, s. 63]? “O hansı dünyada yaşayırdı” (Tərcümə bizimdir - G.M)?

Kərimin bu sözləri Britaniyada Cənubi Asiyalıların yaşadığı həyatın tədqiqi nəticəsində əldə olunmuş sosial faktı əks etdirir: “Asiyalı valideynlərin uşaqları üçün olan arzuları ümumilikdə qeyri-realdır” [66, s. 55]. Kərimin təhsil ilə bağlı oxucuya nəql etdiyi fikirləri 1970-ci illərdə Britaniyada yaşayan Asiyalı miqrant ailələrin uşaqlarının problemlərini əks etdirir: “Most of the kids I grew up with left school at sixteen, and they’d be in insurance now, or working as car-mechanics, or managers in department stores. ... In the suburbs, education wasn’t considered a particular advantage, and certainly couldn’t be seen as worthwhile in itself. Getting onto business from a young age was more important” [55, s. 177].

“Mənimlə birlikdə böyüyən uşaqlar 16 yaşında məktəbi tərk etmişdilər və onlar indi sığortada və ya avtomobil mexaniki, yaxud da univermaqda müdir işləyirdilər. ... Şəhərətrafında təhsil xüsusi bir üstünlük hesab edilmirdi və əlbəttə ki, öz özlüyündə dəyərli görülə bilməzdi. Erkən yaşda işə başlamaq daha vacib idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Kərim məhz Londonun mərkəzində intellektual mühitə düşdüyü zaman təhsilin insan həyatında nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və əvəzolunmaz rol oynadığını dərk edir: “But now I was among people who wrote books as naturally as

we played football. What infuriated me - what made me loathe both them and myself - was their confidence and knowledge. The easy talk of art, theatre, architecture, travel; the languages, the vocabulary, knowing the way round a whole culture - it was invaluable and irreplaceable capital” [55, s. 177].

“Lakin indi mən bizim futbol oynadığımız qədər təbii şəkildə kitab yazan insanların əhatəsində idim. Məni qəzəbləndirən - həm onlara, həm də özümə nifrət etdirən - isə onların özünəinamı və biliyi idi. İncəsənət, teatr, memarlıq, səyahət haqqında rahat söhbət; dillər, lüğət tərkibi, bütün mədəniyyətdən baş çıxarmaq - son dərəcə qiymətli və əvəzolunmaz sərmayə idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Ümumiyyətlə, əsərdə “London və periferiya müstəmləkəçi-müstəmləkə əlaqələrinin yenidən təyin olunduğu mikrokosmdur. Britaniya imperiyası süqut etsə də, müəyyən kolonial münasibətlər, identikliyi təyin etmənin və təhkiyələri təsdiq etmənin yolları üstünlük təşkil edir. Təsdiq oluna bilər ki, “Qəsəbədən olan Budda” romanında obrazların əksəriyyəti hakimiyyətin metaforik mərkəzi olan Londonun onların şəxsi təhkiyələrini qəbul etməsinə cəhd göstərir” [74, s. 27].

London baş qəhrəman Kərimin də xəyallarında firavan həyatın mərkəzidir. Onu Londonun parlaq fantaziyası cəlb edir. Şəhəratrafı isə heç kimin arzuladığı məkan deyil, aşağı təbəqədən olan əhalinin yaşadığı bölgə heç bir xoşbəxtlik vəd etmir. Şəhəratrafı “spontanlığın, fiziki həzzin və ya əyləncənin demək olar ki, tamamilə əskik olduğu bir dünyadır” [31, s. 36]. Buna əks olaraq, “London demək olar ki, hər şeyin başlanmasına və inkişafına imkan verən bir məkandır” [10, s. 225]. Bu səbəbdən Kərim hər vaxtlə şəhəratrafından Londonun mərkəzinə getməyə can atır, “yeni kəşflərə, yeni identikliklərə” [70, s. 101] yol açmaq istəyir. Buna baxmayaraq, onun təsəvvüründə canlandığı şəhər gerçəkliklə uzlaşmır. İmmiqrantların yaşadığı İngiltərə Salman Rüşdinin də qeyd etdiyi kimi, “ədalətin, tolerantlığın, ləyaqətin və bərabərliyin mövcud olduğu İngiltərə deyil - bəlkə belə bir yer nağıllar istisna olmaqla, heç vaxt mövcud olmamışdır” [77, s. 134]. Həyatın həqiqətən başladığı, zahiri görünüşdə yeniliklər və müxtəlifliklər ilə dolu olan şəhər mərkəzi əslində şəhəratrafı həyatın məhdudluğu ilə bağlı qeyri-məmnunluq hissindən qat-qat daha çox və daha böyük təsirə malik olan məyusluq hissi yaradır. Romanda

London hər şeyin baş verə biləcəyi və arzuların gerçəkləşəcəyi bir məkan kimi təsvir olunur. Kərim Londonu şəhərətrafına tamamilə zidd olan bir yer hesab edir: “In bed before I went to sleep I fantasized about London and what I’d do there when the city belonged to me. ... There were kids dressed in velvet cloaks who lived free lives; there were thousands of black people everywhere, so I wouldn’t feel exposed; ... there were shops selling all the records you could desire; ... there were all the drugs you could use” [55, s. 121].

“Yataqda yuxuya getməzdən əvvəl Londonun və şəhərə sahib olduğum zaman orada nə edəcəyimin xəyalını qururdum. ... Orada məxmər pləş geyinən, azad həyat yaşayan uşaqlar var idi; orada hər tərəfdə minlərlə qaradərili insanlar var idi, beləliklə, mən özümü təhlükədə hiss etməyəcəkdim; ... orada arzuladığım bütün qrammofon vallarının satıldığı dükanlar var idi; ... orada istifadə oluna bilən bütün narkotiklər var idi” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu parçadan da aydın olduğu kimi, Kərim sanki düşünür ki, London “ingilislərə aid deyil, o, etnik mənsubiyyət və irsi mədəni ənənələrdən asılı olmayaraq hər kəsin aid ola biləcəyi beynəlxalq bir şəhərdir” [33, s. 9].

Əsərdə biz şəhəri sonsuz imkanlarla zəngin olan bir məkan kimi görürük. Bu baxımdan romanda iki şəhər önəmlidir: London və Nyu York. Londonu əldə edəcəyi bir ‘mülk’ kimi görən Kərim onu fəth etmək arzusundadır. O, məhz Londonda teatr aləmi ilə bağlı yeni “təhsil”ini alır və sevgini də burada tapır. Nyu Yorka gedəndə isə Kərim fiziki olaraq Londondan uzaqlaşır və Britaniyadakı həyatın ona zorla qəbul etdirdiyi stereotiplər ilə əlaqəsini kəsir. Bu, ona özü ilə bağlı yeni aspektləri kəşf etməyə imkan yaradır. Protaqonistin şəhərlə bağlı təcrübəsində mühüm yer tutan seksual və sevgi macərələri onun şəxsi inkişafının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Eleanor ilə yaşadığı ehtiraslı münasibət nəticəsində Kərim cinsi həyatında bir sıra yeniliklər kəşf edir. Lakin sonda Kərim tamam başqa dünyaya ail olduğunu anladığıda Eleanorla olan sevgi münasibətinə və Paykla əlaqəsinə son qoyur. Payk onların bir-birinə uyğun olmadığını, bu münasibətin məyusluqla bitəcəyini öncədən təxmin edir: “It will end in tears” [55, s. 245].

“Bu, göz yaşı ilə bitəcək” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Nyu Yorkda Kərim Çarliyə qarşı olan hislərini də yenidən mühakimə edir və ona qarşı artıq heç bir şey hiss etmədiyini anlayır: “And it was at this moment ... that I realized I didn't love Charlie any more. I didn't care either for or about him. He didn't interest me at all. I'd moved beyond him, discovering myself through what I rejected. He seemed merely foolish to me” [55, s. 255].

“Və məhz o anda mən artıq Çarlını sevmədiyimi anladım. Mənim nə ondan xoşum gəlirdi, nə də o, mənim vecimə idi. O, məni heç maraqlandırmırdı. Mən onunla əlaqəmi kəsərək imtina etdiyim şeylər vasitəsilə özümü kəşf etmişdim. O, mənə sadəcə axmaq görünürdü” (Tərcümə bizimdir - G.M).

London və Nyu York Kərimin bir sıra sınaqlardan keçdiyi, həyatda öz yolunu tapmasında mühüm rol oynayan şəhərlərdir. Bu təcrübələr Kərimin özünüdərkində önəmli bir faktor olub, onun həyatını istiqamətləndirməyə imkan yaradır. “Həqiqətən, Kureyşi Londonu multikultural imkanların mərkəzi kimi təsvir edir... o, Londonu insanların öz kimliklərini ailəvi və ya mədəni gözləntilərə uyğun olaraq deyil, hər bir fərdin arzu və istəyinə uyğun olaraq formalaşdırdığı məkan kimi təsvir edir” [72, s. 24-25].

“Qəsəbədən olan Budda” romanında mühüm yer tutan amillərdən biri də məqam (tarixi epoxa, dövrün səciyyəsi) faktorudur. Romanın ideya-məzmun xüsusiyyətləri, siyasi və sosial məsələlərin xarakteri, qəhrəmanların üzləşdiyi problemlər məhz əsərdə hadisələrin cərəyan etdiyi tarixi dövr ilə bilavasitə bağlıdır. 1970-ci illər dünya tarixində, xüsusilə Böyük Britaniya tarixində siyasi və iqtisadi böhranın yaşandığı və sosial baxımdan ağır bir dönəm olmuşdur. Bu dövrdə Britaniya II Dünya müharibəsindən sonrakı travmanı, sahib olduğu müstəmləkələrin itkisini və kimlik böhranı yaşayırdı. Bunun səbəbini Arif dirlik bu şəkildə izah edir: “Avropalı-Amerikalının obrazı dünyanı istismar etmə təcrübəsi ilə formalaşdığı üçün müstəmləkəçiliyin sonu müstəmləkə kimi müstəmləkəçini də kimlik böhranı ilə baş-başa qoyur” [28, s. 337].

XX əsrlə müqayisədə müasir dövrdə Britaniya cəmiyyətinin demoqrafik vəziyyəti böyük dəyişikliyə uğramışdır. “Xüsusilə 1945-ci ildən sonrakı dövrdə İngilis cəmiyyəti etnik, mədəni və qrup kimliyi nəzərəçarpan dəyişikliyə məruz

qalmış bir cəmiyyətdir” [79, s. 313]. Hal-hazırda London şəhərində müxtəlif irq, millət və mədəniyyətə malik olan 50-dən çox gəlmə etnik qrup mövcuddur. 1970-ci illərdə isə Britaniyada fərqli irqə məxsus olan etnik azlıqlar daha az idi. Hənif Kureyşi bu etnik qrupların qarşılaşdığı çətinlikləri qələmə alan ilk yazıçılardan biridir. Romanda London dəyişən şəhədirsə, Kərim də “qəti surətdə dəyişən Londonun uşağıdır” [42, s. 77].

Əksər Qərb ölkələri kimi, Britaniya da 1970-ci illərdə keçid dövrünü yaşayırdı. Əvvəlki onillikdə son müstəmləkə ölkələr də imperiyadan ayrılmışdı və Britaniyanın dünyadakı təsir gücü getdikcə azalırdı. Belə bir tarixi dövrdə Britaniyaya keçmiş müstəmləkə ölkələrindən və digər yerlərdən immiqrantların gəlişi homogen ‘ingilislik’ anlayışını da təhlükə altında qoyurdu. “ ‘Özgə’ hər zaman və daima eyni vətəni paylaşanların təhlükəsizliyi və bütünlüyü üçün təhlükə ünsürüdür” [64, s. 117]. Romandakı hadisələr də məhz belə bir dövrdə cərəyan edir və əsərin qəhrəmanları üçün etnik mənsubiyyət mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Britaniya multikultural subyektlərin həyatını dəyişdirdiyi kimi, özü də bir sıra dəyişikliyə məruz qalmışdır. “İngilis ‘milləti’, ‘cəmiyyəti’ və ya ‘mədəniyyəti’ ‘yadlara’ qarşı davam gətirə bilməmişdir. Onun sərhədləri yeni bir kimlik; artıq xəyal edilən deyil və ən az digərləri qədər gerçək olan hibrid bir kimlik yaratmaq üçün dəyişdirilmiş, yenidən formalaşdırılmışdır” [9, s. 6].

H.Kureyşi 1970-ci illərin siyasi panoramasını aydın və real şəkildə təsvir etməyə nail olmuşdur. “Qəsəbədən olan Budda” romanı ədəbi-bədii nümunə olsa da, yazıçı real faktlar və həqiqətdə olmuş hadisələri dolğun şəkildə əks etdirməklə dövrün unikal təcəssümünü yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Romanda “Qara və ağ menestrel” (Black and White Minstrel) proqramının qeyd olunması xüsusi mənaya malikdir. Belə ki, yazıçı bu faktı əsərə daxil edərək oxucunu BBC televiziya kanalında 1978-ci ilə qədər 20 il ərzində yayımlanaraq Britaniyada şöhrət qazanan və böyük tamaşaçı kütləsi tərəfindən bəyənilərək izlənən, lakin hal-hazırda Britaniyada siyasi cəhətdən yalnız və təhqiredici hesab edilən proqram haqqında məlumatlandırmış olur. Bu əyləncəli şou proqramda ağdərili aktyorların zənci

qrimində stereotipik tərzdə çıxış etmələri 1970-ci illərdə hakim mövqeyə malik olan sosial normaların digər bir göstəricisidir.

Əsərdə XX əsrin son 30 illiyi ilə bağlı tarixi reallıqlar geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Məsələn, kitabın III fəslində Kərim Helengilin evinə gələrkən onun atası Kərimə və ümumilikdə Asiyalılara qarşı olan nifrətini qışqıraraq dilə gətirir: “However many niggers there are, we don’t like it. We’re with Enoch” [55, s. 40]. “Nə qədər çox qaradərili olursa olsun, bu, bizim xoşumuza gəlmir. Biz Enoxu dəstəkləyirik” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Burada Helenin atası XX əsrin məşhur ingilis siyasətçisi, Britaniya Parlamentinin Mühafizəkarlar partiyasının üzvü Con Enox Paueli nəzərdə tutur. Enox 1968-ci ildə çıxış etdiyi “Qan çayları” (Rivers of Blood) adlandırılan nitqi ilə böyük şöhrət qazanmışdır. O, bu çıxışında Britaniyaya olan kütləvi immiqrasiyanı kəskin tənqid atəşinə tutmuş, bunun böyük fəlakətlə nəticələnməyini elan etmiş və irqi ayrışdırıcıya qarşı olan qanunvericiliyə sərt etirazını bildirmişdir. O, miqrantların axınına məruz qalan İngiltərənin dəhşətli vəziyyətinə diqqət çəkmiş və “İngiltərənin irqçilik müharibəsini əvvəlcədən xəbər vermişdir” [46, s. 98]. Beləliklə, əsərdə ingilis rasistləri Asiyalı immiqrantlara qarşı duyduğu nifrəti yalnız fiziki və psixoloji zorakılıqla bildirmir, həmçinin onlara qarşı müxalif mövqedə olduqlarını verbal şəkildə ifadə edirlər.

Kərim elə bir dövrdə yaşayır ki, o zaman küçələrdə zorakılıq baş alıb gedir, gənclər paslanmış mismar və kəsici alətlərlə dərilərini deşir, cinsi münasibətlər üçün heç bir sevgi və hörmət hissəsinə ehtiyac duyulmur, rasistlər daima küçələrdə gəzərək qarşısına çıxan bütün Asiyalılara hücum çəkirlər. Yad bir ölkədə qəddar və amansız hücumlara məruz qalmaq, hər gün minlərlə təhlükə ilə üzləşmək təbii ki, asanlıqla mübarizə aparılacaq və öhdəsindən gəlinəcək şeylər deyil. Bu ağır və acınacaqlı vəziyyəti yalnız onu həqiqətən yaşayan insanlar tam anlaya bilər.

Əsərin sonunda isə İngiltərənin sosial və siyasi tarixində mühüm rol oynayan 1979-1990-cı illər ərzində Böyük Britaniyanın baş naziri olmuş Marqaret Tetçer dönməsinə eyham vurulur: “We had a small party, and by the end of it everyone in the place seemed to have been told I was going to be on television, and who was going to

be the next Prime Minister. It was the latter which made them especially ecstatic” [55, s. 282].

“Kiçik bir şənliyimiz oldu və şənliyin sonunda, görünür, hamıya mənim televiziya çıxacağı və növbəti Baş nazirin kim olacağı deyilmişdi. Onları xüsusilə cuşa gətirən isə məhz bu sonuncu xəbər oldu” (Tərcümə bizimdir - G.M).

Bu kiçik şənlik əsərin sona çatdığına və fərdi təşəbbüslərin yüksək dəyər kimi qarşılanacağı, “müstəmləkəçilikdən sonra qaçılmaz süqut fikrinin rədd edildiyi və yeni bir əminlik və qətiyyətliliyin bərqərar edildiyi bir dönəmin” [43, s. 246] - Marqaret Tetçer dövrünün başladığına işarə verir. Qeyri-müəyyən kimliyə sahib olan xarakterlərin yer aldığı roman subyektivliyin müəyyənləşəcəyi və dəstəklənəcəyi dövrün başlanğıcı ilə yekunlaşır.

Beləliklə, Kərimin iki mədəniyyət arasındakı aralıq mövqeyini qəbul etməsi, tam formalaşmış kimlik əldə etməsi, şəxsiyyətinin özünüdərkli əsər boyu qeyd olunan stereotiplər vasitəsilə gerçəkləşir. Bütün çətinliklərin öhdəsindən gələrək Kərim fərqli olduğunu qəbul etməli və öz şəxsi identikliyi yaratmalı olur. Əsərin sonunda Kərimin həyatının mərkəz nöqtəsi xarici dünyadan daxili aləmə keçid etməklə dəyişir. Protaqonist ilk başda inkar etdiyi dəyərlərə hörmətlə yanaşır, öz kimliyini dərk edir və həyat yolunu bu gerçəyi təsdiq edərək istiqamətləndirməyə qərar verir.

NƏTİCƏ

Çağdaş dövrdə bəşəriyyəti düşündürən məsələlərin, cəmiyyətin qarşılaşdığı problemlərin tədqiqi ədəbiyyatın da qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Müasir qloballaşan dünyada miqrasiyanın sosial, psixoloji və mədəni aspektləri, identikliyin formalaşması, milli özünüdərk kimi fenomenlər ədəbi yaradıcılıqla məşğul olan sənətkarların, xüsusilə multikultural yazıçıların diqqət mərkəzindədir.

Multikultural məkanda Britaniya mühiti əhalinin etnik mənsubiyyətinin müxtəlifliyi ilə səciyyələndiyi kimi, mədəniyyət baxımından da heterogenliyi, rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Multikultural aləmdə əsas rolu miqrant yazıçılar oynayır. Onlar bu və ya digər səbəbdən öz mədəni mühitlərini dəyişir, yeni mühitdə yaşamağa məcbur olur və bu mühitdə kifayət qədər çətinliklə müşayiət olunan uyğunlaşma prosesini, yaşadığı hiss və duyğuları öz ədəbi-bədii yaradıcılıqlarında inikas etdirirlər. Mühacir yazıçılar ictimai və şəxsi həyatda yeni identiklik yaradır və əcnəbi məkana adaptasiya prosesi zamanı öz ideologiyalarını yenidən dəyərləndirirlər. Mərkəz və kənar mühit arasındakı emosional, metafiziki tərəddüd, doğma vətən həsrəti miqrant yazıçıların yaradıcılığında özünü biruzə verən ümumi cəhətlərdən biridir.

Britaniyada ədəbi mühitin iştirakçısına çevrilən multikultural sənətkarlar öz şəxsi hibridliklərini yeni varlıq kimi qəbul edir və cəmiyyətin mədəni təbəqəsində öz yerlərini tutmağa çalışırlar. “İngilisləşmə” ilə öz etnik-mədəni kimliyini qoruyub saxlama cəhdləri bir-birilə paralel şəkildə gedir və bu proses yeni hibrid identikliyin formalaşması ilə nəticələnir. Milli və mədəni mənsubiyyət baxımından immiqrantların əksəriyyəti özlərini milli diasporaya aid etsələr də, eyni zamanda Britaniya cəmiyyətinə mənsub olduqlarını və daxilində “ingilislilik” duyğusunu yaşadıklarını hiss edirlər. Bu isə onların ikili identikliyinə dəlalət edir.

Multikultural yazıçılar cəmiyyətin diqqətini yaranan yeni mühitə və sosial-mədəni təbəqəyə yönəldərək sərhəd və hüdud konsepsiyalarını yenidən mənalandırır, avropamərkəzçiliyin ideyalarına əsaslanan mədəni və bədii kanonları şübhə altına alaraq yeni ədəbi üsulların əsasını qoyurlar.

Beləliklə, XX əsrdə mühüm tarixi hadisələr nəticəsində Britaniya ədəbiyyatında yaranan multikulturalizm bu və ya digər səbəbdən mədəni mühitlərini dəyişərək əsasən metropoliyalara yerləşən, ingilis dilində yazan, lakin fərqli etnik mənsubiyyətə malik olan miqrant yazıçıların ədəbi-bədii yaradıcılıqlarını özündə ehtiva edir. Onlar iki fərqli mədəniyyətin daşıyıcıları qismində Şərqlə Qərbin vəhdətindən ibarət hibrid ədəbiyyat yaradırlar. V.S.Naypol, S.Rüşdi, K.İşiquro, V.Set, B.Okri kimi multikultural sənətkarların yaradıcılığını təhlil etdikdən sonra aydın olur ki, Avropa əsilli olmayan Britaniya yazıçılarının yaradıcılıq strategiyası individualdır. Bununla belə, müasir Britaniya ədəbiyyatının kontekstində postkolonial diskursun meydana gəlməsi, hibrid identiklik, postkolonial mövzular və ümumilikdə, multikultural ədəbiyyatın səciyyəvi xüsusiyyətləri onların əsərlərini xarakterizə edən ortaq cəhətdir.

Pakistan əsilli İngilis yazıçısı Hənif Kureyşi Londonda fərqli irqə mənsub olan insanların ailə həyatında, sosial çevrəsində, gündəlik yaşamında üzləşdiyi problemləri, yad mühitə uyğunlaşmaqda yaşadığı sıxıntıları öz yaradıcılığında işıqlandırmışdır. Kureyşi romanlarında və dram əsərlərində 1960-cı illərdən bu günə kimi olan, postkolonial və multikultural İngiltərəni təsvir edir və Asiyalı qəhrəmanlarının məruz qaldığı irqi ayrışma problemi, milli və mədəni kimlik böhranını, şəxsiyyətin özünəməxsus üçün mühüm olan faktorları ön plana çəkir. Yazıçı əsərlərində ingilisliyin, sinfi, irqi və cinsi münasibətlərin, ailəvi məsələlərin müxtəlif aspektlərini, həmçinin, bu mövzularla bağlı olan ənənəvi anlayışları tədqiq edir.

Şəxsiyyəti Qərb adət-ənənələri ilə formalaşan yazıçı öz həyatına təsir göstərən məsələləri yaradıcılığında işıqlandıraraq Britaniya ədəbiyyatına yeni aspektlər gətirir. Müəllifin nəsr sahəsində ilk qələm təcrübəsi olan “Qəsəbədən olan Budda” romanı avtobioqrafik səciyyə daşıyaraq yazıçının həyatı ilə birbaşa əlaqəli olması ilə diqqəti cəlb edir. Yazıçı bu romanını yazarkən öz həyat təcrübəsinə istinad etmiş, lakin gerçək faktlarla bədii təxəyyülü əlaqələndirilmişdir.

“Qəsəbədən olan Budda” romanı postkolonial ölkə kimi Britaniyanın öz identikliyi ilə apardığı mübarizə və eyni zamanda, baş qəhrəman Kərimin kimlik axtarışına yönəlmiş şəxsi macəraları haqqındadır. Postkolonial dünyada miqrasiya

probleminə müxtəlif rakurslardan yanaşılan bu əsərdə yalnız coğrafi və fiziki yerdəyişmə fenomeni deyil, həmçinin və daha önəmlisi, irq, mühit və məqam faktorları, miqrasiyanın sosial, psixoloji və mədəni aspektləri, identikliyin formalaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yazıçı Britaniyada Cənubi Asiya cəmiyyətinin ambivalent təcrübəsini satirik cəhətdən qələmə almışdır. Əsərdə elə bir abzas tapmaq çətindir ki, orada personajlar həqiqi mənada özlərini başa düşsünlər. Həyatın metafiziki durumunu səciyyələndirən miqrasiya sanki qəhrəmanların özlərini və kimliklərini anlamasına mane olur. Beləliklə, əsər insan mahiyyətinə fərqli perspektiv təklif edir və postkolonial dünyada kimlik məsələsini qaldırır.

1970-ci illərdə Britaniya reallıqları əsərin təhkiyəçisi və baş qəhrəmanı Kərim Əmirin təfəkkür süzgəcindən keçərək oxucuya nəql olunur. Hibridlik, onunla bağlı olan identiklik məsələləri, şəxsiyyətin özünüdərk əsərin mərkəzində duran problemlərdəndir. Kərimin timsalında yazıçı hibrid identikliyə malik olan multikultural subyektlərin milli özünüdərk mövzusunu aktuallaşdırmış və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, səbatlı kimlik hissi hibrid identikliyə sahib olan obrazların yalnız öz ikili mənşələrini dərk və qəbul etməsi sayəsində mümkündür.

Hənif Kureyşinin “Qəsəbədən olan Budda” romanı İngiltərənin vəziyyəti, identiklik və kimlik itkisi, mənəvi inanclar, siyasi şərait, immiqrasiya, irq, din və s. bu kimi problemlərlə qarşılaşan immiqrantların həyatına təsir edən stereotipləri özündə ehtiva edir. Əsər ingilis və hind mədəniyyətləri arasındakı ziddiyyətləri göstərərək irq, millilik, dini meyllər kimi stereotiplərin dünyanı alt-üst edə biləcəyi faktını vurğulayır. Romanda hadisələr Britaniyada demoqrafik vəziyyətin sürətlə dəyişdiyi, multikultural cəmiyyətin formalaşdığı, siyasi və ideoloji cəhətdən çaxnaşmalı bir mühitdə baş verir. Bu baxımdan əsərin ideya-məzmun xüsusiyyətləri, siyasi və sosial məsələlərin xarakteri, qəhrəmanların üzləşdiyi problemlər məhz romanda hadisələrin cərəyan etdiyi tarixi dövr ilə bilavasitə bağlıdır.

H.Kureyşi 1970-ci illərin siyasi panoramasını aydın və real şəkildə təsvir etməyə nail olmuşdur. “Qəsəbədən olan Budda” romanı ədəbi-bədii nümunə olsa da, yazıçı real faktlar və həqiqətdə olmuş hadisələri dolğun şəkildə əks etdirməklə dövrün unikal təcəssümünü yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Romanın təhlili və

analitik şərh müasir dövrdə xüsusilə aktual olan multikultural problemlərin işıqlandırılması və mədəniyyətlərarası dialoqun, müasir Britaniyada yerli və diaspor cəmiyyəti arasında anlaşmanın təmin edilməsi ilə bağlı zəruriyyətin üzə çıxarılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

Rus dilində:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975, 504 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Художественная литература, 1972, 470 с.
3. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7-ми т. Т.2, М.: Русские словари, 2000, 799 с.
4. Нестерова Н.В. Лондон и проблема памяти города (на материале романа П. Акройда «Английская музыка») / Литература Великобритании в европейском культурном контексте: Материалы X Международной научной конференции Российской ассоциации преподавателей английской литературы. Н. Новгород, 2000, с. 153-154.
5. Сидорова О.Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании: Дис. ... д-ра филол. наук. Екатеринбург, 2005, 262 с.
6. Толкачев С.П. Мультикультурный контекст современного английского романа: Дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 2003, 381 с.
7. Чхартишвили Г.Ш. Но нет Востока и Запада нет (о новом андрогине в мировой литературе) // Иностранная литература, 1996, № 9, с. 254-264

İngilis dilində:

8. Agnew V. Diaspora, Memory and Identity: A Search for Home. Toronto: University of Toronto Press, 2005, 308 p.
9. Alexander C.E. The Art of Being Black: The Creation of Black British Youth Identities. Oxford: Clarendon Press, 2001, 222 p.
10. Allen R. Men Need History: V.S. Naipaul, Barry Unsworth and Hanif Kureishi. New Delhi: Vision Books, 2002, 376 p.

11. Anthony I. Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia: A New Way of Being British*. Cambridge: Blackwell, 2003, 261 p.
12. Arana R.V., Ramey L. *Black British Writing*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, 192 p.
13. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge, 2005, 296 p.
14. Ball J.C. *The Semi-Detached Metropolis: Hanif Kureishi's London*. // *ARIEL: A Review of International English Literature*, 2003, No 4, p. 7-27
15. Benson E., Conolly L.W. *Encyclopedia of Post-colonial Literatures in English: in 3 Vol., v. 3*, London: Routledge, 2005, 1892 p.
16. Bhabha, H.K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 2004, 408 p.
17. Boehmer E. *Colonial and Postcolonial Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2006, 368 p.
18. Bradbury M. *The Modern British Novel*. London: Secker & Warburg, 2001, 656 p.
19. Brah A. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities (Gender, Race, Ethnicity)*. London: Routledge, 2007, 288 p.
20. Bromley R. *Narratives for a New Belonging: Diasporic Cultural Fictions*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000, 182 p.
21. Buchanan B. *Hanif Kureishi*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, 176 p.
22. Buckley J. *Season of the Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding*. Cambridge: Harvard University Press, 2003, 336 p.
23. Bush B. *Imperialism and Postcolonialism*. Harlow: Pearson Longman, 2006, 280 p.
24. Campu A. *The Question of Identity in Diran Adebayo's "Some Kind of Black"* // *Bulletin of the Transilvania University of Brasov*, 2010, in 3 Vol., v. 3, p. 57-62.
25. Chambers I. *Migrancy, Culture, Identity*. New York: Routledge, 2008, 176 p.

26. Dayal S. *Diaspora and Double Consciousness* // *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2005, v. 29, No 1, p 46-62.
27. Dharker R. "An Interview with Salman Rushdie". *Houston: New Quest* 42, 2002, 360 p.
28. Dirlik A. *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Chicago: *Critical Inquiry*, 2004, 355 p.
29. Donnell A. *Companion to Contemporary Black British Culture*. London: Routledge, 2002, 384 p.
30. Doyle W. *The Space between Identity and Otherness in Hanif Kureishi's "The Buddha of Suburbia"* // *C.E. & S. Foundation*, 2006, v. 20, No 2, p. 110-118.
31. Felski R. *Nothing to Declare: Identity, Shame, and the Lower Middle Class* // *PMLA* 115, 2000, No 1, p. 33-45.
32. Ghita Z.M. *Multicultural Aspects in the British Novel of the 1980s: Dis. ... dr. of philol. sciences*, Cluj-Napoca, 2007, 263 p.
33. Gilbert B.M. *London in Hanif Kureishi's Films: Hanif Kureishi in Interview with Bart Moore Gilbert* // *Kunapipi: Journal of Postcolonial Writing and Culture*, 2001, v. 21, No 2, p. 5-14.
34. Gilroy P. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press, 2003, 261 p.
35. Godlasky R.S. *Envisioning the Post-Community in Contemporary British Fiction and Film: Dis. ... dr. of phil. sciences*, Tallahassee, 2005, 159 p.
36. Groepper V. *An Englishman, Almost: Hybridity and Initiation in Kureishi's "Buddha of Suburbia"*. Norderstedt: GRIN Verlag, 2009, 36 p.
37. Hall S. *Cultural Identity and Diaspora* // *Identity: Community, Culture, Difference*, 2007, No 2, p. 222-237.
38. Hall S. *Ethnicity: Identity and Difference* // *Radical America*, 2005, v. 23, No 4, p. 9-20.
39. Hall S. *Minimal Selves* // *Identity: The Real Me*, ICA Document, 2006, No 6, p. 44-46.

40. Harris R. *Black British, Brown British and British Cultural Studies* // *Cultural Studies*, 2009, v. 23, No 4, p. 483-512.
41. Head D. *The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 316 p.
42. Helbig J. Hanif Kureishi's use of the Beatles myth in "The Buddha of Suburbia." Amsterdam: Rodopi, 2004, 304 p.
43. Howe S. *Decolonisation and Imperial Aftershocks: the Thatcher Years* // *Making Thatcher's Britain*, 2012, No 2, p. 234-252.
44. Innes C.L. *The Cambridge Introduction to Postcolonial Literatures in English*. Leiden: Cambridge University Press, 2007, 306 p.
45. Ishiguro K. *When We Were Orphans*. London: Faber and Faber, 2000, 352 p.
46. Jackson B., Saunders R. *Making Thatcher's Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 368 p.
47. Kaleta K.C. *Hanif Kureishi: Postcolonial Storyteller*. Austin: University of Texas Press, 2008, 293 p.
48. Karafilis M. *Crossing the Borders of Genre: Revisions of the "bildungsroman" in Sandra Cisneros's "The House on Mango Street" and Jamaica Kincaid's "Annie John"* // *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2005, v. 31, No 2, p. 63-78.
49. King R., Connell J., White P. *Writing Across Worlds: Literature and Migration*. London: Routledge, 2004, 302 p.
50. Koundoura M., Rai A. "Interview: Homi Bhabha" // *Stanford Humanities Review*, 2001, v. 3, No 1, p. 1-6.
51. Krishnaswamy R. *Mythologies of Migrancy: Postcolonialism, Postmodernism and the Politics of (Dis)Location* // *ARIEL: A Review of International English Literature*, 2007, v. 26, No 1, p. 125-146.
52. Kureishi H. *Collected Essays*. Faber & Faber, 2011, 377 p.
53. Kureishi H. *Some Time with Stephen: A Diary*. London: Faber, 2005, 163 p.

54. Kureishi H. *The Black Album*. London: Faber & Faber, 2009, 288 p.
55. Kureishi H. *The Buddha of Suburbia*. London: Faber & Faber, 1990, 288 p.
56. Lewis B. Kazuo Ishiguro. Manchester: Manchester University Press, 2000, 191 p.
57. Loomba A. *Colonialism/Postcolonialism*. London: Routledge, 2005, 280 p.
58. Lukács G. *The Theory of the Novel*. Cambridge: MIT Press, 2002, 160 p.
59. MacPhee G. *Postwar British Literature and Postcolonial Studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011, 200 p.
60. Mason G. An Interview with Kazuo Ishiguro // *Contemporary Literature*, 2008, v. 30, No 3, p. 335-347.
61. McLeod J. *Beginning Postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press, 2007, 304 p.
62. Mercer K. *Welcome to the Jungle*. London: Routledge, 2005, 352 p.
63. Moretti F. *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*, London: Verso, 2000, 274 p.
64. Morrison K.A. There's No Place like Home: Margaret Thatcher at Number 10 Downing Street // *Palgrave Macmillan*, 2011, No 1, p. 115-133.
65. Moss L. The Politics of Everyday Hybridity: Zadie Smith's *White Teeth* // *Wasafiri*, 2003, v. 18, No 39, p. 11-17.
66. Muhammad A. *Between Cultures: Continuity and Change in the Lives of Young Asians*. London: Routledge, 2006, 232 p.
67. Mullaney J. *Postcolonial Literatures in Context*. London: Continuum, 2010, 155 p.
68. Naipaul V. S. *The Mimic Men*. London : Penguin Books Limited, 2001, 300 p.
69. Nasta S. *Home Truths: Fictions of the South Asian Diaspora in Britain*. Hampshire: Palgrave, 2002, 320 p.
70. Oubechou J. The Barbarians and Philistines in *The Buddha of Suburbia* // *Commonwealth Essays and Studies*, 2007, v. 20, No 4, p. 101-109.

71. Papastergiadis N. *Dialogues in the Diasporas: Essays and Conversations on Cultural Identity*. London: Rivers Oram Press, 2003, 256 p.
72. Parker T.K. *Pop Life: Images and Popular Culture in the Works of Hanif Kureishi and Zadie Smith*. Michigan: ProQuest, 2008, 178 p.
73. Procter J. *Dwelling Places: Postwar Black British Writing*. Manchester: Manchester University Press, 2003, 224 p.
74. Radu A. *Literature and Social Media*. Cluj-Napoca: UTPRES, 2010, 103 p.
75. Ranashinha R. *Hanif Kureishi*. Tavistock: Northcote House Publishers, 2002, 128 p.
76. Ritivoi A.D. *Yesterday's Self. Nostalgia and Immigrant Identity*. Oxford: Rowman & Littlefield, 2002, 184 p.
77. Rushdie S. *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-1991*. London: Granta and Viking, 2004, 439 p.
78. Rushdie S. *The Wizard of Oz*. London: British Film Institute, 2008, 69 p.
79. Saggat S. *Race Relations in Britain since 1945*. London: Blackwell Publishing, 2003, 208 p.
80. Said E.W. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books, 1993, 380 p.
81. Said E.W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003, 396 p.
82. Sanchez A.M. Re-seeding "Englishness": Agonism in Timothy Mo's *Sour Sweet* and Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia* // *South East Asian Review of English*, 2002, v. 44, No 2, p. 51-68.
83. Sandhu S. *Pop Goes The Centre: Hanif Kureishi's London* // *Postcolonial Theory and Criticism*, 2000, No 1, p. 132-154.
84. Sesay K. *Write Black, Write British: From Post Colonial to Black British Literature*. Hertford: Hansib, 2005, 384 p.
85. Shariff F. *Straddling the Cultural Divide: Second-Generation South Asian Identity and The Namesake* // *Changing English*, 2008, v. 15, No 4, p. 457-466.

86. Sharma S. Salman Rushdie: the Ambivalence of Migrancy // *Twentieth Century Literature*, 2001, v. 47, No 4, p. 596-618.
87. Stein M. *Black British Literature: Novels of Transformation*. Columbus: The Ohio State University Press, 2004, 243 p.
88. Thomas S. *Hanif Kureishi: A reader's guide to essential criticism*. New York: Palgrave Macmillan, 2005, 240 p.
89. Upstone S. *Negotiations of London as Imperial Urban Space in the Contemporary Postcolonial Novel*. Canada: Routledge, 2006, 214 p.
90. Weedon C. *Identity and Belonging in Contemporary Black British Writing*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, 192 p.
91. Werbner P. Pakistani Migration and Diaspora Religious Politics in a Global Age // *Encyclopedia of Diasporas*, 2009, v. 12, No 2, p. 475-484.
92. Williams R. *The Country and The City*. London: Chatto & Windus, 2007, 335 p.
93. Young R. *Colonial Desire, Hybridity in Theory, Culture and Race*. London: Routledge, 2005, 256 p.
94. Yu-Cheng L. Expropriating the Authentic: Cultural in Hanif Kureishi's *The Buddha of Suburbia* // *EurAmerica*, 2003, v. 26, No 3, p. 1-19.

Internet resurslari:

95. Gardner, G. *Nature of Keeping Awake: Hanif Kureishi and Collaborative Film-Making*, November 2000 // <http://senseofcinema.com/2000/interviews/kureishi/>
96. Hanif Kureishi explains the influence of music on his work. 16 March 2001 // <http://www.theguardian.com/books/2001/mar/16/fiction.hanifkureishi>
97. McCrum R. Hanif Kureishi interview: "Every 10 years you become someone else". *The Observer*, 2014 // <http://www.theguardian.com/books/2014/jan/19/hanif-kureishi-interview-last-word>

98. Montagne R. Kureishi on Changes in British Immigrant Life, 22 August 2006 // <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5688683>
99. Swift, G. Kazuo Ishiguro. BOMB Magazine Fall, 1989 // bombmagazine.org/article/1269/kazuo-ishiguro
100. Wave Patterns: A Dialogue Ishiguro, Kazuo; Oe, Kenzaburo // Grand Street, 1991, v. 10, No 2, p. 75-91 // <http://www.grandstreet.com/gissues/g38/g38c.html>